

Strijdlustige intellectuelen

De Socialistische Gids als maakbaarheidsinstrument
van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij

A. Rullens

Masterscriptie

Universiteit Leiden

Begeleider: Prof. dr. H. te Velde

november 2015

Wat kan het socialisme zijn voor de idealistische intellectuelen? [...] Het is een schoon ideaal op zich zelf [...] doch de beteekenis van het socialisme gaat ver daar boven uit. Het is niet een streven, de eene klasse in de plaats van de ander te stellen. Het is: de maatschappij te maken tot een groot geheel van samenwerkende krachten van hoofd- en handenaarbeiders.

Willem Bongger, *Intellectuelen en het Socialisme* (1925)

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Theoretisch kader	4
Historiografie	8
Bronnen	11
Opzet	11
Hoofdstuk 1: Eén tijdschrift voor één partij	12
Strijd om <i>De Nieuwe Tijd</i>	12
Een nieuw tijdschrift	16
Het wetenschappelijk socialisme van Willem Bonger	24
De studeerkamer is de barricade	28
<i>Conclusie</i>	30
Hoofdstuk 2: De redactie aan het werk	32
Wetenschapsbeoefening	32
Erkenning van de partijorganen	40
Het medewerkersbeleid	44
Redactieleden als ‘mandatarissen van de partij’	53
<i>Conclusie</i>	56
Hoofdstuk 3: Ruzie in de redactie	59
Het revolutievraagstuk: de ‘nuchteren’ contra de ‘emotionelen’	59
Het intellectuelenprobleem: ‘onvoldoende ontgonnen mensenmateriaal’	67
<i>Conclusie</i>	80
Conclusie: Van Bonger naar Keynes	83
Bijlage	90
Bibliografie	91

Inleiding

In januari 1916 verscheen het eerste nummer van *De Socialistische Gids*. Het tijdschrift was het wetenschappelijk partijorgaan van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Rechtvaardiging behoefde het verschijnen niet, schreef redactiesecretaris Willem Bongers (1876-1940) ter inleiding van het eerste nummer.¹ 'Nu het socialisme van uit de schemering der utopie in het licht der wetenschap' was komen te staan, was een tijdschrift dat 'grootendeels bestemd [was] tot beoefening der maatschappelijke wetenschap', 'een onmisbaar onderdeel' van de arbeidersbeweging geworden.² Het voornaamste doel van de redactie, die naast Bongers uit de partijleden Josef Loopuit (1864-1923), Willem Vliegen (1862-1947), Henri Polak (1868-1943), Rudolf Kuyper (1874-1934) en Frank van der Goes (1859-1939) bestond, was het handhaven en 'zoo mogelijk hooger opvoeren' van de socialistische wetenschap.³ Wetenschap werd gezien als de sleutel tot sociaaldemocratische politiek:

Zoo er een gebied is, waar een onverbiddelijke strijd om het bestaan wordt gevoerd - een heilzame strijd, die nooit mag en ook nooit zal verdwijnen - dan is het op het gebied van de wetenschap. Wie hier niet meekomt, wordt onfeilbaar zeker eens onder den voet geloopt

luidde de inleiding.⁴ Bongers zag wetenschapsbeoefening als een politieke roeping. Sterker nog, hij zag politiek als wetenschap en wetenschap als politiek. Het was een heldere rechtvaardiging voor het bestaan van een wetenschappelijk tijdschrift in een politieke partij. In deze scriptie wordt aan de hand van *De Socialistische Gids* onderzocht wat wetenschap ging betekenen voor de SDAP gedurende het Interbellum.

De redactie schreef de SDAP te ondersteunen door wetenschappelijke vraagstukken op te lossen die 'vroeg of laat - meestal vroeg - van praktische beteekenis' waren, waarbij 'praktisch' vrijwel gelijk stond aan politiek.⁵ Door het socialisme niet als ideologie te bestuderen maar als een 'toegepaste wetenschap' te beoefenen, meende de redactie de grote politieke vraagstukken mede te kunnen helpen voorbereiden.⁶ Het socialisme als toegepaste wetenschap was echter niet zonder ideologie. De wetenschap die de redactie wilde beoefenen was marxistisch van aard en had een marxistisch doel, namelijk het vestigen van de socialistische heilsstaat. *De Socialistische Gids* was 'marxistisch in den werkelijken zin van het woord, zonder bijvoegingen of aanhalingsteekens'.⁷ De redactie wilde geen 'concilie' zijn die meende de juiste interpretatie van het marxisme te verkondigden: 'dogma's zijn ons niet minder gehaat dan het kapitalisme', verkondigde ze.⁸ De redactie vond verschillende opvattingen van het marxisme in de partij juist 'wenselijk' zodat de sociaaldemocratische beweging niet zou 'verstarren'.⁹ De redactie was bereid 'aan [alle] doordachte en wel geformuleerde uitingen' van het marxisme 'ruimte te geven' in de

¹ De redactie, 'Ter Inleiding' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 1, nr. 1 (1916)1.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 2

⁵ Ibidem, 3.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, 4.

⁸ Ibidem, 5.

⁹ Ibidem.

kolommen van het nieuwe tijdschrift, mits zij aan één voorwaarde voldeden.¹⁰ Bijdragen mochten niet blijven steken op een theoretisch niveau maar moesten de politieke praktijk dienen. Alle medewerkers en auteurs van het tijdschrift dienden in het oog te houden dat de SDAP geen 'vereniging [was] tot het houden van bespiegelingen, doch de bestemming [had] te handelen'.¹¹ In de onzekere tijden van de Eerste Wereldoorlog moest de partij zich constructief opstellen. 'Hoe bitter ook het leed over de verdeling der proletarische partijen in vijandige kampen, toch is naar onze overtuiging daarmede aan de zekerheid van het socialisme geen afbreuk gedaan' schreef de redactie.¹² Door wetenschap te beoefenen kon de SDAP haar centrale doelstelling verwezenlijken.

Het is niet verwonderlijk dat deze gedachte - het idee dat wetenschap cruciaal was voor de partij - zich rond het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog manifesteerde in de SDAP. De politieke situatie waarin Nederland en andere Europese landen zich bevonden, schepte ruimte voor het formuleren van een nieuwe visie van het socialisme. De oorlog dwong tot een herziening van het klassieke marxisme. Dit had een aantal oorzaken. Zo viel de Tweede Internationale uiteen. Zij was vanaf 1899 de internationale federatie van socialistische partijen geweest. Zowel de Duitse als Franse socialistische partijen steunden de oorlogskredieten die in hun land werden afgekondigd in 1914, en ook de SDAP verkoos in dat jaar het steunen van het nationale belang boven het internationalisme. Deze gebeurtenissen konden niet verklaard worden vanuit de marxistische theorie die voorspeld had dat één grote internationale arbeidersklasse tegen de nationale bourgeoisie in opstand zou komen. Toen in 1917 de Russische revolutie uitbrak, leek het klassieke marxisme echt niet meer houdbaar als basis van de sociaaldemocratische politiek. Rusland was een agrarisch land, terwijl Marx had voorspeld dat, als de revolutie zou uitbreken, deze als eerste in het Verenigd Koninkrijk plaats zou vinden omdat dit land het meest geïndustrialiseerde land van het Europese continent was. In Duitsland speelden de theoretici Karl Kautsky en Eduard Bernstein een belangrijke rol in de herziening van het marxisme. In Nederland werden intellectuelen en wetenschappers actief in de partij die werden geïnspireerd door deze Duitse intellectuelen maar toch wezenlijk van hen verschilden. Zij waren er niet zozeer op uit om de marxistische theorie te herzien, maar om de maatschappij herzien. Deze kring intellectuelen en wetenschappers, waarvan veel leden in *De Socialistische Gids* publiceerde, wilde met intellectueel (denk)werk ingrijpen in de praktijk. Het ging hen niet om het bewijzen van de juistheid van de marxistische theorie maar om het vormen van de maatschappij.

Het gezicht van de kring intellectuelen en wetenschappers was de socioloog en redactiesecretaris van *De Socialistische Gids* Willem Bongers. Uit de redactie behoorde bijvoorbeeld ook de ingenieur Theo van der Waerden, die in 1923 redacteur werd, tot deze kring. Andere bekende namen zoals de economisch historicus N.W. Posthumus, de econoom J. van den Tempel, historicus J.G. van Dillen en de wethouder F. M. Wibaut waren aan *De Socialistische Gids* verbonden. Deze kring intellectuelen en wetenschappers probeerde op een praktische en pragmatische wijze vorm te geven aan de partij en de maatschappij. Wetenschap was het middel waarmee ze letterlijk aan de wereld konden vormgeven.

In deze scriptie wordt geen aandacht besteed aan een heel netwerk van intellectuelen en

¹⁰ De redactie, 'Ter Inleiding', 5.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

wetenschappers die gedurende het Interbellum actief was in de SDAP. Dit verhaal beperkt zich tot de redactie van het wetenschappelijk tijdschrift. Dat is interessant omdat de redactie niet uitsluitend uit wetenschappers bestond. De redactie was een verzameling van partijleden die allen tot het partijkader behoorden en ieder een eigen opvatting van het socialisme hadden. Zo namen de gematigde partijbestuurders Vliegen en Loopuit deel in de redactie maar ook de links marxistische intellectuelen Van der Goes en Kuiper. Dit leidde met regelmaat tot grote spanningen aan de redactietafel. Het was niet vanzelfsprekend dat wetenschappers en intellectuelen met het nieuwe tijdschrift een belangrijke rol in de partij gingen spelen, zoals Bonger wenste. Partijleider Pieter Jelles Troelstra (1860-1930), die in 1917 redactielid werd, zat helemaal niet te wachten op een dominantie van een groep wetenschappers in de partij. Hij vond het wetenschappelijk partijorgaan om andere redenen belangrijk.

Er bestonden kortom verschillende verwachtingen van het wetenschappelijk tijdschrift en van de wetenschap. Wat waren deze verwachtingen? Waar kwamen ze vandaan? Waarom werd *De Socialistische Gids* in de eerste plaats opgericht? Hoe dachten gewone partijleden van de afdelingen Warga, Laren, Den Haag of Amsterdam over *De Socialistische Gids*? Zagen ook zij een belang in de wetenschap en wetenschapsbeoefening? Hoewel het voor deze studie te ver gaat om te onderzoeken hoe er binnen de verschillende afdelingen over het wetenschappelijk tijdschrift werd gedacht, kan er een beeld worden geschetst van de verwachtingen van het nieuwe tijdschrift. In deze scriptie worden in het bijzonder de verwachtingen bestudeerd die de redactie en het partijbestuur hadden van *De Socialistische Gids*. Vervolgens zal in kaart worden gebracht hoe deze verwachtingen vormgaven aan het redactiewerk en de relatie tussen de redactie en het partijbestuur. Daarna wordt gekeken welke betekenis het tijdschrift tien jaar na haar oprichting voor de SDAP had.

Het is de bedoeling om de wereld achter het tijdschrift in kaart te brengen, om te laten zien hoe het er tijdens de maandelijkse redactievergadering aan toe ging, hoe er tijdens vergaderingen van het partijbestuur over het wetenschappelijk partijorgaan werd gesproken en tijdens partijcongressen. Dit betekent dat deze scriptie geen biografie is van *De Socialistische Gids*. In deze scriptie wordt geen chronologisch overzicht gegeven van de bijdragen in het tijdschrift. Het gaat er niet om te laten zien wat er in de kolommen van het wetenschappelijk tijdschrift gebeurde, over welke onderwerpen werd gepubliceerd, door wie en waarom. Hoewel deze informatie niet zal ontbreken in deze scriptie, zal zij zeker niet systematisch worden onderzocht. Deze scriptie heeft namelijk een ander doel.

Deze scriptie is een studie naar intellectueel (denk)werk in de politiek. *De Socialistische Gids* dient hier als casestudy om iets te zeggen over de rol van intellectuele arbeid in de SDAP tijdens het Interbellum, om preciezer te zijn, in de periode tussen 1916 en 1926. Waarom wilden redactieleden en andere partijleden zich bezig houden met wetenschap in de context van de politieke partij en waarom wilde het partijbestuur wetenschappers en intellectuelen aan de partij verbinden via een wetenschappelijk partijorgaan? Wat betekende wetenschap voor de partij?

Theoretisch kader

Het tijdschrift wordt in deze scriptie niet gezien als product van (politiek) denken maar als instrument van (politiek) handelen. *De Socialistische Gids* wordt bestudeerd als een instrument waarmee een groep partij-intellectuelen opnieuw vorm gaf aan het socialisme tijdens het

Interbellum. Dit perspectief verschilt van twee perspectieven die eerder door politieke historici zijn gehanteerd om een tijdschrift te bestuderen.

Vanuit het klassiek historische perspectief wordt het tijdschrift gezien als een weerspiegeling van bestaande denkbeelden en opvattingen. In zijn uitputtende werk over *De Nieuwe Tijd* heeft historicus Henny Buiting betoogd dat dit tijdschrift een '(kritische) spiegel' van de vroege arbeidersbeweging was.¹³ Hij bestudeerde de artikelen en bijdragen uit het tijdschrift op een thematische wijze en probeerde de inhoudelijke ontwikkeling die hij waarnam te verklaren aan de hand van de ontwikkelingen die zich voltrokken in de (inter)nationale politiek, binnen de partij of binnen de redactie. Hij contextualiseerde daarmee de opvattingen en denkbeelden waarvan het tijdschrift een weerspiegeling was. Het resultaat is een biografische schets van *De Nieuwe Tijd*.

Vanuit een tweede perspectief, gehanteerd door historicus Remieg Aerts, wordt het tijdschrift niet als spiegel maar als vormer van gedachtegoed bestudeerd. In zijn studie naar het tijdschrift *De Gids* heeft Aerts beargumenteerd dat dit tijdschrift een vormer van liberaal gedachtegoed was. Het tijdschrift speelde volgens hem een belangrijke maar ondergewaardeerde rol in de ontwikkeling van het liberalisme als politieke stroming in Nederland. Aanvankelijk was *De Gids* een onpartijdig tijdschrift waarin politiek slechts in de marge werd besproken, maar het blad politiseerde al snel na haar oprichting in 1837. Dit begon met het publiceren van een aantal belangrijke bijdragen van Johan Thorbecke. In kort tijdsbestek werden van hem zes bijdragen opgenomen, gevolgd door een gelijk aantal uitgebreide commentaren. In juni 1848 begon *De Gids* stelling te nemen tegen het socialisme. Het vormen van het liberalisme vergde een politieke begrenzing.¹⁴ Later, vanaf ongeveer 1870, schreven ook allerlei andere liberale intellectuelen zoals Samuel van Houten, Allard Pierson en H.P.G. Quack voor *De Gids*. Het tijdschrift was volgens Aerts het 'orgaan van het liberaal-gezinde burgerlijke establishment'.¹⁵ In tegenstelling tot Buiting, die een biografie van een tijdschrift schreef, heeft Aerts veel oog voor het netwerk van auteurs dat verbonden was aan *De Gids*. Zijn netwerk-perspectief resulteert echter nog steeds in een conclusie waarin het tijdschrift als een product wordt voorgesteld, namelijk als 'communicatie-ruimte'.¹⁶

Deze scriptie bestudeert het tijdschrift vanuit een ander perspectief. Het tijdschrift wordt gezien als handelingsinstrument. Dit heeft als voordeel dat het verband tussen ideologie en (partij)netwerken in kaart kan worden gebracht. Dit onderzoek naar de redactie van *De Socialistische Gids* is een casestudy die moet laten zien hoe een groep partij-intellectuelen (een netwerk binnen de partij) via een partijorgaan (het tijdschrift) aan het socialisme (ideologie) vorm probeerde te geven. Het tijdschrift wordt dus niet benaderd als communicatie-ruimte, maar als een instrument waarmee ideologie-vorming plaats vindt. Het tijdschrift stelden een groep partij-intellectuelen in staat om een opvatting van het socialisme als toegepaste wetenschap (kenbaar) te maken (in de partij). Zij was een podium voor een, zoals ik die definieer, *intellectuele performance*.

¹³ Henny Buiting, *De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch Maandschrift 1896-1921* (2003) x.

¹⁴ Remieg Aerts, *De letterberen. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997) 186.

¹⁵ Ibidem, 372.

¹⁶ Aerts, 'Het Tijdschrift als Culturele Factor en als Historische Bron' in: Groniek, *Historisch Tijdschrift*. vol. 135 (1996) 171 - 182, aldaar 173.

De *intellectuele performance* bestaat uit twee delen: ten eerste het toe-eigenen van traditionele politieke ideeën en opvattingen, ten tweede het present stellen van een eigen opvatting van de politieke ideologie binnen de partij. *Performance* gaat hier dus niet alleen om ‘presenteren’, maar ook om ‘performativiteit’. Dit is het maken of scheppen van de wereld met taal.¹⁷ Het present stellen van een eigen opvatting door taal te gebruiken is daarmee meer dan het doen van een waarheidsclaim. Met zulke uitspraken wordt ook *vormgegeven* aan de werkelijkheid van de auteur en die van anderen. Hierin verschilt de *intellectuele performance* van termen als ‘intellectueel denkwerk’ of ‘intellectuele arbeid’. Bij deze termen gaat het om het interne denkproces, om het toe-eigenen van een intellectuele traditie. De *intellectuele performance* voegt hier een tweede deel aan toe, namelijk het present stellen van de eigen opvatting van de traditie. Hiermee wordt een performatieve kracht uitgeoefend. Er wordt een opvatting gecommuniceerd met als doel om de werkelijkheid te scheppen.

De *intellectuele performance* kan zowel door individuen als sociale netwerken worden uitgevoerd. Binnen een politieke partij zijn er vele sociale netwerken of ‘actoren’ die zich bezig houden met de *intellectuele performance*, zoals bijvoorbeeld de Tweede Kamerfractie, een partijbestuur of de redactie van het wetenschappelijk partijorgaan. Hoewel deze verschillende actoren er allen belang bij hebben om de ideologie en de partij te vormen, is de redactie van het wetenschappelijk partijorgaan bij uitstek een actor die een *intellectuele performance* opvoert in de partij. De *intellectuele performance* is *core business* voor partij-intellectuelen omdat zij meer dan andere partij-actoren bezig waren een opvatting van het socialisme present te stellen in *De Socialistische Gids*. Dat kwam omdat de redactie haar werk niet alleen descriptief maar ook performatief bedoelde. Het tijdschrift was het maakbaarheidsinstrument van een groep partijleden die de werkelijkheid probeerde te vormen met taal.

De *intellectuele performance* probeert de relatie tussen sociale netwerken, intellectuele tradities en politiek in kaart te brengen. Dit is interessant voor zowel de intellectuele geschiedenis als de politieke geschiedenis. De Britse politiek filosoof en intellectueel historicus Mark Bevir riep in zijn indrukwekkende boek *The Logic of the History of Ideas* (1999) op om de relatie tussen sociale netwerken en intellectuele tradities nader te bestuderen. Ik zal hier eerst kort beschrijven in welke traditie Bevir staat en waarom hij de aandacht probeert te vestigen op dit verband. Vervolgens zal ik in het volgende deel van deze inleiding laten zien waarom het begrip *intellectuele performance* interessant is voor politieke geschiedenis.

Intellectuele historici en geschiedfilosofen hebben ideeën op allerlei wijze proberen te begrijpen door ze te contextualiseren. De Amerikaanse historicus A.O. Lovejoy legde de basis voor ideeëngeschiedenis toen hij begin jaren veertig *The Journal of the History of Ideas* oprichtte. Lovejoy was van mening dat alle subdisciplines van geschiedenis in essentie met ideeën te maken hadden en pleitte daarom voor het bestaan van een meta-discipline die zich uitsluitend met ideeën bezighield. Intellectuele geschiedenis moest zich richten op *unit-ideas*. Dit zijn overkoepelende, allesomvattende ideeën die overal in de geschiedenis aanwezig zijn volgens

¹⁷ J.L. Austin, *How to do things with words?* (1962). Performativiteit (performance) is maken (maakbaarheid) met taal (tijdschrift).

Lovejoy.¹⁸ Niet veel later werd binnen de ideeëngeschiedenis een aanpak populair waarin ideeën niet als autonome entiteiten werden beschouwd, maar als het bezit van eigenaren. Hierdoor werden ideeën steeds vaker vanuit biografisch perspectief bestudeerd en verklaard. (Dit is nog steeds één van de populairste onderzoeksmethoden binnen de intellectuele geschiedenis). In de jaren zestig ging men onder invloed van de sociale geschiedschrijving steeds vaker groepen intellectuelen bestuderen vanuit sociologisch perspectief. In zijn onderzoek naar intellectuelen in Europa in de negentiende eeuw heeft de Franse historicus Christophe Charle laten zien dat een dergelijk sociologisch perspectief buitengewoon vruchtbaar is voor grootschalig, vergelijkend onderzoek. Ideeën kunnen op deze wijze namelijk verklaard worden aan de hand van de instituties en organisatiestructuren waarin zij ontstaan. Deze onderzoeksmethode werd echter flink bekritiseerd:

Thought was saved as an object of historical analysis by making it subordinate to the social context - the university, the professional organization, the network of scientists, publishers or readers [...] the result was to turn intellectual history into a form of social history.¹⁹

Geschiedfilosofen zoals Dominick LaCapra, Steven L. Kaplan, Hans Kellner en Hayden White voelden de noodzaak om de subdiscipline te redden van verder reductionisme.²⁰ Onder invloed van het continentale poststructuralisme bepleitten ze het op taalkundig niveau analyseren van de 'grote' teksten. Via de *discours*-analyse moest duidelijk worden wat de betekenis van een tekst was. De Britse historici J.G.A. Pocock en Quentin Skinner werden de belangrijkste voorgangers van deze methode. Dankzij hun werk naar onder andere *Leviathan* (1651) van Thomas Hobbes en *Two Treatises of Government* (1689) van John Locke werd intellectuele geschiedenis 'the history of an intellectual activity as a history of actions performed by human beings in a variety of circumstances'.²¹ Intellectuele geschiedenis verschilde in deze visie niet van militaire of politieke geschiedenis. In deze soorten geschiedschrijving staat het bestuderen en begrijpen van handelingen centraal. In navolging van de taaltheorie van John Austin, zien Pocock en Skinner een tekst als handeling. Een tekst is een *speech-act*. Volgens Pocock is een tekst een interventie in één of meerdere taalparadigma's. De interventie, ofwel *parole*, krijgt betekenis dankzij het paradigma(s), de *langue(s)*, waarin zij intervenueert. Dit heeft als consequentie dat een auteur betrekkelijk weinig vrijheid heeft: *the content of the mind*, ofwel de ideeën, worden gevormd door de paradigma(s) waarin de auteur handelt.²² Skinner ziet meer vrijheid voor de auteur weggelegd. Ideeën zijn volgens hem niet afhankelijk van paradigma's of taalstructuren. Het zijn *private properties*. Desalniettemin kent ook Skinner's auteur een beperkte autonomie. Een auteur manoeuvreert zich in debatten waaraan linguïstische conventies ten grondslag liggen. Zij zijn (mede) bepalend voor wat de auteur op een specifiek moment in de tekst aan het doen zou

¹⁸ A.O. Lovejoy, 'Reflections on the History of Ideas', *Journal of the History of Ideas*, vol. 1, no. 1 (1940) 3-23, aldaar 23.

¹⁹ Daniel Wickberg, 'Intellectual History vs. the Social History of Intellectuals', *Rethinking History*, vol. 5, no. 3 (2001) 383-395, aldaar 386.

²⁰ D. LaCapra, S.L., Kaplan, eds. *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives* (1982) 7.

²¹ Stefan Collini, Michael Biddiss, David Hollinger, Quentin Skinner, J.G.A. Pocock, Bruce Kuklick, Michael Hunter, 'What is Intellectual History?' in: *History Today*, vol. 35, no. 20 (1985) 46-54, aldaar 52.

²² J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce and History, Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (1985) 1-34.

kunnen zijn geweest. Zij zijn (mede) bepalend voor wat Skinner 'the illocutionary force of the utterance' of 'the intention in doing' heeft genoemd.²³ De 'intention in doing' moet door de intellectuele historicus achterhaald worden om het 'punt' van de tekst te begrijpen. Deze visie leidde tot veel opschudding in de historische gemeenschap. Het *intentionalisme* van Skinner kreeg veel kritiek te verduren, waaronder dat van Bevir.

In twee artikelen uit 1992 en 1997 bekritiseerde Bevir de beperkte autonomie die Skinner en Pocock voor de auteur zien weggelegd en de strikte methodologie die zij bepleiten.²⁴ De artikelen vormen de opmaat voor Bevir's magnum opus *The Logic of the History of Ideas* (1999) waarin hij een analyse maakt van de logica van de intellectuele geschiedenis en 'the grammar of the concepts operating within it'.²⁵ Het is een studie van de tweede orde waarin niet het verleden zelf centraal staat maar de denkwijze en concepten waarmee de historicus het verleden bestudeert. In het werk betoogt Bevir dat denkers een vrijheid hebben ten opzichte van de traditie waaraan hun denken schatplichtig is. Zij zijn dus niet gevangen in taalparadigma's of beperkt door linguïstische conventies. Volgens Bevir is een traditie slechts een vertrekpunt: 'It is a necessary part of the background to everything anyone believes or does, but not a necessary presence in all they believe and do'.²⁶ Traditie heeft slechts een 'initial influence on people'.²⁷ Dit komt omdat een individu *situated agency* heeft: 'agents [are] capable both of modifying traditions and of migrating across traditions'.²⁸ Een traditie legt geen restricties op het denken van het individu. Een persoon heeft een creativiteit waarmee hij bestaande tradities, ofwel 'webs of beliefs', interpreteert en een eigen 'web of beliefs' creëert. Traditie is altijd aan verandering onderhevig omdat zij zelf geen verandering kan tegenhouden. Verandering vindt volgens Bevir plaats wanneer er een dilemma optreedt. Hierdoor plaatst het individu vraagtekens bij zijn of haar bestaande 'web of beliefs'.²⁹ Als voorbeeld noemt Bevir het afnemen van de belangstelling voor een religie en het ineenstorten van het economisch systeem.³⁰ Tradities hebben geen *unchanging core* of *fixed essences*. Het is volgens Bevir irrelevant voor de intellectuele historicus om op zoek te gaan naar bepaalde kernelementen van een ideologie of *unit-ideas* zoals Lovejoy bepleitte. In plaats daarvan moet de intellectuele historicus op zoek gaan naar wat een traditie op een bepaald moment voor een individu betekend heeft. Het gaat Bevir om de historische betekenis van een traditie zoals het socialisme. Hij verwerpt de methodologische claims van Pocock en Skinner omdat de *discours* analyse zich volgens Bevir niet op de historische betekenis

²³ Quentin Skinner, 'Meaning and Understanding in the History of Ideas' in: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1 (1969) 3-53, aldaar 45. Skinner beargumenteert dat Machiavelli's monumentale werk *Il Principe* alleen begrepen kan worden als het duidelijk is dat Machiavelli in hoofdstuk 18 Cicero citeert omdat hij daarmee de denkbeelden in zestiende eeuw Italië over goed heerschappij en leiderschap wil ridiculiseren. Machiavelli had Cicero's citaat kunnen romantiseren of ironiseren maar kiest ervoor om de bestaande conventies te ridiculiseren. Dit is het "punt" van de tekst. Mist de lezer dit "punt", dan zal hij de tekst nooit zo begrijpen zoals de auteur haar oorspronkelijk bedoeld heeft, stelt Skinner.

²⁴ Bevir, 'The Errors of Linguistic Contextualism', in: *History and Theory* vol. 31, no. 3 (1992) 276-298. 'Mind and Method in the History of Ideas', in: *History and Theory*, vol. 36, no. 2 (1997) 167-189.

²⁵ Bevir, *The Logic of the History of Ideas* (1999) 2.

²⁶ Ibidem, 201.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, 197.

²⁹ Ibidem, 229.

³⁰ Deze dilemma's hebben een nogal abstract karakter. De bestaande politieke historiografie suggereert dat mensen zich tot het socialisme "bekeren" vanwege kleinere, tastbare motieven.

richt maar op de semantische en linguïstische betekenis van een tekst. In reactie op de *Cambridge School* pleit Bevir voor een *procedural individualism*:

Historians of ideas cannot justify their theories by reference to the procedures they adopt for arriving at them. They can recreate historical objects on the basis of the relics available to them by whatsoever means they choose. They can focus on a particular type of context, they can undertake a painstaking investigation of one or more relics, or they can sit around waiting for inspiration.³¹

Hij heeft een pragmatische houding ten opzichte van de methodologie van de intellectuele geschiedenis.³² Zijn enige advies is dat de intellectuele historicus op zoek moet gaan naar de historische betekenis van een tekstuele bron. Hij wil zijn lezer ervan bewust maken dat tradities als het socialisme of het liberalisme verschillende betekenissen hebben voor verschillende individuen. Deze tradities behelsden een pluraliteit aan opvattingen en ideeën. Volgens Bevir moet historicus deze diversiteit in beeld brengen, om een beter beeld van politieke ideologie te krijgen maar vooral om recht te doen aan de creativiteit van denken van het individu.

Omdat het individu het uitgangspunt van Bevirs onderzoek is, en hij in *The Logic* de relatie tussen intellectuele tradities en het individu onderzoekt, eindigt hij zijn verhaal met de vraag hoe de relatie tussen intellectuele tradities en sociale netwerken moet worden begrepen:

Do certain social formations push new beliefs on people in a way likely to increase the speed of intellectual change? Are some social formations particularly conducive to the development of open traditions that value human agency? Do certain traditions promote the forms of behaviour associated with particular social formations?³³

Hoewel deze vragen niet zullen worden beantwoord in deze scriptie, doe ik een poging gehoor te geven aan Bevirs oproep. Omdat hij een *procedural individualism* bepleit, voel ik de vrijheid om te proberen met mijn eigen methode (de *intellectuele performance*) de relatie tussen intellectuele tradities en sociale netwerken in kaart te brengen. Met behulp van dit begrip zal duidelijk worden dat het present stellen van een opvatting van een intellectuele traditie door een netwerk partijgenoten het resultaat is van een groepsonderhandeling die in dit geval aan de redactietafel plaatsvond.

Historiografie

Politieke historici zijn er tot op heden nauwelijks in geslaagd om de geschiedenis van de partijcultuur in onderlinge samenhang met politieke ideologievorming te bestuderen. Binnen de politieke geschiedenis heeft de politieke cultuur-benadering de laatste jaren aan populariteit gewonnen. Bij deze benadering vestigt men de aandacht op tradities en gebruiken in de politiek.

³¹ Bevir, *The Logic*, 124.

³² Skinner heeft inmiddels afstand gedaan van zijn rigide methodologische claims en neemt tegenwoordig een meer pragmatische positie zoals Bevir. In een vrij recente lezing laat Skinner weten dat er maar één methodologische claim houdbaar is: 'there is no excuse for omniscience'. ('Truth, belief and interpretation', conferentie "Ideeengeschichte, Traditionen und Perspektiven", Ruhr-university Bochum, 18 november 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=VJYsTJt8vxg>)

³³ Ibidem, 317.

Het gaat om de culturele normen en vormen die het politieke bedrijf informeren. Deze zaken zijn op het eerste gezicht onzichtbaar, maar belangrijk voor het begrip van politiek omdat deze ongeschreven regels vorm geven aan het politieke spel. Eén van de gebieden van politieke geschiedenis waar de politieke cultuur-benadering succesvol is toegepast is de partijgeschiedenis. De historici Dennis Bos en Adriaan van Veldhuizen hebben de partijcultuur van de vroege socialisten onderzocht waarmee ze hebben laten zien dat een politieke partij geen onveranderlijk instituut is maar een organisch geheel. In zijn dissertatie *De Partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* (2015) laat Van Veldhuizen zien dat de vroege SDAP was opgebouwd uit verschillende sociale netwerken. Hij stelt de vraag wat de partij voor haar leden betekende en beargumenteert dat mensen vaak lid werden vanwege de sociale aspecten van het partijleven. Het partijlidmaatschap was zelden gestoeld op een ideologische vereenzelving met het marxisme. Er waren een aantal zogenaamde verspreide leden die omwille van het marxisme lid werden maar over het algemeen waren leden nauwelijks bekend met het werk van Marx of andere socialistische theoretici.³⁴ De dissertatie geeft een rijk beeld van het partijleven en een nieuw, interessant idee van wat een politieke partij is. Het boek zegt echter betrekkelijk weinig over politieke ideologie. Historicus Gerrit Voerman waarschuwde al in 2006 dat dankzij de politieke cultuur-benadering politieke ideologie uit het oog kon raken.³⁵ Het is niet zo dat historici zoals Van Veldhuizen totaal geen oog hebben voor politieke ideologie. Door naar gewone partijleden te kijken, wordt echter niet helemaal duidelijk wat ideologievorming betekende voor de partij. Volgens historicus Piet de Rooy is ideologie de ‘verbinder’ in de partij, terwijl Van Veldhuizen juist laat zien dat vooral sociale aspecten uit het partijleven een verbindende werking hadden.³⁶ Desalniettemin zijn beide historici het met elkaar eens dat ideologie niet alles bepalend was, maar wel een formatieve kracht had op het partijleven. In het leven in de partij ging het uiteraard over het socialisme. Op het partijkantoor hoogstwaarschijnlijk meer dan tijdens bijeenkomsten van een kleine lokale partijafdeling, maar aan de redactietafel van *De Socialistische Gids* weer meer dan binnen de Tweede Kamerfractie. In deze scriptie wordt specifiek gekeken naar een groep partijleden die zich heel intensief bezig hield met de marxistische ideologie en het socialisme. Daarmee hoop ik iets te kunnen zeggen over het partijleven en partijcultuur in samenhang met ideologievorming.

Dat doe ik door middel van het concept *intellectuele performance*. Door gebruik te maken van dit begrip probeer ik te laten zien dat deelnemen aan ideologievorming in de partij een belangrijk onderdeel van het partijleven was. Dat doe ik door te beschrijven hoe dit proces eruit zag, dat wil zeggen: welke vormen en stijlen de ideologievorming (het denken over het socialisme) in de partij aannam. Het concept van *intellectuele performance* zelf wortelt in de intellectuele geschiedenis, maar is om een belangrijke reden interessant voor de politieke geschiedschrijving: zij stelt mij in staat politieke ideologie te verbinden aan partijcultuur (het partijleven).

³⁴ In *The Intellectual Life of the British Working Classes* (2002) laat historicus Jonathan Rose zien dat Marx nauwelijks werd gelezen onder de Engelse arbeidersklasse. Het werk van Van Veldhuizen suggereert dat dit ook gold voor de Nederlandse arbeidersklasse aan het einde negentiende eeuw.

³⁵ Gerrit Voerman, ‘Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij’ in: *Benaderingen van de geschiedenis van politiek* (2006)43-49, aldaar 47.

³⁶ Piet de Rooy, *Ons Stipje op de Waereldkaart, de politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (2014) 154. Hij zegt: ‘Om gelijkgezinden te verbinden en te onderscheiden van anderen.’

Dit is een exercitie die ook wat kan opleveren voor de ideeëngeschiedenis. Intellectuele historici zoals Mark Bevir hebben in essentie met hetzelfde probleem te maken als politieke historici, maar kijken naar de andere kant van de medaille: zij concentreren zich op ideologie en de ontwikkeling van ideologische tradities maar hebben nauwelijks oog voor partijcultuur. Dat is duidelijk te zien in Bevir's *The Making of British Socialism* (2011). Bevir onderzoekt in het werk hoe een tiental negentiende eeuwse intellectuelen het socialisme zagen. De historische studie is een toepassing van *The Logic*. De conclusie ligt in het verlengde van deze filosofische studie. Hij schrijft:

Socialism is not a given thing -a natural kind- with a prescribed and bounded content. Rather, socialists made plural socialisms by drawing on inherited traditions to respond imaginatively to cultural, social, and political dilemmas.³⁷

Bevir beargumenteert dat het ineensstorten van de politieke economie en het verbrokkelen van het geloof aan het einde van de negentiende eeuw traditionele, heersende opvattingen over de maatschappij onder druk zetten. In deze onzekere tijden ontstond de noodzaak om een nieuw maatschappelijk verhaal te bedenken. Intellectuelen zoals Ernest Belfort Bax, Henry Mayers Hyndman en William Morris vonden inspiratie in het werk van Marx. Tegen de achtergrond van hun eigen denktradities incorporeerden zij nieuwe marxistische ideeën. Zo ontwikkelde Hyndman, oprichter van de eerste socialistische vereniging in Engeland, bijvoorbeeld een opvatting van het socialisme dat een orthodox marxisme met een Tory radicalisme verenigde. Bevir nuanceert hiermee het beeld dat tot nu toe van Hyndman bestond. Hij was noch de parlementair reformist noch de retorische revolutionair die zijn critici van hem maakten. Hij was een revolutiedenker maar verkondigde ook het belang van staatsinstituties.³⁸ Hij had kortom een heel eigen opvatting van het socialisme. Door naar intellectuelen te kijken, nuanceert Bevir het beeld dat de klassiek marxistische geschiedschrijving heeft gevestigd, dat 'het' socialisme een onveranderlijke set van ideeën is en dat zij voortkomt uit de economische ordening van de maatschappij. Volgens de klassiek marxistische geschiedschrijving bepaalt de economische ordening het ideeënleven. Deze geschiedschrijving was gevangen in het marxistische denken en besteedde daarom geen aandacht aan ideologievorming of aan intellectuelen en hun invloed op politieke ideologie. De Britse historicus E.P. Thompson was de eerste die dit beeld aan het wankelen bracht. In navolging van Thompson laat Bevir zien dat denkers 'situated agency' hadden. Daarmee brengt hij de intellectueel terug in de socialistische geschiedschrijving. Voor deze scriptie ben ik schatplichtig aan Bevir. Tegelijkertijd wil ik voortborduren op zijn werk. Hij kijkt niet naar intellectuelen in het partijleven. Hij kijkt naar individuen losgezongen van een politieke vereniging. Het doel van deze studie is juist om intellectuelen in de partij in beeld te brengen. Ik kijk niet zozeer naar wat die intellectuelen precies dachten, maar probeer te onderzoeken waarom een groep intellectuelen en wetenschappers zich in partijverband bezig hield met intellectueel (denk)werk. Hiermee probeer ik het beeld dat van intellectuelen bestaat in de socialistische geschiedschrijving uit te breiden.

³⁷ Bevir, *The Making of British Socialism* (2011) 14.

³⁸ Ibidem, 78.

Deze scriptie draagt daarnaast bij aan de bestaande kennis van de bron *De Socialistische Gids*. Tot op heden heeft dit tijdschrift nog nauwelijks de aandacht van historici getrokken. Door politieke historici is er spaarzaam uit haar kolommen geput en aan de bron als zijnde een zelfstandig onderzoeksobject zijn slechts twee korte artikelen gewijd. Eén hier van heeft als doel de sociologie in het tijdschrift in kaart te brengen. Het ander gaat over de overgang van *De Socialistische Gids* naar *Socialisme en Democratie* in 1938 en de wrok die dit bij Bonger teweegbracht.³⁹

Bronnen

Omdat deze scriptie geen ideeëngeschiedenis is in de strikte zin van het woord, maar een combinatie van ideeëngeschiedenis en partijgeschiedenis, zal niet hoofdzakelijk *De Socialistische Gids* als bron worden geraadpleegd, maar het archief van de redactie van *De Socialistische Gids*. Zij is de belangrijkste verzameling bronnen voor deze scriptie. Het archief, dat onder de volledige naam *De Socialistische Gids. Maandschrift der Sociaal-Democratische Arbeiderspartij* te vinden is in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), bestaat uit redactienotulen van de jaren 1916 tot en met 1926, manuscripten van opgenomen artikelen (tussen 1916 en 1922), administratie (tussen 1915 en 1920), kopieboeken van verzonden en ontvangen correspondentie (tussen 1915 en 1925) en diversen. Omdat zo goed als alle stukken uit de jaren 1925 tot en met 1939 verloren zijn gegaan tijdens de Tweede Wereldoorlog beperk ik mij in deze scriptie tot de jaren 1916-1926. Daarnaast wordt het archief van de SDAP veelvuldig geraadpleegd. In dit archief bevinden zich archiefstukken die iets zeggen over hoe het partijbestuur over wetenschap dacht en *De Socialistische Gids* zag. Bovendien zijn alle congresstukken in dit archief bewaard die iets vertellen over hoe partijgenoten op het congres met elkaar spraken over *De Socialistische Gids*.

Opzet

In het eerste hoofdstuk wordt de oprichting van het wetenschappelijk orgaan besproken. Waarom was er in 1916 behoefte aan een wetenschappelijk tijdschrift? Wie nam het initiatief voor de oprichting en waarom? Wat verwachtte het partijbestuur van het nieuwe partijorgaan? Het tweede hoofdstuk bespreekt de werkzaamheden van de redactie tussen 1916 en 1926. Er wordt in kaart gebracht welke kwesties er werden besproken tijdens de maandelijkse redactievergadering en waarom. Het gaat om de tactiek achter het tijdschrift. In het derde hoofdstuk wordt gekeken naar de waardering van het wetenschappelijk partijorgaan in 1926. Werden de verwachtingen van *De Socialistische Gids* ingelost in de eerste tien jaar van haar bestaan? Bovendien worden de wortels van die verwachtingen in het afsluitende hoofdstuk blootgelegd.

³⁹ Sjoerd van Faassen, 'Ten koste van de helderheid. De overgang van *De Socialistische Gids* tot *Socialisme en Democratie*, 1938' in: *Tweede Jaarboek voor het democratisch socialisme*, Jan Bank, Martin Ros en Bart Tromp, eds. (1980) 149-162.

Hoofdstuk 1

Eén tijdschrift voor één partij

‘Er is één ding waarop wij moeten letten,’ waarschuwde Jan de Roode het partijbestuur in april 1915, ‘dat is die intellectueelen-oppositie; deze hebben behoefte om zich te uiten; als zij die gelegenheid krijgen dan zal blijken dat zij minder hebben te zeggen dan zij denken.’⁴⁰ Een paar maanden na deze waarschuwing werd *De Socialistische Gids* opgericht. Het was niet verwonderlijk dat het nieuwe tijdschrift ontstond uit angst voor kritische minderheidsstromingen in de eigen gelederen: de partijtop hoefde maar naar de geschiedenis te kijken om de dreiging die van deze stromingen uitging hoog op te nemen. De herinnering aan de strijd rondom *De Nieuwe Tijd*, die vanaf 1903 tot 1907 tussen de partijtop en linkse marxisten werd uitgevochten, stond in het geheugen gegriefd. Toentertijd had een tijdschrift van intellectuelen bijna de ‘ontbinding van de partij’ betekend.⁴¹ In de context van de Eerste Wereldoorlog, die in juli 1914 op het Europese continent uitbrak, moest een herhaling van zetten worden voorkomen. *De Socialistische Gids* moest de eenheid in de groeiende partij versterken.

In het eerste deel van dit hoofdstuk worden de verwachtingen die het partijbestuur van het nieuwe tijdschrift had besproken. Deze verklaren in belangrijke mate de keuze voor Bonger als redactiesecretaris en de verdere samenstelling van de redactie. In het tweede deel van dit hoofdstuk staat de redactie centraal en draaien we de vraag om: wat verwachtten de redactieleden van het tijdschrift? Wat kon wetenschap volgens hen voor de partij betekenen? Waarom wilden zij zich, naast hun politieke en/of academische carrières, ook nog bezig houden met intellectueel werk in de partij?

Strijd om *De Nieuwe Tijd*

Aan het begin van de twintigste eeuw had *De Nieuwe Tijd* zich in rap tempo ontwikkeld tot een verzamelpunt van links marxistische oppositie. Figuren als Henriette Roland Holst, Herman Gorter, Anton Pannekoek en Frank van der Goes waren de belangrijkste marxistische denkers die in het tijdschrift schreven en steeds vaker hun onvrede over de partij uitten in haar kolommen. Het tijdschrift was geen officieel partijorgaan maar werd in de partij als toonaangevend gezien omdat haar auteurs en redacteuren prominente partijleden waren. Ze waren geen partijbestuurders of afgevaardigden van de afdelingen uit het land, maar schreven de dagbladen van de partij vol met marxistische stukken en spraken op partijcongressen. Op die manier namen zij actief deel aan de belangrijke partijdebatten. Het was voor de partijtop bijzonder ongemakkelijk dat prominenten zo kritisch waren en dat in toenemende mate werden. Het idee dat de partij uit vrienden bestond, zoals Dennis Bos dat in zijn proefschrift *Waarachtige Volksvrienden, de vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* laat zien voor de negentiende eeuw, ging niet langer op. Wat moest de partijtop doen met kritische intellectuelen die het partijdebat domineerden? Zij had er geen pasklaar antwoord op. Het debat tussen de marxisten

⁴⁰ Notulen partijbestuur en dagelijks bestuur, 17 april 1915, arch. SDAP, nr. 27.

⁴¹ Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht, Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (2010) 467.

en reformisten nam ongemakkelijke vormen aan. Voor de ontwikkeling van het partijdebat was de strijd met *De Nieuwe Tijd*-kring echter zeer belangrijk omdat zij een zoektocht naar nieuwe vormen van partijdebat in gang zette.

De aanloop naar de strijd begon kort na de eeuwwisseling. In 1902 deed partijbestuurder Sam de Wolff tijdens het reorganisatiecongres de suggestie om *De Nieuwe Tijd* in te lijven. Het idee werd door weinigen opgepikt. Troelstra ging er wel op in, maar beschouwde de inlijving van het blad 'nog niet opportuun'.⁴² Ook partijlid Loopuit moet oren naar het voorstel hebben gehad. Bijna een jaar later uitte hij tijdens een vergadering van het partijbestuur op 16 mei 1903 zijn ongenoegen over het ontbreken van partijinvloed op de *De Nieuwe Tijd*. Troelstra viel hem bij en meende dat 'de eenzijdigheid der redactie gecorrigeerd [moest] worden door een lid van de Kamerfractie in de redactie te benoemen'.⁴³ Pas twee jaar later nam de strijd serieuze vormen aan. Toen *De Nieuwe Tijd*-kring er in 1905 voor zorgde dat niet Troelstra maar Pieter Lodewijk Tak werd benoemd tot hoofdredacteur van partijblad *Het Volk* - Tak werd geprefereerd vanwege zijn gematigde toon terwijl Troelstra, hoewel hij proclameerde marxist te zijn, op gespannen voet stond met *De Nieuwe Tijd*-kring - verzocht Troelstra het partijbestuur een onderzoek naar de verhouding tussen *De Nieuwe Tijd* en de partij in te stellen. Herman Gorter kwam in dezelfde periode met een vergelijkbaar verzoek.⁴⁴ De heren kregen nul op het rekest omdat het partijbestuur door had dat het over meer dan een zakelijk geschil ging. Ze wilde haar handen niet branden aan de persoonlijke vete.⁴⁵ Troelstra kaartte de zaak vervolgens publiekelijk aan. Op de vooravond van het Utrechtse congres publiceerde hij de brochure *Inzake Partijleiding* waarin hij fel van leer trok tegen *De Nieuwe Tijd*-kring. De strijd brandde los.

Zijn kritiek was nietsverhullend. Het oordeel luidde als volgt:

De Partij is een hoopje disputerende, kritiseerende, dogmatiseerende, naar het leiderschap ambieerende personen geworden, in verschillende klieken en groepen elkaar bestokkend, de Partij verscheurend en het proletariaat van haar vervreemdend.⁴⁶

Troelstra beschuldigde de redactie van *De Nieuwe Tijd* van misbruik van de vrijheid van kritiek en dogmatisme. *De Nieuwe Tijd* was 'het orgaan eener cōterie en niet der partij'.⁴⁷ De redacteurs waren te veel bezig met theoretische polemieken waardoor zij hun taak verzuimden, schreef Troelstra. De partij-intellectuelen dienden volgens hem bij belangrijke politieke kwesties 'het materiaal te verzamelen en te bewerken, dat vóór het bepalen van het standpunt der Partij moet worden gekend'.⁴⁸ Troelstra stelde voor om het tijdschrift in te lijven en naast de bekende theoretici Wiedijk en Van der Goes, die hij in de redactie 'zeer op hun plaats' achtte, ook gedelegeerden uit het partijbestuur, de Kamerfracties en de redactie van *Het Volk* te benoemen. Bovendien achtte hij het wenselijk dat het partijbestuur een redactiesecretaris aanstelde die in

⁴² Buiting (2003) 305. Origineel in: *Het Volk*, 30 september 1902.

⁴³ Ibidem. Origineel in: Notulen partijbestuur, 16 mei 1903, arch. SDAP, nr. 13.

⁴⁴ Van Veldhuizen, 205.

⁴⁵ Ibidem, 206.

⁴⁶ Pieter Jelles Troelstra, *Inzake Partijleiding* (1906) 80.

⁴⁷ Ibidem, 97.

⁴⁸ Ibidem, 98.

Den Haag woonachtig was zodat de 'voeling met de Kamerfractie, die voor dezen arbeid gewenscht is' gegarandeerd werd.⁴⁹ Tussen de intellectuelen en de uitvoerende tak van de partij, dat wil zeggen de partijvertegenwoordigers en leiders, moest een sterke band bestaan. De huidige redactie zat vol met theoretici die 'slechts nu en dan hun zuiver intellectuelen gedachtenkring verlaten, om als een meteor hun licht in de praktijk te doen schitteren'.⁵⁰ Troelstra had kritiek op deze houding. De partij-intellectuelen moesten zijns inziens hun 'daagsche pak' aantrekken en de 'werkelijke' arbeiders leren kennen.⁵¹

Het werk sloeg in als een bom. Binnen *De Nieuwe Tijd*-redactie werd woedend gereageerd. Van der Goes en Gorter zetten meteen de tegenaanval in door het pamflet *Verkeerde Partijleiding* te schrijven, waarin zij Troelstra en de partijtop onder vuur namen.⁵² Ook Henriette Roland Holst toonde zich strijdlustig. In een brief aan de bevriende Duitse theoreticus Karl Kautsky schreef ze: 'men [wil] het blad degraderen tot een wetsontwerpenfabriek voor de Kamerfractie, maar daar [zal] niets van komen [...] die Fahne des Marxismus wird lustig weiter wehen'.⁵³ Ook binnen verschillende partijafdelingen werd met afkeuren gereageerd op Troelstra's werk. Afdeling Amsterdam III besloot onder leiding van Wijnkoop dat de inlijving van *De Nieuwe Tijd* overdreven was omdat kritiek op de links marxistische lijn ook nu mogelijk was. Binnen de marxistische afdeling Groningen werd Troelstra's voorstel met een grote meerderheid van de hand gewezen. In Den Helder ging het er anders aan toe. Daar ontving men de brochure ruimhartiger. Hoewel er aanvankelijk financiële twijfels waren geuit over het plan om *De Nieuwe Tijd* in te lijven, werd Troelstra's verzoek door de afdeling alsnog opgenomen in de Beschrijvingsbrief voor het eerstvolgende partijcongres dat in het voorjaar van 1906 in Utrecht plaats zou vinden.

Er werd tijdens dat congres inderdaad een motie aangenomen die partijgenoten aangespoorde elkaars 'waardigheid' en de 'eenheid der partij' hoog te houden.⁵⁴ Het gedrag van *De Nieuwe Tijd*-redacteuren werd als voorbeeld van wangedrag aangedragen en expliciet veroordeeld. 'Zo'n openlijke bestraffing van een groep partijgenoten was een novum in de partijgeschiedenis', schrijft Van Veldhuizen.⁵⁵ Het was een radicale stap, een noodoplossing om kritische partijleden in het gareel te houden. Het zette heel wat in werking: in de partij moest serieus nagedacht gaan worden over wat er met kritische intellectuelen moest gebeuren. Op het moment zelf interpreteerde het partijbestuur de Utrechtse motie als een vrijbrief om *De Nieuwe Tijd* in te lijven, waarop haar redacteuren overgingen tot een 'dienstweigering' die Troelstra opvatte als 'een oorlogsdaad'.⁵⁶

Om de zaken niet te laten escaleren vroeg het partijbestuur op 9 juni 1906 schriftelijk aan *De Nieuwe Tijd*-redactie 'op welke andere wijze een band gelegd zou kunnen worden tusschen de

⁴⁹ Troelstra, *Inzake Partijleiding*, 99.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Na de Haarlemse verzoening in 1907 werd het overigens slechts in kleine kring verspreid.

⁵³ Buiting, (2003) 308. Origineel in: Roland Holst aan Kautsky, 6 april 1906, arch. Kautsky D XIX 407, (IISG).

⁵⁴ Ibidem, 150.

⁵⁵ Van Veldhuizen, 206.

⁵⁶ Buiting (2003) 151.

partij en het tijdschrift.⁵⁷ Via Vliegen werd duidelijk dat *De Nieuwe Tijd*-redactie geen voorstel wilde doen, want zij moest er niet aan denken 'iets toe te geven'.⁵⁸ Troelstra meende dat het wetenschappelijke maandschrift bewezen had 'een actief aandeel te nemen in de leiding der partij' en kon de zaak dus niet laten rusten.⁵⁹ Het partijbestuur deed nogmaals een poging om het conflict op te lossen en kwam tijdens de eerstvolgende bestuursvergadering met de volgende voorstellen: 1. De partij behoeft een eigen wetenschappelijk tijdschrift, 2. *De Nieuwe Tijd* moet onder controle komen van de partij, i.e. het congres, 3. De redactie van het maandblad moet benoemd worden door het congres en 4. De redactie moet bestaan uit vijf leden 'waarin één lid van de Kamerfractie en één lid van de Redactie van *Het Volk*'.⁶⁰ Partijsecretaris Johan van Kuijkhof stuurde deze oplossingen naar *De Nieuwe Tijd* redactie maar kreeg onder Wiedijks motto 'wel goed, maar niet gek' bericht dat zij voor geen van allen iets voelde. Hierop besloot het partijbestuur tot een onderzoek naar de kosten van een eigen wetenschappelijk maandschrift. Uit het jaarverslag van Van Kuijkhof blijkt echter dat dit onderzoek nooit is uitgevoerd. Uiteindelijk wenste het partijbestuur toch geen eigen wetenschappelijk partijorgaan op te richten.

Ondertussen had namelijk het paascongres van 1907 plaatsgevonden waar een deel van *De Nieuwe Tijd*-kring voor de partij koos en overging tot de symbolische Haarlemse 'knieval'. De ophanden zijnde 'ontbinding van de partij' was afgewend. Na de verzoening tussen de twee rivaliserende kampen binnen de partij, ontraadde Troelstra de oprichting van een eigen wetenschappelijk tijdschrift.⁶¹ Tijdens het congres was 'de wetenschap' trouwens van haar voetstuk gevallen, schrijft Van Veldhuizen.⁶² Gewone partijleden wisten nauwelijks waarover gedebatteerd werd door het partij kader en de intellectuele oppositie. Veel partijafgevaardigden waren 'zonder diepgaande kennis van zaken ten tonele verschenen'.⁶³ Vanuit een aantal afdelingen werd er daarom onvrede geuit over het feit dat theoretische geschillen bijna het einde der partij hadden betekend. Op de tweede congresavond werd dit gevoel treffend verwoord door partijbestuurder Adriaan Gerhard uit Amsterdam. Hij citeerde zijn vader, de gevoelsocialist Hendrik Gerhard, toen hij zei: 'Marx heeft een heel groot boek geschreven, vol wetenschap, doch [ik heb] geen dik boek nodig, om te weten te komen, dat wij het in de maatschappij beroerd hebben.'⁶⁴ Het belang van wetenschap werd volgens hem schromelijk overschat in de partij.

Het plan voor een wetenschappelijk tijdschrift verdween na het congres in de la, om er pas tien jaar later weer uit te komen. Ook nu speelde de wens om de oppositie te neutraliseren een belangrijke rol. Dit keer was van inlijving van *De Nieuwe Tijd* geen sprake omdat dit tijdschrift zich inmiddels verder had ontwikkeld tot communistisch bolwerk en steeds verder van de partij af was komen te staan. Er moest een nieuwe intellectuele vrijplaats ontstaan die de eenheid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij bevorderde. Tien jaar na het eerste idee van Sam de Wolff was de tijd eindelijk rijp om tot de oprichting van zo'n nieuw partijorgaan over te gaan.

⁵⁷ Buiting (2003) 309. Origineel in: Notulen partijbestuur, 9 juni 1906, arch. SDAP, nr. 17.

⁵⁸ Ibidem. Origineel in: Notulen partijbestuur, 1 september 1906, arch. SDAP, nr. 17.

⁵⁹ Ibidem, 310. Origineel in: Notulen partijbestuur, 1 september 1906, arch. SDAP, nr. 17.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, 311. Origineel in: Notulen PB, 12 oktober 1907, arch. SDAP, nr. 18.

⁶² Van Veldhuizen, 218.

⁶³ Ibidem, 213.

⁶⁴ Ibidem, 218.

Een nieuw tijdschrift

Opvallend is dat toen, in 1914, het initiatief voor het wetenschappelijk partijorgaan niet opnieuw van het partijbestuur kwam maar van een aantal afdelingen. Op het Utrechtse paascongres van 1914 dienden de afdelingen Amsterdam IX, Watergraafsmeer, Wormerveer en Apeldoorn een motie in die voorstelde om *Het Weekblad* van karakter te wijzigen.⁶⁵ Dit blad, dat sinds 1908 verscheen als bijvoegsel van *Het Volk*, ging uitgebreid in op belangrijke tactische en theoretische vraagstukken, bevatte een ruimte voor debat en gaf een overzicht van feiten en cijfers. Kuyper, één van de actiefste mannen van de afdeling Amsterdam IX, stelde voor om er een populair-wetenschappelijk weekblad van te maken. Op de tweede congres dag lichtte hij de motie toe. Hij benadrukte vooral de educatieve noodzaak van de wijziging van het bestaande weekblad: 'De arbeiders hebben populair-wetenschappelijke leiding en voorlichting nodig. Overal verrijzen centrale commissies voor arbeidersontwikkeling. Herhaaldelijk is ook op een populair-wetenschappelijk weekblad aangedrongen. Amsterdam IX wil thans een poging wagen dit denkbeeld te verwerkelijken.'⁶⁶ In plaats van een nieuw partijorgaan te beginnen, had de afdeling het plan opgevat om *Het Weekblad* dubbel zo groot te maken zodat er 'methodisch onderricht' en 'theoretische aktuele vraagstukken' in behandeld zouden kunnen worden.⁶⁷ Kuyper stelde voor dat langere artikelen zoals die van Troelstra voortaan in de uitgebreide versie van *Het Weekblad* zouden verschijnen in plaats van in *Het Volk* zoals dat tot dusverre gebeurde: 'de beginnende lezers van „Het Volk” kunnen dergelijke artikelen niet verwerken. De krant komt er zoo bij de minder ontwikkelde arbeiders niet in'.⁶⁸ Bovendien zag Kuyper nog een ander voordeel in de vernieuwing van *Het Weekblad*: zij zou een vruchtbaar debatpodium worden voor *alle* intellectuele stromingen die de partij rijk was. Onder leiding van redacteurs Wibaut en Van der Goes was *Het Weekblad* te veel een podium voor een minderheid van links georiënteerde marxistische denkers binnen de partij geworden, meende Kuyper. Hoewel het vernieuwde *Weekblad* niet zonder instemming van deze minderheid kon veranderen, moest *Het Weekblad* volgens Kuyper beter de rechten van de meerderheid behartigen.⁶⁹ Zonder hierbij de rechten der minderheid te 'besnoeien', benadrukte hij nogmaals.⁷⁰

De Roode reageerde namens Vliegen, de toenmalig hoofdredacteur van *Het Volk* die in afwezigheid schitterde. Als redacteur van het partijorgaan beaamde hij dat het inderdaad beter was voor *Het Volk* wanneer er niet al te veel theoretische en wetenschappelijke verhandelingen in werden gepubliceerd. Daarna nam *Het Weekblad*-redacteur Wibaut het woord. Ook hij waardeerde de goede bedoelingen van de afdelingen maar vreesde dat het voorstel tot tweeslachtigheid zou leiden. Er was, in zijn woorden, geen behoefte aan 'een tusschending-tusschen „Het Weekblad” en een wetenschappelijk tijdschrift'.⁷¹ Dit zou te verwarrend zijn voor het lezerspubliek en bovendien resulteren in veel meer redactiewerk dan Van der Goes en hijzelf

⁶⁵ Beschrijvingsbrief partijcongres, arch. SDAP, nr. 263.

⁶⁶ Congres verslag 1914, arch. SDAP, nr. 263.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

aankonden.⁷² Toen eenmaal bleek dat de motie weinig weerklank vond, werd zij ingetrokken door de afdelingen. Opmerkelijk genoeg deed afdeling Den Haag II ter plekke nogmaals een voorstel om het karakter van *Het Weekblad* te veranderen zodat theoretische en tactische verschillen 'door alle richtingen in de Partij [...] kunnen worden behandeld en in het algemeen populair-wetenschappelijke voorlichting zal worden gegeven'.⁷³ Het voorstel werd echter niet behandeld. Uit de gepubliceerde congresbesluiten in *Het Volk* van maandag 27 april 1914 blijkt dat het congres ervoor koos *Het Weekblad* in bestaande vorm te handhaven en daarnaast 'een wetenschappelijk maandschrift als orgaan der Partij' op te richten.⁷⁴

Van de uitvoering van het congresbesluit kwam de eerstvolgende periode weinig terecht. Een paar maanden na het congres brak de Eerste Wereldoorlog uit. De oprichting van het wetenschappelijk partijorgaan werd overschaduwde door het debat over het militarisme dat hierdoor in de partij losbrandde. De SDAP-Kamerfractie steunde de gewapende neutraliteit van het kabinet. 'In deze ernstige omstandigheden [overheerst] de nationale gedachte de nationale geschillen', verklaarde Troelstra in de Tweede Kamer.⁷⁵ Tot ongenoegen van zowel marxistische als reformistische leden, stemde de Kamerfractie voor de mobiliteitskredieten, wat betekende dat er een algehele mobilisatie plaatsvond voor defensieve doeleinden. Onder andere Kuyper bestreed deze keuze in zijn brochure *Geen man en geen cent*, waarover later meer. Een paar maanden later, ten tijde van het paascongres van 1915 in Arnhem, vond Troelstra's optreden in de Kamer echter nauwelijks meer tegenstand en was van een serieuze georganiseerde oppositie geen sprake.⁷⁶ De godsvrede tussen de SDAP en overige partijen werd 'gedoogd'. Op het congres omarmde de overgrote meerderheid van de partij de opvatting dat de arbeidersklasse zich niet 'ontnationaliseerd' achtte, en verhief zij zich tot een nationale arbeidersklasse. Toch werd er naar aanleiding van het congres opnieuw gesproken over het wetenschappelijk partijorgaan in het partijbestuur.

Tijdens de eerstvolgende vergadering van het partijbestuur op 17 april bleek dat niet iedereen gerust was met de uitkomst van het congres. Behalve Troelstra, die vanwege een langdurig ziekbed afwezig was, waren alle leden van het partijbestuur aanwezig op de vergadering. Dit waren Vliegen, Schaper, Hermans, Bergmeyer, De Roode, Matthysen, Hoejenbos, van Kuykhof, Kleerekoper, van der Goes, Groeneweg, Wibaut en Loopuit. Vooral de laatstgenoemde was bezorgd dat de oppositie na het congres nieuwe plannen zou smeden. Zij zou van plan zijn een nieuw tijdschrift op te richten. Dit zou een wapen voor de georganiseerde kritiek op het partijbeleid kunnen worden zoals *De Nieuwe Tijd* dat was geweest. De opposanten zouden al op 25 april samen komen om over deze mogelijkheid te vergaderen. De aard van de oppositie deed Loopuit 'vreezen' en hij probeerde het bestuur ervan te overtuigen dat het nog voor die tijd 'waarschuwend' diende op te treden: 'de ervaring heeft geleerd dat, als men die

⁷² Congres verslag 1914, arch. SDAP, nr. 263.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Congresbesluiten, *Het Volk*, 27 april 1914, arch. SDAP, nr. 263.

⁷⁵ H.F. Coben, 'Troelstra, Pieter (1860-1950)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

<http://resources.huysgens.knaw.nl/bwn/BWN/lemmata/bwn1/troelstra> (16-10-2015). Ook in: Handelingen Tweede Kamer 1913 - 1914, p. 2587.

⁷⁶ H. van Hulst, A. Pleysier, A. Scheffer, *Het Rode Vaandel volgen wij: geschiedenis van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij van 1880 tot 1940* (1969) 53.

dingen laat doorgaan, [...] die dan veel erger worden'.⁷⁷ Om meteen de daad bij het woord te voegen, had hij een verklaring opgesteld waar de door hem gewenste 'waarschuwend' kracht van uitging. Deze kon na ondertekening door de overige partijbestuurders meteen gepubliceerd worden in *Het Volk*.⁷⁸ De kerngedachte achter het 'voorstel-Loopuit' was om de eenheid van het congres publiekelijk te benadrukken en daarmee de oppositie de indruk te geven geen steun te hebben binnen de partij. Toen Loopuit was uitgesproken suste partijgenoot Wibaut dat het niet zo'n vaart zou lopen: Loopuit overschatte de dreiging die van de oppositie uitging. Het leek Wibaut beter om 'niet vooruit te lopen op de betekenis van de bijeenkomst op 25 april' omdat het volgens hem 'even waarschijnlijk' was dat de oppositie zich dan zou ontbinden in plaats van de handschoen op te pakken.⁷⁹ Of de 'geruchten' inzake de oprichting van een week- of maandblad enige grond hadden, zou daarna wel blijken. Schaper voelde nog minder voor het voorstel van Loopuit: er was binnen de partij altijd 'eerbied geweest voor congresbesluiten'.⁸⁰ Bovendien had hij het vermoeden dat de oppositie aan het afnemen was. Dit werd bevestigd door Bergmeyer. Partijlid Zadelhof had hem in vertrouwen verteld dat de bijeenkomst van 25 april inderdaad bedoeld was om de strijdbijl te begraven. 'Deze mededeling doet de deur dicht', zei Van der Goes hierop volgend, want 'het is verkeerd opzettelijk de veiligheidsklep te verzwaren'.⁸¹

De Roode ging verder op dit punt in door na te gaan voor wie deze 'veiligheidsklep' bedoeld kon zijn. Er waren twee centra van oppositie, de afdelingen Den Haag en Groningen, maar zij vormden volgens hem geen serieuze bedreiging. Er was nog een derde oppositiegroep waar echter wél rekening mee moest worden gehouden: een 'groep van intellectueelen, die op de oppositie van Den Haag en Groningen niet past'.⁸² De Roode bedoelde een groep intellectuelen uit het Gooi. 'Er is een ding waarop wij moeten letten,' zei hij, 'dat is die intellectueelen-oppositie; deze hebben behoefte om zich te uiten; als zij die gelegenheid krijgen dan zal blijken dat zij minder hebben te zeggen dan zij denken'.⁸³ Volgens De Roode kon een orgaan waarin intellectuelen hun kritische gedachten en opinies publiceerden, een ontwapenend effect hebben, mits dit orgaan door de partij werd geredigeerd. Theo van der Waerden, die vanaf 1903 ook al voorzitter van de Sociaal-Democratische Studieclub (SDSC) was, zou bijvoorbeeld als redactiesecretaris kunnen worden aangesteld. Toch voelde De Roode niet veel voor het plan om zo'n partijorgaan op te richten. De Roode stelde opnieuw voor om een wetenschappelijk bijvoegsel bij *Het Volk* te publiceren wanneer de partijkrant eenmaal zijn in vooroorlogse proporties was hersteld. De Roode had hier eigen belang bij. Hij en zijn mede-redacteur Ankersmit wilde 'hun' *Volk* in volle glorie terug zien. Vliegen, die tot 1914 redacteur bij *Het Volk* was geweest en die functie had moeten neerleggen toen hij het wethouderschap in Amsterdam aanvaardde, juichte dit idee toe. *Het Volk* moest zo spoedig mogelijk in zijn oorspronkelijke formaat verschijnen. Dit was door de oorlog omhoog gedreven papierprijzen onmogelijk

⁷⁷ Notulen partijbestuur en dagelijks bestuur, 17 april 1915, arch. SDAP, nr. 27.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

geworden. De discussie kwam ten einde. Onder stil protest van Loopuit werd besloten dat er een maandblad voor intellectuelen zou worden uitgegeven door de partij, zoals was besloten op het partijcongres van 1914, zodra de financiële mogelijkheid daartoe ontstond. 'Voorhands echter eischt het herstel van „Het Volk” tot zijn vroegeren omvang alle financiële kracht.'⁸⁴

Twee verschillende groepen in de SDAP hadden verschillende argumenten voor de oprichting van het nieuwe orgaan aangedragen. Kuiper vond met zijn afdeling dat een populair-wetenschappelijk bijvoegsel nodig was om in de geestelijke ontwikkeling van de arbeiders te voorzien en hen bewust te maken van hun historische taak. Naast de educatieve taak had het wetenschappelijk bijvoegsel ook een politieke taak, namelijk de verschillende stromingen in de partij dichter bij elkaar brengen. Het wetenschappelijk bijvoegsel moest een debatforum voor alle richtingen van de partij worden. Kuiper leek nog niet te hebben nagedacht over hoe hij de educatieve taak en politieke functie zou verenigen. Dit moest echter wel gebeuren. De moeilijke debatten die intellectuele partijleden met elkaar voerden, hadden niet bepaald educatieve waarde voor het proletariaat. De Roode meende dat een populair-wetenschappelijk bijvoegsel nodig was als 'veiligheidsklep'. Het was hem veel minder om de educatieve taak te doen. De eenheid versterken in de partij was voor hem veel belangrijker, wat in de context van de Eerste Wereldoorlog te begrijpen viel. In andere landen waren de sociaaldemocratische partijen dankzij de oorlog verweekt geraakt in verscheurende richtingstrijden. De SDAP-top wilde de eenheid van de partij in deze tijden van onzekerheid waarborgen. Nu vanuit de afdelingen de vraag naar een wetenschappelijk bijvoegsel ontstond, zag het partijbestuur hier een eigen voordeel in. Zij haakte in op het initiatief dat elders uit de partij kwam. Naast het idee dat intellectueel denkwerk de partij kon ontbinden, was de opvatting ontstaan dat via de wetenschap de politieke eenheid in de partij versterkt kon worden. Hoewel het wetenschappelijke partijorgaan dus van nut werd geacht voor de partij, zag het partijbestuur praktische, financiële bezwaren om meteen de handen uit de mouwen te steken.

Loopuit had minder geduld en hij probeerde de komst van een nieuwe partijorgaan alsnog te realiseren. Op 5 juni 1915, bijna twee maanden nadat zijn voorstel van de tafel was geveegd, berichtte hij Troelstra, die vanwege zijn ziekbed nog altijd niet bij vergaderingen van het partijbestuur aanwezig was:

Amice, Het plan is bij mij gerijpt om een aantal personen samen te roepen, teneinde te confereeren over de noodzakelijkheid een politiek-wetenschappelijk orgaan in het leven te roepen, dat de meeningen (van een deel) van de denkers in de Partij, zoowel op nationaal als op internationaal gebied zal hebben te verdedigen.⁸⁵

Loopuit legde Troelstra een lijst met namen voor die hij geschikt achtte om mee te denken over het orgaan. Albarda, Ankersmit, Bongers, De Roode, Van den Tempel, Vliegen, 'en wij beiden natuurlijk' stonden op de lijst. Daaraan voegde Loopuit toe: 'Van der Goes en Wibaut laat ik er met opzet buiten, omdat die beiden nog steeds behooren tot de Red vd. „Nieuwe Tijd”, en het mede mijn bedoeling is lijnrecht in te gaan tegen dat orgaan.'⁸⁶ Hoe Troelstra op dit bericht

⁸⁴ Notulen partijbestuur en dagelijks bestuur, 17 april 1915, arch. SDAP, nr. 27.

⁸⁵ Brief van Jos Loopuit aan Troelstra, 5 juni 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 61.

⁸⁶ Ibidem.

reageerde en of de bijeenkomst die Loopuit voorbereidde, heeft plaatsgevonden is onbekend. Desalniettemin zal het de verdienste zijn geweest van de lobby van Loopuit dat het partijbestuur vijf maanden later vergaderde over de redactiesamenstelling van het nieuwe partijmaandschrift.

Na enige discussie besloot het partijbestuur op zaterdag 23 oktober om een commissie van redactieleden te benoemen met aan het hoofd 'een gesalarieerd secretaris-redacteur'.⁸⁷ Met acht stemmen tegen één werd Bonger ruim boven Ankersmit verkozen voor de functie van redactiesecretaris.⁸⁸ Tot overige leden van de redactie werden uit het partijbestuur Loopuit en Vliegen benoemd. Henri Polak zou de Nederlandse Vereniging voor Vakbonden (NVV) vertegenwoordigen. Daarnaast werden Van der Goes en Kuyper benoemd. Enige jaren later voegde het partijbestuur Troelstra, Carel Adama van Scheltema en Theo van der Waerden toe aan de redactie. Het lijkt erop zij de redactieleden aan de hand van twee principes koos: een politiek strategische uitgangspunt en een inhoudelijke uitgangspunt.

Het partijbestuur wilde zowel marxistische als reformistische denkers in de redactie zodat het nieuwe partijorgaan daadwerkelijk de partijeenheden zou versterken. Het resultaat was dat partijleden die elkaar een aantal jaar eerder nog met macht en kracht hadden bestreden, nu, zij aan zij, een partijorgaan kwamen te leiden. Van der Goes, Kuyper en Polak hadden ten tijde van het zogenaamde Deventer Schisma in 1909 lijnrecht tegenover Troelstra en Vliegen gestaan. De drie heren hadden zich toentertijd nadrukkelijk uitgesproken tegen het royeren van *De Tribunisten*, een oppositie-groep die zich verenigde rondom het tijdschrift *De Tribune*. Van der Goes had ook tegen het samenkomen van het buitengewoon congres gestemd, waar over de zaak werd besloten, omdat hij aanvoelde dat dit tot het royement zou leiden. Hoewel zijn marxistische partijgenoten, onder wie Gorter, Wijnkoop en van Ravesteyn na het congres de partij verlieten bleef Van der Goes in de partij. Als geestelijk vader voelde hij zich te zeer met haar verbonden. Vliegen drukte de positie van Van der Goes als volgt uit:

Van der Goes is wel is waar in theoretische opvatting op de uiterst linkerzijde der sociaaldemocratie blijven staan, maar hij is te veel realist om niet te begrijpen dat een sterke partij, ook al is hare politiek theoretisch voor kritiek vatbaar, juist omdat ze sterk is, voor de machtspositie der arbeidersklasse oneindig meer beteekent dan twee of drie partijen, waarvan ééne theoretisch volmaakt.⁸⁹

Ook Loopuit had zich tegen het royement uitgesproken, hoewel zijn positie als ambivalent werd opgevat. Wijnkoop kreeg op een debatavond van een Amsterdamse partijafdeling in 1908 de lachers op zijn hand met zijn typering: 'Zo gaat het met het marxisme van Loopuit: Loopin, Loopuit, Loopin, Loopuit'.⁹⁰ In dit grapje zat een kern van waarheid: voor partijleden stond het lang niet altijd vast welke positie ze in het debat innamen. Er waren voortdurend 'overlopers' die

⁸⁷ Notulen partijbestuur, 23 oktober 1915, arch. SDAP, nr. 27.

⁸⁸ Niet alle leden van het partijbestuur waren aanwezig tijdens de stemming. Tot de aanwezigen behoren in ieder geval: Vliegen, Schaper, Loopuit, Hermans, Bergmeyer, De Roode en Matthysen. Laatkomers op de vergadering waren: Kleerekoper, Van der Goes, Groeneweg en Wibaut. Geheel afwezig zijn genoteerd: Hoejenbos, van Kuykhof en Troelstra.

⁸⁹ Willem Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed* (1924) 161.

⁹⁰ Salvador Bloemgarten, Joseph Loopuit, BWSA 4 (1990), p. 133-136. <http://hdl.handle.net/10622/BCB7C352-4E1A-42E6-B3C2-E355D2C3B537> (24-10-2015).

het marxistische kamp in ruilden voor het reformistische en vice versa. Bovendien namen veel partijgenoten een middenpositie in. Het partijdebat was dynamisch en er kon maar tot op zekere hoogte voorspeld worden wie waar stond. Zo bedacht Troelstra zich in 1913 toen er over het ministerialisme werd gedebatteerd. Aanvankelijk had hij tegen het meeregeren met de burgerlijke partijen gepleit. Voor aanvang van het congres bleek hij echter voor samenwerking te zijn, net als Vliegen. Redactielid Van der Goes was een groot tegenstander geweest. Tijdens het buitengewoon congres te Zwolle werd besloten dat de partij alleen in het geval van 'onvermijdelijke noodzakelijkheid' met burgerlijke partijen zou regeren.⁹¹ Een jaar later, na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, stonden Van der Goes en Troelstra in het debat tegenover Kuyper. Hij vond de afgekondigde godsvrede strijdig met het marxisme omdat zij het internationalisme ondermijnde. In een gelijknamige brochure bepleitte Kuyper dat er 'geen man en geen cent' aan de oorlog besteed mocht worden.⁹² Vanwege deze inhoudelijke meningsverschillen kon het debat binnen de redactie hard tegen hard gaan. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk blijken dat het niet altijd gezellig was aan de redactietafel.

Redactieleden werden niet alleen gekozen omdat zij verschillende stromingen binnen de partij vertegenwoordigden, maar ook omdat zij bewezen hadden wetenschappelijk of literair onderlegd te zijn. Bongers en Kuyper waren beiden sociologen die aan de universiteit verbonden waren en het hoogleraarschap aangeboden kregen. Vele andere redactieleden hadden een ruime ervaring met het schrijven in of redigeren van partijbladen. Nadat Troelstra van Leeuwarden naar Amsterdam was verhuisd en *De Nieuwe Tijd* met zich mee had genomen in 1893, werden Van der Goes en Polak redacteuren van het blad. In november 1893 verliet Troelstra de krant na een ruzie met de uitgever H. Poutsma, en in 1900 werd hij redacteur bij *Het Volk*. Ook Vliegen en Van der Goes voegde zich een paar jaar later bij dit partijorgaan. Meerdere redactieleden hadden bovendien deelgenomen in partijcommissies, zoals Kuyper in de programcommissie van 1912. Van der Goes had het eerste deel van *Das Kapital* van Karl Marx vertaald voor de partij en was privaattoespreker in Amsterdam. De redactieleden waren kortom gewend om met hun pen een bijdrage te leveren aan het partijdebat, maar namen hierbij verschillende posities in. Dit maakten hen volgens het partijbestuur geschikte kandidaten voor de redactie van het nieuwe partijorgaan.

Er vond overigens nog wel discussie plaats over de benoeming van de marxisten Kuyper en Van der Goes. Loopuit was hier buitengewoon ontevreden over. In eerste instantie had hij al geprobeerd Van der Goes buiten de zaken te houden. Over Kuyper schreef hij aan Troelstra: 'Het P.B. heeft R. Kuyper in de red. willen hebben, omdat een schrijver van zulke lange en vervelende artikelen beter in dan daarbuiten tot rede te brengen is'.⁹³ Loopuit wilde voorkomen dat de redactie zou gaan lijken op 'de anarchie, alias „collectieve” red. van ons partijorgaan', waarmee hij *Het Volk* bedoelde.⁹⁴ Hij was allerm minst te spreken over de opstelling van *Het Volk* redacteuren Wibaut en Van der Goes die, volgens hem, bakkeleiden 'met hun aan oorlogspychose lijdende „Zimmerwaldsche” geestverwanten'.⁹⁵ In 1915 hadden orthodox

⁹¹ Congresbesluiten 1913, arch. SDAP, nr. 262.

⁹² Rudolf Kuyper, *Geen man en geen cent* (1914) 1.

⁹³ Brief van Loopuit aan Troelstra, 29 november 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 61.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Brief van Loopuit aan Troelstra, 29 november 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 61.

marxisten, onder wie van Nederlandse zijde Anton Pannekoek en Roland Holst, in het Zwitserse Zimmerwald de Internationale opnieuw tot leven geroepen en daarmee de posities van de Duitse en Nederlandse sociaaldemocratische partij ten opzichte van de oorlog scherp veroordeeld. 'Het moet maar. Het leven is geen bier met suiker, er is tegenwoordig meer zuur bier'.⁹⁶ Ook in de redactie van *De Socialistische Gids* zou het zijns inziens 'bakkeleien' worden, 'gelukkig, in dit geval, is Bonger sekretaris', voegde hij er aan toe.⁹⁷

Uit zijn zowat unanieme benoeming tot redactiesecretaris blijkt het grote vertrouwen dat het partijbestuur in Bonger had. Het partijbestuur was op zoek naar iemand die voor beide kampen in de partij aanvaardbaar was, die het tijdschrift wilde leiden en die betrouwbaar genoeg was om niet met de marxisten samen te spannen. De redactiesecretaris moest de eenheid in de partij kunnen bevorderen, zonder dat deze persoon zelf te veel politiek zou gaan bedrijven met het tijdschrift. Het moest een bekwaam man zijn die het partijbestuur geen kopzorgen zou bezorgen. Bonger werd al snel als de meest geschikte kandidaat gezien. Hij was zelf overtuigd marxist geweest, maar schoof na het Deventer schisma steeds verder de parlementaire weg op en keerde zich tegen het revolutie-denken. Hij bekleedde geen politieke functie, waardoor de schijn van belangenverstrengeling werd vermeden, maar hij was wel altijd actief geweest met educatie en propaganda binnen de partij. Zo leidde hij vanaf 1911 de Centrale Commissie voor Arbeidersontwikkeling in Amsterdam. Dit was aanvankelijk geen landelijke partijcommissie, maar wel een voorbeeld voor andere afdelingen. Later werd een landelijk orgaan met dezelfde naam opgericht. Hij had bovendien een groot netwerk van intellectuele socialistische vrienden in zijn studietijd opgedaan en had zichzelf tot een bekend wetenschapper ontwikkeld. Bonger had van jongs af aan een rijke ervaring opgedaan met het schrijven van stukken, eerst in het studentenblad *Propia Cures* en later in *De Nieuwe Tijd*. Zijn stelligheid en felheid maakte hem tot een gevreesd debater. Bonger deinsde er niet voor terug om opstandige medewerkers en kritische lezers de mond te snoeren wanneer hij dit nodig achtte, hetgeen met enige regelmaat gebeurde. Omdat het besluit van het partijbestuur om na jarenlange geruchten een wetenschappelijke partijorgaan op te zetten plotseling viel, was het zaak om snel te handelen. Het partijbestuur 'ging uit van de veronderstelling, dat Bonger al vrij aardig op de hoogte was en dus minder tijd dan een ander zou behoeven te besteden om zich volledig in zijn taak in te werken'.⁹⁸ Hij was, kortom, de man waarvan werd verwacht dat hij binnen korte tijd een succes kon maken van het nieuwe tijdschrift.

Desondanks waren de verwachtingen niet hoog gespannen. Dat had niet te maken met Bonger, maar met de politieke situatie. In een brief aan Troelstra schreef Loopuit dat het blad verscheen 'in een merkwaardige tijd [...] waarin de meeningen kris-kras door elkaar gaan'.⁹⁹ Hij betwijfelde of het zou lukken

van het maandschrift een éénheid te maken, daar de minderheden er ook in tot hun recht dienen te komen. En wie is niet al tegenwoordig „minderheid”. In mijn tijd behoorden daar tenminste nog

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Notulen dagelijks bestuur, 27 oktober 1915, arch. SDAP, nr. 27.

⁹⁹ Brief van Loopuit aan Troelstra, 29 november 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 61.

mensen met een vaste overtuiging toe; tegenwoordig is iedere patiënt voor een neuroloog, om het zoo te zeggen „minderheid”.¹⁰⁰

Ook Vliegen had geen grooste verwachtingen. In de context van de voortslepende oorlog zag hij de oprichting van het maandblad als een ‘kleine’ activiteit die aan de ‘machteloosheid in de geeste’ geen einde kon maken.¹⁰¹ Een ‘verdraaide onzekerheid’ had zich meester gemaakt van Vliegen: ‘je weet waarlijk niet in welke richting je de geesten moet voorbereiden, terwijl je het gevoel hebt dat ze je, onvoorbereid, absoluut ontsnappen kunnen’, schreef hij aan Troelstra.¹⁰² Hij hoopte dat de partijvoorman spoedig zou herstellen en bood hem alvast het redactielidmaatschap van het nieuwe partijorgaan aan.¹⁰³

Ook uit de salarisonderhandeling tussen Bongger en het dagelijks bestuur blijkt de lage verwachting die de partijtop van het tijdschrift had. Bongger schatte dat hij voor het redactiewerk een middag vrij zou moeten maken en vroeg daarom een hoger salaris dan het partijbestuur aanvankelijk aanbood. Tijdens de maandelijkse vergadering van het dagelijks bestuur, waar Bongger aanwezig was om de zaak te bespreken, zei hij dat het ‘het zeer wel mogelijk [was] dat het tijdschrift bij een goede exploitatie deze kosten [zou] kunnen dragen’.¹⁰⁴ Wibaut was hier niet zo zeker van en weigerde het salaris van Bongger naar 750 gulden te verhogen. Van der Goes deelde Wibauts standpunt. Hij verwachtte dat het hoofdredacteurschap niet zoveel werk zou zijn: ‘het aantal medewerkers zal zeer beperkt blijken te zijn en Bonggers werk zal zich voornamelijk er toe bepalen een oordeel te vormen over de ingekomen copy’.¹⁰⁵ Kleerekoper vond deze opvatting ‘in strijd met het belang van het tijdschrift als deze’.¹⁰⁶ Hij voorzag dat Bongger veel belangrijk werk te doen zou krijgen. De uitkomst van het overleg was een compromis. Nadat Bongger de vergadering had verlaten, werd zijn salaris op 500 gulden vastgesteld. Vergeleken met andere tijdschriften in het land was dit een buitengewoon lage vergoeding, maar ook vergeleken met andere partij-uitgaves. (Ter vergelijking: op de partijbegroting werd even veel geld gereserveerd voor de ‘steun voor *Het Volk*’ als voor de steun van alle andere propaganda- en persuitgaves van de partij.¹⁰⁷) De boodschap van de partijtop was helder: ze wilde zo min mogelijk investeren in het nieuwe partijorgaan. Het bestaan van het tijdschrift was gerechtvaardigd, maar het moest ook weer zo snel mogelijk aan de zijlijn worden geparkeerd.

In 1920, vier jaar na de oprichting van het tijdschrift, sprak Bongger over de ‘uitbuiting’ van intellectuele arbeid door de partij. Dit was niet naar aanleiding van zijn eigen salaris, dat inmiddels op aandringen van redactiegenoot Kuyper verdrievoudigd was, maar naar aanleiding van de aanstelling van Carel Adama van Scheltema tot kunstredacteur. Uitgeverij De Ontwikkeling had hier bezwaar tegen gemaakt. Adama van Scheltema was geen partijlid en de

¹⁰⁰ Brief van Loopuit aan Troelstra, 29 november 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 61.

¹⁰¹ Brief van Vliegen aan Troelstra, 7 november 1915, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 75.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Notulen dagelijks bestuur, 27 oktober 1915, arch. SDAP, nr. 27.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Congresstukken: financieel verslag 1917, arch. SDAP, nr. 270.

uitgeverij wenste liever een partijlid dan een niet-partijlid aan de redactie toe te voegen.¹⁰⁸ Bonger was woedend. Aan De Ontwikkeling schreef hij dat ‘medewerking van niet-partijleden uit den aard der zaak uitzondering’ was, maar in dit geval onvermijdelijk:

Wij buiten nu eenmaal intellectueele arbeid uit, en daar ziet men geen bezwaar in. De stelregel dat men behoorlijk moet betalen, ondanks slechte resultaten eenen onderneming, geldt alleen voor handenarbeid en niet voor intellectueele. De man die de S.G. op een machine zet verdient niet veel minder dan het totale honorarium voor een geheele jaargang om van de belooning van den secretaris maar te zwijgen! Dat laten zich niet alle intellectueelen doen, en die gaan naar andere tijdschriften.¹⁰⁹

Dat intellectuele arbeid financieel ondergewaardeerd werd in de partij kon Bonger moeilijk begrijpen. In zijn ogen was de ‘hoofdarbeid’ van intellectuelen en wetenschappers minstens even belangrijk voor de partij als het politieke werk van het partij kader. Waarom vond hij ‘hoofdarbeid’ zo belangrijk voor de partij? Waarom stortte hij zich, ondanks de lage financiële vergoeding en lage verwachtingen van partij- en redactiegenoten, met veel toewijding op het redactiewerk? Hoe zag Bonger de verhouding tussen wetenschap en politiek?

Het wetenschappelijk socialisme van Willem Bonger

Willem Adriaan Bonger werd op 6 september 1876 geboren te Amsterdam in een groot remonstrants, liberaal gezin. Na zijn schooltijd op het Barlaeus-gymnasium begon hij in 1885 aan de studie rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werd lid van het ‘geschiedkundig gezelschap’ Clio van het Amsterdamse Studenten Corps waar een eerste kennismaking met het socialisme plaatsvond. ‘In eindeloze gesprekken, meestal tot diep in de nacht gevoerd, waarin wij alles wat ons hart beroerde of ons verstand interesseerde, voor elkaar uitstortten, was uit de aard der zaak het socialisme ons onderwerp van discours’ memoreerde Bonger jaren later in een afscheidsrede voor dispuutsgenoot, goede vriend en latere mederedacteur Adama van Scheltema. Bonger werd ‘zuiver over de menselijke kant’ tot het socialisme aangetrokken.¹¹⁰ De intieme setting van het dispuut bood de leden een veilige omgeving om het socialisme te bespreken en ook om de kunst van het debatteren onder de knie te krijgen. Bonger had talent: in mei 1898, kort na lid te zijn geworden van de SDAP, verdedigde hij met succes de stelling dat de tactiek van de vrouwenbeweging gericht diende te zijn op het verwezenlijken van socialistische ideeën voor de *Amsterdamsche Debating Club*. Het duurde niet lang of Bonger zette zijn scherpzinnige gedachten ook op papier, bij voorkeur in het algemene studentenblad *Propria Cures* (PC). Hierin werd hij vergezeld door verschillende Clio-vrienden. Zo opende de tiende jaargang van het tijdschrift (1898-1899) met een polemiek tussen jaargenoten H.E. van Gelder, J.J. Van Loghem en Bonger over het thema socialisme en ‘student zijn’. Van Gelder was het eerste Clio-lid dat in 1896 redacteur bij PC werd waarna velen (Adama van Scheltema, N. W. Posthumus en H. Bolkestein) in zijn voetsporten zouden volgen. Zelf zou veelschrijver Bonger nooit het redacteurschap aangeboden krijgen, hoogstwaarschijnlijk omdat hij zich tot een overtuigd

¹⁰⁸ Brief van De Ontwikkeling aan partijbestuur, eind 1919, arch. SDAP, nr. 2737.

¹⁰⁹ Brief Bonger aan De Ontwikkeling, 16 januari 1920, arch. SDAP, nr. 2737.

¹¹⁰ Vliegen, *Die onze ontwaken deed*, 458.

socialist had ontwikkeld en zijn stellingnames de politieke neutraliteit van PC zouden ondermijnen.¹¹¹

Vanaf 1898 kwamen Bonger en zijn vrienden samen op avonden die door het Socialistisch Leesgezelschap (S.L.) waren georganiseerd. Volgens Van Gelder, één van de oprichters van de S.L., was het een vereniging 'bestaande uit jonge mannen uit de bourgeois klasse, die kennis wensden te maken met het socialisme.'¹¹² 'De bedoeling is slechts deze: dat de leden overtuigd zijn dat het socialisme een richting is die men niet zonder haar te kennen mag beoordelen.'¹¹³ Bonger nam dit standpunt over toen hij in het jaar 1900 tot voorzitter werd benoemd, na eerst een jaar het penningmeesterschap te hebben vervuld. Onder zijn mede-bestuursgenoten vinden we Kuyper en de latere hoogleraar geschiedenis Nicolaas Posthumus. In een gepubliceerde toespraak in PC van november 1899 benadrukte de aanstaand voorzitter dat 'coöperatie, het samenwerken van hen die het socialisme willen leren kennen' het doel van het Socialistisch Leesgezelschap was. 'De opmerking indertijd van de heer Heijermans, dat als de leden van SL ernstige mensen waren zij zich bij de SDAP moesten aansluiten is onjuist', concludeerde Bonger.¹¹⁴ Leden van S.L. hoefden niet lid te worden van de SDAP maar het was wel de bedoeling dat zij het socialisme wilden bestuderen. S.L. nam een 'neutrale brugfunctie' in tussen de partij en het studentenleven.¹¹⁵

Onder Bongers voorzitterschap groeide S.L. uit tot een populaire vereniging met ruim 110 leden. Eén van haar voornaamste activiteiten was het rond laten gaan van een leesportefeuille met de bekende wetenschappelijke socialistische tijdschriften *Die Neue Zeit*, *Sozialistische Monatshefte*, *Le Mouvement Socialiste* en *De Nieuwe Tijd*. Dit laatste tijdschrift was een punt van oriëntatie voor de leden: Van der Goes, Roland Holst en Gorter behoorden tot de meest gevraagde sprekers voor de lezingen waar de S.L. bekend om werd. In 1899 was er zelfs een actie op touw gezet om Van der Goes tot privatdocent van de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam te benoemen. Daarnaast traden gematigde sociaaldemocraten zoals Wibaut en Troelstra op tijdens de debatavonden van de vereniging. Onder Bongers voorzitterschap betraden voor het eerst ook buitenlandse socialistische toneel, onder wie de Belgen Emile Vandervelde en Edward Anseele. De Duitse theoreticus Karl Kautsky sprak tijdens een tournee door Nederland voor het studentengezelschap over de materialistische geschiedopvatting. Bonger nodigde ook sprekers uit het 'vijandige' kamp uit. Hij deed dit omdat hij verschillende geluiden wilde laten horen. Studenten moesten leren argumenten tegen elkaar af te wegen en op basis daarvan een eindoordeel vellen. Bonger zag niets in vooringenomenheid. Niet alle leden waren er overigens blij mee. Een aantal van hen schreef een woedend stuk in PC waarin zij tegen de uitnodiging van de Tachtiger Frederik van Eeden fulmineerden. Deze vijand omhelsde een veel te individualistische kunstopvatting in hun ogen. Bonger liet zich niet van zijn stuk brengen. Naar aanleiding van hun lezingen nodigde hij de hoogleraar in de staathuishoudkunde M.F.W. Treub en de cultureel antropoloog S.R. Steinmetz zelfs nogmaals uit om tijdens twee

¹¹¹ Bart van Heerikhuizen, *W.A. Bonger, socioloog en socialist* (1987) 15.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Propria Cures*, 5 april 1898.

¹¹⁴ *Ibidem*, 11 november 1899.

¹¹⁵ Van Veldhuizen, 175.

discussieavonden de degens te kruisen met Van der Goes en Gorter. Een jaar later was het de beurt aan het antirevolutionaire Tweede Kamerlid Talma die het in een vier uur durende 'worsteling' opnam tegen Troelstra.¹¹⁶

Bonger ging bewust op zoek naar dit soort polemiek. Hij wilde de voor- en tegenargumenten voor het socialisme boven tafel krijgen. Het ging hem om de kwaliteit van de argumenten, niet om de lol van het spel. Bonger was ervan overtuigd geraakt dat de overtuigingskracht van het socialisme lag in zijn wetenschappelijke basis, niet in zijn aanspraak op menslievendheid. Geïnteresseerden moesten op rationele gronde overtuigd raken van de juistheid van het historisch materialisme. Zelf was Bonger ook over de wetenschappelijke kant tot de SDAP gekomen in 1889, na eerst over 'de menselijke kant' tot het socialisme te zijn aangetrokken. Dit was typerend voor een hele generatie studenten die tijdens hun studietijd in Amsterdam, Leiden of Delft lid werden van de partij. Het wetenschappelijk karakter van het socialisme had een grote aantrekkingskracht op deze jongeren.

Vanaf de Tweede Internationale in 1889 in Parijs werd het Kautskyaanse marxisme de dominante ideologie in verschillende Europese sociaaldemocratische partijen. Zij kan opgevat worden als 'een zowel ideologisch als positivistisch georiënteerde wetenschapsopvatting, waarbij het gewicht van deze beide constituerende elementen onderling sterk kan variëren.'¹¹⁷ Vanwege dit 'polyinterpretabele' karakter had het Kautskyaanse marxisme een grote aantrekkingskracht op hen die over de wetenschappelijke zijde, en hen die uit puur 'menselijke' motieven tot sociaaldemocratische partijen kwamen. De theorie legitimeerde het marxistische revolutiedenken en tegelijkertijd de reformistische politiek die door de partijen werd bedreven. Het Kautskyaanse marxisme vormde in 1891 de basis voor het Erfurter Programm van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD). Dit programma was de blauwdruk voor het SDAP-programma uit 1895. In de SDAP was het Kautskyaanse marxisme dankzij het werk van onder andere Van der Goes verspreid geraakt. Ook Bonger kwam via hem en andere schrijvers uit *De Nieuwe Tijd*-kring in aanraking met deze wetenschappelijke opvatting van het socialisme. In de context van deze internationale ontwikkeling groeide bij Bonger het idee dat het socialisme een wetenschap was.

Het inspireerde hem om na zijn studie een sociologisch proefschrift te schrijven waarin hij een causale relatie tussen economische omstandigheden en criminaliteit probeerde bloot te leggen. De hypothese was dat crimineel gedrag voortkwam uit maatschappelijke omstandigheden. In het werk, getiteld *Criminalité et conditions économiques*, betoogde Bonger dat de kapitalistische maatschappij een criminologe werking had op mensen omdat zij enerzijds materiële armoede veroorzaakte en anderzijds een onbegrensde begeerte voor materiële zaken aanwakkerde. Het idee dat niet alleen het proletariaat maar ook de bezittende klasse door het kapitalisme aangezet werd tot crimineel gedrag was revolutionair. Bonger eindigde het werk met een haast utopische voorspelling: in de socialistische maatschappij zou geen crimineel gedrag voorkomen omdat de economische omstandigheden, die daartoe aanzetten, verdwenen zouden zijn. Ter bewijs droeg Bonger de wetmatige relaties aan die hij had gevonden tussen economische condities en menselijk handelen. Deze wetmatigheden berustten op de statistische methode, alhoewel Bonger zich bewust was van haar tekortkomingen. Hij raadpleegde daarom ook

¹¹⁶ Van Heerikhuizen, *W.A. Bonger, socioloog en socialist*, 20.

¹¹⁷ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP, het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (1989) 629.

verschillende kwalitatieve bronnen. Desalniettemin was het werk sterk positivistisch. Bovendien sprak uit het werk een deterministisch mensbeeld. In Bongers visie was de menselijke natuur voorspelbaar. Een maatschappij zonder criminelen was volgens Bonger geen utopie maar een kwestie van de juiste politieke maatregelen.¹¹⁸

Het positivistisch, deterministisch denken dat aanwezig is in Bongers proefschrift, kenmerkte ook zijn opvatting van het socialisme. Bonger beschouwde het wetenschappelijk socialisme als het 'maken' van de maatschappij 'tot een groot geheel van samenwerkende krachten van hoofd- en van handarbeiders'.¹¹⁹ Het socialisme werd voor hem meer dan een maatschappijkritiek of het streven naar een klasseloze samenleving. Hij ging het socialisme niet meer zien als een beeldend (politiek) verhaal maar als een letterlijke vorm van de maatschappij. Het socialisme was een ontwikkelingsmodel dat de omwenteling van de kapitalistische naar socialistische maatschappij volgens wetmatigheden verklaarde. Volgens Bonger moesten deze wetmatigheden ontdekt worden om socialistische politiek te kunnen bedrijven. Hoewel het einddoel (een klasseloze, socialistische maatschappij) vast stond, was de weg ernaar toe nog onbekend: via empirische waarnemingen en daaruit geduceerde wetmatigheden moest worden achterhaald hoe de maatschappij zich ging ontwikkelen. Dat was de taak van het wetenschapsgebied genaamd 'het socialisme'. De partij moest haar politiek hierop afstemmen.

Bonger geloofde dat praktische wetenschap de motor was van de sociale vooruitgang. Dankzij wetenschappen zoals economie, sociologie, psychologie of biologie werden de wetmatigheden van de maatschappij-ontwikkeling blootgelegd en kwam de wereld vooruit. Bonger zette zich dan ook af tegen de wetenschapsopvatting van Hegel, die de filosofie als hoogste vorm van wetenschap beschreef, en ook religie en kunst op een voetstuk zette. Dit waren wetenschappen die de mens instaat stelde zichzelf te evalueren, meende Hegel. Zelfreflectie was volgens hem de manier om vooruit te komen. Hij geloofde in de primaat van de (wereld)geest. Bonger ging mee in het verhaal van Marx die stelde dat de ordening van de maatschappij de geest bepaalde en niet andersom. Marx was een jonge Hegeliaan, maar draaide Hegel in dit opzicht om. Bonger was een evolutionair marxist: hij was een aanhanger van het historisch materialisme maar geloofde dat het ontwikkelingsproces zich volgens wetmatigheden zou voltrekken en niet volgens een revolutie.

Tijdens de oorlog was Bonger bang dat een revolutie, door te snel te veel te willen, de geboekte resultaten van de SDAP teniet zou doen. Omdat hij het revolutiedenken afzwoor, omarmde hij het Kautskyaanse marxisme niet volledig. Toch was Bonger geen bewonderaar van de Duitse theoreticus Eduard Bernstein die de theoretische basis legde voor het reformisme. Bernstein toonde aan dat het Kautskyaanse marxisme inconsistent was. Hij maakte er bezwaar tegen dat de reformistische koers van de SPD gedragen werd door 'een revolutionaire marxistische doctrine'.¹²⁰ Bernstein liet zien dat het revolutiedenken haaks stond op de

¹¹⁸ Later zou Bonger terug komen van deze optimistisch naïeve conclusie. In 1932 concludeerde hij dat er altijd 'slechte' varianten van de mensheid zouden blijven bestaan, die zich, ondanks voorspoedige economische omstandigheden, alsnog crimineel gedroegen. Hij zag eugenetica als oplossing voor dit probleem. Dit toont nogmaals aan hoezeer Bonger geloofde in de maakbaarheid van de wereld.

¹¹⁹ Bonger, *Intellectuelen en Socialisme* (1925) 21.

¹²⁰ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 632.

reformistische praktijk en nam daarom afscheid van het marxisme. Dit maakte hem niet populair in de eerste helft van de twintigste eeuw in Duitsland en Nederland. Ook Bongers hield vast aan het marxisme. Hoewel hij tegen de revolutie was, zag hij de klassenstrijd als een centraal onderdeel van het socialisme. De socialisatie-gedachte bood een uitkomst: het bepleitte een reformistische politiek - dus zonder revolutiedenken - maar het was wel acceptabel voor de marxisten in de SDAP omdat het de socialistische heilsstaat als einddoel omschreef.

Socialisatie was het geleidelijk opheffen van privé-eigendom van de productiemiddelen in een aantal bedrijfstakken. Het werd door Bongers en andere partijleden gezien als een noodzakelijk voorwaarde voor het realiseren van het socialisme. In 1919 schreef Bongers: 'Het huis waarin een gelukkiger mensheid eens zal komen te wonen zal groot en sterk zijn en zoals alles wat door mensenhanden gemaakt wordt, zal het niet als een luchtkasteel plotseling, doch langzamerhand, steen voor steen verrijzen, en het zal geen revolutiegebouw zijn'.¹²¹ In datzelfde jaar stelde de partijtop een commissie aan die zich boog over het socialisatie-vraagstuk. Hierin zaten onder andere Bongers, Kuiper, Loopuit, Vliegen, maar ook de Delftse ingenieurs Theo van der Waerden en Jan Goudriaan. Volgens de commissie was de socialisatie niet een politiek probleem maar een efficiëntieprobleem.¹²² De vraag was hoe socialisatie tot meer economische productie kon leiden. In het jaar 1920 verscheen *Het Socialisatie-rapport* dat in de partij werd aangenomen als richtlijn voor het politieke handelen in de jaren twintig. Een aantal redactieleden leverde zo een heel belangrijke bijdrage aan de partijpolitiek, zij het niet direct met *De Socialistische Gids*.

De studeerkamer is de barricade

Het vormen van de maatschappij vergeleek Bongers met het 'laag-bij-de-grondsche werk van een huis bouwen'.¹²³ Dit was volgens hem een gezamenlijk project van 'hoofdarbeiders' en 'handenarbeiders'.¹²⁴ Hierbij waren de taken als volgt verdeeld: de hoofdarbeiders bedachten de bouwconstructie, overzagen het bouwterrein en hielden het verloop van het bouwproject in de gaten. De handenarbeiders deden het uitvoerende werk. De rol van de hoofdarbeiders was die van organisator en instructeur. Zij hadden een educatieve taak in de partij: zij moesten het proletariaat bewust maken van de ontwikkelingswetten volgens welke de socialistische maatschappij werd opgebouwd. Er moest worden voorkomen dat het proletariaat het bouwproces verstoorde door een alles vernietigende revolutie in gang te zetten.

Om de rol van organisator en instructeur te kunnen vervullen moesten intellectuelen zelf ook geschoold worden. Partij-intellectuelen uit *De Nieuwe Tijd*-kring die de revolutie predikten waren in Bongers ogen een bedreiging voor de partij geweest. Zij hadden even weinig van het socialisme begrepen als de gemiddelde handarbeider. Bongers had zich dit pas na het Deventer Schisma gerealiseerd. Partij-intellectuelen als Gorter, Roland Holst en Pannekoek had hij voor die tijd als voorbeeld gezien. Hierover memoreerde hij later: 'ik meende toenmaals dat ik te doen had met een groep personen, die als ik zelf, het Marxisme als wetenschap beoefenden [...] maar

¹²¹ Bongers, 'Evolutie en Revolutie' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no. 4&5 (1919) 321-361, aldaar 361.

¹²² Peter Rodenburg, 'Ingenieurs van de samenleving, De opkomst van het technocratisch denken in de Verenigde Staten en Nederland' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 127, nr. 2 (2014)271-291, aldaar 284.

¹²³ Bongers, *Intellectuelen en Socialisme*, 17.

¹²⁴ *Ibidem*.

het heeft niet lang geduurd of ik heb deze Pappenheimers begrepen. Van wetenschap zag ik niet veel, wel van drijfverij en overdrijving.¹²⁵ Bonger wilde dat studenten uit de gegoede klasse die zich bij de SDAP voegden de juiste interpretatie van het socialisme werden bijgebracht zodat zij leidinggevende functies in de partij konden gaan vervullen. Dit gold ook voor diegenen die zich uit de arbeidende klasse opgewerkt hadden tot het partij kader. In *Het Volk* van 3 januari 1917 schreef hij:

Voor allen geldt wat R. Kuyper in de jongste aflevering schrijft: „Zoo goed als een medicus de werking van het menselijk lichaam moet kennen alvorens met goed gevolg voorschriften te kunnen geven of operatief te kunnen ingrijpen, zoo moet ook in het bijzonder de sociaal-politicus de maatschappij, haar wegen, haar ontwikkelingswetten, en vele van haar detailverschijnselen doorgronden.” Welnu, sociaal-politici zijn wij allen, voor zoover ons woord of onze daad gevolgen kan hebben voor de maatschappij, waarin wij ons bewegen. Wij zijn alleen voor een grooter of kleiner deel „dokters” voor onze maatschappij, maar wij zijn het aan de beteekenis der gevolgen van ons doen verplicht om te begrijpen, dat een „dokteren” zonder studie onverantwoordelijk is. Ons maandschrift heeft de bedoeling ons ten gids bij die studie te strekken en het vervult die bedoeling met een ernst en een zorgvuldigheid die op groote waardeering aanspraak maakt.¹²⁶

De Socialistische Gids bood een opleiding aan de hogere rangen van de partij. Haar auteurs en medewerkers waren het crème de la crème van de partij-intellectuelen. Zij onderscheidde zich bovendien van cursussen in de partij doordat zij ‘doorlopend’ en ‘schriftelijk’ was.¹²⁷

De taakverdeling tussen hoofd- en handarbeiders, die volgens Bonger logisch uit het wetenschappelijk socialisme voortvloeide, had nog een tweede functie: zij legitimeerde de positie die intellectuelen in de partij hadden ingenomen. Intellectuelen, vaak uit de bourgeoisie afkomstig, hadden dikwijls de meest verantwoordelijke posities in de partij bekleed. Bonger rechtvaardigde dit door te stellen dat partij-intellectuelen verantwoordelijk waren voor het gezamenlijke project van het maken van de maatschappij. Bonger vond het moeilijk te verkroppen dat partij-intellectuelen ondanks de verantwoordelijkheid die zij voor de partij namen steeds minder gewaardeerd werden.¹²⁸ De studeerkamer wás de barricade van de intellectuelen. Het beoefenen van de socialistische wetenschap was in Bongers ogen een politieke daad die de partij op een hoger niveau zou brengen.

De Socialistische Gids was voor Bonger een instrument waarmee de socialistische wetenschap gepraktiseerd werd en de wereld letterlijk gemaakt. Zij was een maakbaarheidsinstrument. Als wetenschapper was Bonger niet geïnteresseerd in het scheppen van een verbeelding van een betere wereld, zoals politici, maar wilde hij *letterlijk* de wereld veranderen. In *De Socialistische Gids* werd daarom vooral gepubliceerd over de onderwerpen zoals economie, natuurkunde, medische onderwerpen en bevolkingsstatistiek terwijl er relatief weinig bijdragen verschenen over politiek of kunst. Tegenover de verbeeldingskracht van deze

¹²⁵ Ger Harmsen, *Willem Adriaan Bonger*, BWSA (8)2001, 1-7.

<http://hdl.handle.net/10622/14811943-2157-4C93-8548-004AA292ACC8> (16-10-2015)

¹²⁶ *Het Volk*, 3 januari 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. F2.

¹²⁷ Bonger, ‘Zelf-ontwikkeling’ in: *Het Volk* (1919) arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹²⁸ Toen hij zich hier in 1926 openlijk over beklagde in de kolommen van *De Socialistische Gids* leidde dit tot een conflict met twee andere redacteuren. Dit zal in hoofdstuk drie besproken worden.

onderwerpen, stelde Bonger het praktische belang van de overige onderwerpen. Bonger wilde de praktijk veranderen met het wetenschappelijk tijdschrift en geloofde dat dit kon. Het leidde tot een buitengewone toewijding aan het wetenschappelijk partijorgaan, ondanks de lage verwachtingen van mede-redacteuren en andere partijgenoten. Gezien de ongelofelijke hoeveelheid papierwerk waar Bonger zich als redactiesecretaris doorheen werkte, is het goed mogelijk dat hij veel meer dan een middag per week aan het tijdschrift besteedde. Zijn idealisme - het sterke geloof dat hij met zijn intellectuele werk de partij vooruit hielp - was zijn belangrijkste drijfveer voor deze bijzondere toewijding.

Conclusie

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden waarom de SDAP in 1916 een wetenschappelijk partijorgaan oprichtte. Begin twintigste eeuw bestond de behoefte om een forum op te richten waar het denken en debatteren over ideologie in de partij vrij spel had. Geruzie tussen intellectuelen en het partijkader mocht de eenheid van de partij niet ondermijnen, zoals dat in de strijd om *De Nieuwe Tijd* het geval was geweest. De partijleiding wist zich slecht raad met een intellectuelen-oppositie die zich aan het begin van de twintigste eeuw rondom *De Nieuwe Tijd* had gevestigd. Er deed zich een intellectuelenprobleem voor. Het was een serieus probleem omdat in het socialisme een tweedeling was ontstaan tussen de marxisten en reformisten. Er moest een intellectuele vrijplaats komen waar hard tegen hard gediscussieerd kon worden zonder dat dit de partij zou compromitteren. In die geest werd *De Socialistische Gids* opgericht en in die geest werd ook haar redactie gekozen.

Het partijbestuur zag het tijdschrift als een brenger van eenheid en als een 'veiligheidsklep'. In de afdelingen werd positiever over intellectueel denkwerk gesproken: daar werd vooral gedacht aan een theoretische verdieping en een educatieve bijdrage die het nieuwe tijdschrift teweeg zou brengen. Het bezig zijn met de marxistische ideologie kreeg in deze jaren een centralere plaats in het partijleven: waar voorheen enkele individuen zich binnen de afdelingen over het werk van Marx bogen, werd het intellectuele denkwerk een activiteit die voor alle partijleden beschikbaar moest zijn. Iedereen moest kunnen participeren in intellectuele bezigheden binnen de partij en zich zo kunnen verheffen. De keuze voor Bonger was in dat opzicht logisch: hij werd capabel genoeg geacht om het marxistische en reformistische kamp te verzoenen, hij was beschikbaar, had ervaring met educatief werk en hij werd ongevaarlijk geacht. Hij zou het partijbestuur niet voor de voeten lopen, zo werd er geredeneerd. Het partijbestuur dacht het probleem van de intellectuelen-oppositie te hebben gekanaliseerd met de oprichting van *De Socialistische Gids*, maar voor Bonger begon het nu pas.

Bonger zag een veel actievere en prominentere rol voor intellectuelen in de partij weggelegd dan het partijbestuur. Deze visie kwam voort uit het wetenschappelijk socialisme. Voor Bonger was het socialisme een ontwikkelingstheorie die de overgang van de kapitalistische naar socialistische maatschappij probeerde te vatten in wetmatigheden. Deze wetmatigheden moesten volgens Bonger objectief bestudeerd worden door bijvoorbeeld economen, natuurkundigen, wiskundigen en sociologen, kortom door wetenschapsmannen. Zij speelden een cruciale rol in de partij, omdat ze kennis genereerden over hoe de maatschappij zich ontwikkelde. Deze kennis moest aan de basis liggen van de sociaaldemocratische politiek. Het nieuwe tijdschrift moest een 'inlichtingendienst' voor de partijtop en een 'voorlichtingsdienst'

voor de arbeidersklasse worden.¹²⁹ Het wetenschappelijk socialisme waar Bonger in geloofde, zette hem aan om met het tijdschrift in de praktijk te willen ingrijpen. Het tijdschrift was voor hem veel meer dan een 'veiligheidsklep' of een manier om geestelijke scholing aan de arbeidersklasse aan te bieden. Hij was niet de bespiegelend filosoof die de maatschappij vanuit een ivoren toren beschouwde, maar een man die met behulp van statistische berekeningen en wetenschappelijke inzichten in de praktijk wilde ingrijpen. De *praxis maken* was zijn devies en het tijdschrift zijn maakbaarheidsinstrument.

Er brak een nieuwe periode aan voor de partij die werd gekenmerkt door de actieve kring wetenschappers en intellectuelen rondom *De Socialistische Gids*. De ambitie van Bonger reikte verder dan het partijbestuur had gehoopt. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk dat Bonger *De Socialistische Gids* op allerlei manieren zichtbaar probeerde te maken in de partij, bijvoorbeeld door nauw samen te werken met de Tweede Kamerfractie. Niet iedereen in de partij zat op deze zelfbenoemde *Gids*-functie te wachten. Het leidde tot botsingen tussen de redacteurs en de partij die zij probeerden te beïnvloeden. Deze waren echter niet van eenzelfde omvang als de strijd met *De Nieuwe Tijd*-kring in 1906 of *De Tribunisten* in 1909. Ook binnen de redactie kon niet iedereen zich vereenzelvigen met de koers van Bonger. Niet alle redactieleden zagen *De Socialistische Gids* als maakbaarheidsinstrument. Tijdens de maandelijkse redactievergadering ontstonden regelmatig felle discussies. In het volgende hoofdstuk staan deze discussies centraal. Er wordt besproken hoe Bonger met het tijdschrift de politieke praktijk probeerde vorm te geven en welke reacties dit opriep in de partij.

¹²⁹ De redactie, 'Ter Inleiding', 5.

Hoofdstuk 2

De redactie aan het werk

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de redactie aan de slag ging. Het idee dat Bonger zich tot het beoordelen van ingekomen kopij zou beperken, bleek een misvatting te zijn van Van der Goes. Bonger probeerde met het tijdschrift het wetenschappelijk socialisme te populariseren in de partij. Dat deed hij onder andere door wetenschap in de kolommen van *De Socialistische Gids* te praktiseren. Het wetenschappelijk socialisme wekte echter bij weinig partijleden hartstocht. Het wetenschappelijk socialisme had niet de aantrekkingskracht van het marxisme of het christelijk socialisme van de 'roode dominees'. Er waren andere strategieën nodig om van *De Socialistische Gids* een belangrijk partijorgaan te maken en het geestesleven van de partij te beïnvloeden. Tijdens de maandelijkse redactievergadering werd er daarom uitgebreid gedebatteerd over de tactiek achter het nieuwe partijorgaan. Er werd gepraat over de onderwerpen van artikelen, over het soort medewerkers, over de relatie tot overige partijorganen en zelfs over de houding van de redacteuren in de partij. De discussies zijn buitengewoon interessant omdat ze laten zien dat er binnen de redactie verschillende ideeën bestonden over wat het wetenschappelijk partijorgaan moest betekenen voor partij-intellectuelen en de partij. Daarnaast is er in dit hoofdstuk aandacht voor reacties vanuit de partij. Kon het partijbestuur de actieve houding van Bonger waarderen? Werd *De Socialistische Gids* de intellectuele vrijplaats waarop het had gehoopt? En voelden intellectuelen zich thuis in het partijorgaan dat voor hen was opgericht?

Wetenschapsbeoefening

Het uitgangspunt van Bongers socialisme was het vormen van de politieke praktijk door wetenschap te beoefenen. Daarom wilde hij in de kolommen van het tijdschrift vooral ruimte besteden aan wetenschap. Hij kondigde de inductie als belangrijkste wetenschapsmethode aan. In de introductie van het eerste nummer schreef Bonger meer te hechten aan 'goed waargenomen feiten en daaruit getrokken conclusies, dan aan opeenstapelingen van schitterende redeneeringen', die, hoe prachtig zij soms ook mochten klinken, resulteerden in 'luchtkasteelen of kaartenhuizen'.¹⁵⁰ Bonger wilde veel aandacht besteden aan wetenschapsbeoefening van de bèta en gamma-studies. Dit resulteerde in het eerste nummer van het tijdschrift in de publicatie van een groot artikel van Van der Waerden over het Taylorstelsel. Van der Waerden onderwierp het systeem van bedrijfsbeheer dat was ontwikkeld door de Amerikaanse ingenieur Friedrich Winslow Taylor aan een kritische analyse. Taylor had wiskundige methodes en economische wetmatigheden toegepast op de bedrijfsvoering met als doel om de efficiëntie van het productieproces te vergroten. Het artikel van Van der Waerden was voor velen in de arbeidersbeweging een eerste kennismaking met het *Taylorism* en werd in de pers zeer positief ontvangen. Het tijdschrift *Opwaarts, Orgaan van den Bond van Christen-Socialisten* vond het een

¹⁵⁰ De redactie, 'Ter Inleiding', 1.

'belangwekkend artikel', terwijl het nieuwe tijdschrift als geheel zonder enthousiasme ontving.¹³¹ 'Het is nu eenmaal niet de tijd om uren aan deze en dergelijke lectuur te geven', concludeerde de recensent.¹³² In tijden van oorlog was het doorsnee partijlid volgens *Opwaarts* niet gepreoccupeerd met wetenschappelijke kennis. Voor Bonger en een groot aantal wetenschappers gold het tegenovergestelde: juist in deze tijden van rampspoed was wetenschapsbeoefening en een beter begrip van de maatschappij volgens hen van cruciaal belang voor de partij. De oorlog was per slot van rekening een kapitalistische oorlog. Zij had economische oorzaken. In de eerste jaargang van *De Socialistische Gids* verschenen maar liefst 25 artikelen in de rubriek 'economische onderwerpen', waarvan 'Het Taylor-stelsel' van Van der Waerden het meest toonaangevende artikel was. Daarnaast zorgde Bonger ervoor dat er bijdragen verschenen in de categorieën 'Sociologie', 'Psychologie', 'Medische onderwerpen. Natuurwetenschap. Bevolkingsstatistiek' en 'Juridische Onderwerpen'. Deze categorieën waren geïnspireerd op verschillende wetenschapsgebieden die in de eerste helft van de twintigste eeuw een grote ontwikkeling doormaakten. Bonger wilde meer aandacht genereren in de partij voor deze wetenschappen omdat ze nieuwe inzichten verschafte in hoe de maatschappij zich ontwikkelde. De politiek moest zich bewust zijn van deze nieuwe, wetenschappelijke inzichten en hen gebruiken voor haar politiek. Opmerkelijk genoeg wilde Bonger in het tijdschrift niet schrijven over het vakgebied criminologie, waarvan hij één van de grondleggers in Nederland was. In oktober 1916 had Kuyper een mooie recensie geschreven over Bongers proefschrift die hij, ondanks dat hij er zeer gecharmeerd door was, niet wilde publiceren. Hij vond het ongepast om aan zelfpromotie te doen in het partijorgaan.¹³³ Dit nam niet weg dat het tijdschrift vanaf het allereerste uur zijn signatuur droeg. De inhoud van het tijdschrift werd (grotendeels) bepaald door Bongers opvatting van het socialisme. Er zullen hier een aantal voorbeelden volgen die dit punt illustreren.

In oktober 1916 pleitte Bonger voor het opnemen van een kunst- en literatuurrubriek in het tijdschrift. Er was een goede reden dat de redactiesecretaris die zo op wetenschap gericht was, ook over kunst wilde publiceren. Tijdens de redactievergadering van oktober 1916 sprak Bonger over het 'gevaar' dat er een afzonderlijk socialistisch kunsttijdschrift zou worden opgericht door de radicale marxisten Gorter en Roland Holst. Bonger wilde voorkomen dat dit tijdschrift zou ontstaan. Misschien vreesde hij dat het nieuwe kunsttijdschrift een bedreiging zou zijn voor de eenheid van de SDAP. Het nieuwe kunstblad zou een radicaal marxistische (kunst)opvatting in de partij kunnen verspreiden. Bonger wilde niet dat een kring orthodoxe marxisten opnieuw vat zou krijgen op de partij. Van een wederopstanding van een radicaal links bolwerk in de partij was echter geen sprake. Het lijkt onwaarschijnlijk dat Bonger een rubriek oprichtte om de eenheid in de partij te bewaken. Eén rubriek kon tenslotte weinig zoden aan de dijk zetten. Het is waarschijnlijker dat Bonger het nieuwe kunsttijdschrift als potentiële concurrent van *De Socialistische Gids* zag. Het wetenschappelijk tijdschrift was niet erg populair bij de gewone partijleden. Voor hen was het te weinig divers en te moeilijk. Bonger vreesde dat het nieuwe tijdschrift hem de wind uit de zeilen zou nemen. Een kunstrubriek in *De Socialistische*

¹³¹ *Opwaarts, Orgaan van den Bond van Christen-Socialisten*, 28 januari 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. F2.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Notulen redactievergadering, 16 oktober 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

Gids moest dit voorkomen. Daarom zond Bonger een briefje naar de uitgever waarin hij verzocht het tijdschrift vanaf de volgende jaargang met één vel te vergroten. Dit maakte het mogelijk om ook over kunst en literatuur te publiceren. De Ontwikkeling gaf echter een negatief advies: het tijdschrift verkeerde in een te slechte financiële situatie om uit te breiden. Bonger wendde zich in een volgende poging tot het partijbestuur. Hij benadrukte opnieuw het politiek strategische belang van de uitbreiding. Hij schreef: ‘wanneer wij tot deze maatregel overgaan wenden wij het gevaar af, dat partijgenoten-literatoren zelf een socialistisch kunsttijdschrift gaan oprichten. Naar ons bekend is hebben eenige vooraanstaanden daar reeds ernstig aan gedacht’.¹³⁴ Het partijbestuur bleek gevoelig voor deze argumentatie en keurde Bongers verzoek binnen een week goed. Het lijkt onwaarschijnlijk dat het partijbestuur daadwerkelijk vreesde voor een nieuw kunsttijdschrift van marxistische signatuur. Het is veel waarschijnlijker dat de meerwaarde van een kunstrubriek voor het eigen wetenschappelijk orgaan werd gezien: kunst en literatuur waren makkelijker manieren om het proletariaat te verheffen dan wetenschap. Partijbestuurder Wibaut drukte de redactie op het hart de financiële tekorten van het tijdschrift serieus te nemen. De redactie moest de inwilliging van het verzoek niet opvatten als een vrijbrief om ‘tenminste’ 5 vellen per nummer te drukken.¹³⁵ Het partijbestuur stond ‘hoogstens’ 5 vellen toe.

Het goede nieuws ging gepaard met de mededeling dat Adama van Scheltema tot kunstredacteur was benoemd.¹³⁶ Dit besluit van het partijbestuur werd zonder protest aanvaard. Er was hoogstwaarschijnlijk al in de wandelgangen over zijn kandidatuur gesproken. Adama van Scheltema was een oude jeugdvriend van Bonger en had al eerder voor *De Socialistische Gids* geschreven. Bovendien had hij scherpe kritiek op de kunstbeschouwing van Gorter en Roland Holst. Hoewel de kritieken van Gorter en Roland Holst op de literaire beweging van Tachtig Adama van Scheltema hadden doen besluiten te breken met het individualisme, keerde hij zich in zijn studententijd tegen zijn vroegere voorbeelden. Dat had er mee te maken dat Gorter en Roland Holst hem meerdere malen publicatie in *De Nieuwe Tijd* ontzegden. Ze vonden zijn gedichten te weinig ‘socialistisch van geest’. Zij misten een ‘zuiverheid van gevoel en beeldspraak’.¹³⁷ Adama van Scheltema koesterde de nodige wrok: in 1907 typeerde hij Roland Holst als een ‘duister dweepster’ en Gorter als een ‘kille dogmaticus, die het leven tenslotte uit zijn ziel heeft weg gesluiert’.¹³⁸ De gedichten van Adama van Scheltema waren inderdaad minder uitgesproken marxistisch dan die van Gorter en Roland Holst. Dit kwam ongetwijfeld doordat Adama van Scheltema zich in zijn studententijd omringde met vrienden uit het Clio-dispuut zoals Bonger en Posthumus die ook steeds verder van het marxisme af kwamen te staan. Het was geen toeval dat de kunstrubriek die voortkwam uit de notie van preventieve censuur, geleid zou gaan worden door een sociaaldemocraat uit het rechtterspectrum van de partij. Met deze keuze werden de radicale marxisten definitief geweerd uit de redactie. Bonger voegde de nieuwe rubriek toe aan zijn tijdschrift omdat hij het blad populairder wilde maken in de partij en

¹³⁴ Brief van Bonger aan partijbestuur, 5 november 1916, arch. SDAP, nr. 2737.

¹³⁵ Notulen partijbestuur, 11 notulen 1916, arch. SDAP, nr. 28.

¹³⁶ Notulen redactievergadering, 13 november 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹³⁷ Buiting (2003) 20. Origineel in: Roland Holst aan Adama van Scheltema, 14 oktober 1901, arch. Roland Holst (IISG).

¹³⁸ Carel Adama van Scheltema, *De Grondslagen eener Nieuwe Poëzie* (1907) 91.

concurrentie van radicale marxisten wilde tegengaan. Hij had een belang te verdedigen: het verspreiden van zijn opvatting van het socialisme als toegepaste wetenschap.

Aan het einde van het jaar ging wederom een belangrijk deel van de redactievergadering over de onderwerpen van artikelen. Kuyper klaagde dat er te weinig 'echte socialistische theoretische artikelen' werden gepubliceerd.¹³⁹ Hij was een marxistisch theoreticus en had meerdere stukken over de leer van Marx gepubliceerd in *De Nieuwe Tijd*.¹⁴⁰ Tegen de tijd dat *De Socialistische Gids* was opgericht, had hij zich tegen *De Nieuwe Tijd*-kring gekeerd. Hij bekritiseerde bijvoorbeeld de positie van Roland Holst in het artikel 'Nieuwe Pijlers voor het Marxisme?' dat in het tweede nummer van *De Socialistische Gids* verscheen. Naar aanleiding van de oorlog 'revisioneerde' Roland Holst het marxisme. Ze meende dat de economische ordening minder invloed had op de maatschappij-ontwikkeling dan Marx bepleit had. In het voorwoord van de Nederlandse vertaling van Trotsky's brochure *De Oorlog en de Internationale* (1914) schreef ze:

Blijft de grondslag van onze geschiedbeschouwing, de theorie, dat de economische belangen der klasse de voornaamste drijfveer der maatschappelijke ontwikkeling, der geschiedenis van de menschheid zijn, onaangetast door het feit, dat millioenen die, meenden wij, hunne klassebelangen hadden leeren begrijpen, deze in den steek lieten en boven strijd en gevaar voor hun eigen zaak, strijd en gevaar en gruwelijken dood verkozen voor oude ideologieën, plotseling tot nieuw leven ontwaakt?¹⁴¹

Volgens Roland Holst werd in de marxistische theorie onvoldoende recht gedaan aan de vrije wil en het menselijk initiatief. Kuyper bracht hier tegenin dat Marx en Engels oog hadden gehad voor het aanpassingsvermogen van de mens. Het historisch materialisme bleef volgens Kuyper de pijler van het marxisme. Er bestond geen 'geheimzinnig eigen leven der ideologieën, een element van eigen drang, activiteit of intuïtie' die de maatschappij-ontwikkeling kon verklaren.¹⁴² Kuyper had gehoopt nog veel meer van dit soort artikelen over het marxisme in *De Socialistische Gids* te kunnen publiceren maar Bongers weigerde het tijdschrift een theoretisch karakter te geven. Bongers wilde eerst 'het te kort dat de N.T. op praktisch gebied heeft achtergelaten' aanwenden. 'Veel meer theorie dan wij nu gegeven hebben, kunnen wij niet uitbrengen' zei hij op 11 december 1916 tegen Kuyper.¹⁴³ Hij wilde voorkomen dat in het tijdschrift te veel debatten over moeilijke theoretische kwesties werden gevoerd; het stuk van Kuyper was een prachtig voorbeeld van wat Bongers nu juist niet wilde. Bongers was het inhoudelijk eens met Kuyper. Hij wilde alleen op een andere manier omgaan met het socialisme. Hij wilde niet over haar theoretiseren, maar het socialisme praktiseren.

In de tweede jaargang vielen nog slechts negen van de 83 artikelen onder de categorie 'politiek'. Daar was niet iedereen blij mee. Bongers wilde actuele wetenschappelijke vraagstukken behandelen, terwijl veel van zijn partijgenoten liever actuele politieke vraagstukken besproken

¹³⁹ Notulen redactievergadering, 11 december 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁴⁰ De bijdrage die tot en met 1922 verschenen zijn herdrukt in vier bundels getiteld *Marxistische Beschouwingen* (1920-1922).

¹⁴¹ Roland Holst in R. Kuyper, 'Nieuwe Pijlers voor het Marxisme?' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 1, nr. 2 (1916) 114-132, aldaar 120.

¹⁴² Kuyper, 'Nieuwe Pijlers voor het Marxisme?', 130.

¹⁴³ Notulen redactievergadering, 11 december 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

zagen in het nieuwe partij-orgaan. Het Eerste Kamerlid Henri van Kol, de koloniënspecialist van de SDAP, die voorheen ook redacteur van *De Nieuwe Tijd* was geweest, vroeg eind januari 1917 waarom zijn rapport over het koloniaal program nog niet besproken was in *De Socialistische Gids*. Hij vond dat 'niet bepaald aangenaam [...], vooral omdat [het] in dit geval een partijorgaan is dat zoo lang het zwijgen bewaart'.¹⁴⁴ Ook Troelstra uitte in december 1917 kritiek omdat de 'grote problemen van de eerstkomende tijd eerder in de S.G. behandeld [hadden] moeten worden'.¹⁴⁵ Hij had het over de 'ministeriekwestie' waaraan de redactie inderdaad geen aandacht had geschonken.¹⁴⁶

Eerder dat jaar was tijdens het paascongres duidelijk geworden dat de grondwetswijziging betreffende het kiesrecht zo goed als zeker werd doorgevoerd en begin december werd zij definitief afgekondigd door het kabinet Cort van der Linden. Dit betekende dat een verkiezingsoverwinning voor de SDAP niet ondenkbaar was en de partij opnieuw moest overwegen of ze met de burgerlijke partijen wilde regeren. In Troelstra's woorden moest de partij 'pasklaar' worden gemaakt 'voor de nieuwe politieke structuur van het land'.¹⁴⁷ In 1913 was op het partijcongres in Deventer de notie van 'de uiterste noodzaak' afgekondigd, waarmee besloten was om in gewone omstandigheden niet met de burgerlijke partijen samen te werken. Troelstra interpreteerde de notie ruimer dan de meeste partijgenoten en hij achtte het wenselijk dat de SDAP bij een verkiezingsoverwinning tijdens de komende verkiezingen regeringsverantwoordelijkheid zou nemen zonder verloochening van haar standpunten, karakter of doel. Niet iedereen deelde deze mening en Troelstra wilde op de hoogte worden gebracht van de standpunten van zijn tegenstanders. Hij had in *De Socialistische Gids* een debat willen voeren tussen voor- en tegenstanders ter voorbereiding van zijn optreden tijdens het aanstaande partijcongres. Hij probeerde het tijdschrift tot bron van inlichtingen te maken ten bate van zijn politieke machtspositie.

De overige redactieleden antwoordden Troelstra vanuit tactische overwegingen niet over de ministeriekwestie te hebben gepubliceerd: eerder dat jaar had de partij een speciale commissie aangesteld om een rapport over het ministerialisme te schrijven. De redactie wilde de zogenaamde portefeuillecommissie niet voor de voeten te lopen en de beslissing van het congres met eerbied tegemoet treden, ook al betekende dat zelf een pas op de plaats.¹⁴⁸ Bovendien vond de redactie het verstandiger om op basis van de uitkomsten van het rapport een geïnformeerd debat te voeren dan op voorhand speculatieve discussies te initiëren. Troelstra was het ermee oneens. Hij wilde niet wachten op het onderzoeksrapport maar voorafgaand aan het congres een indruk van de gemoederen in de partij krijgen.

In ieder geval één andere partijgenoot deelde Troelstra's visie en vroeg tijdens het verkiezingscongres van februari 1918 waarom *De Socialistische Gids* niet vóór aanvang van het congres over het ministerialisme had bericht.¹⁴⁹ Bongers, die aanwezig was op het congres en de kritiek hoog opnam, wilde het redactiebeleid ter plekke toelichten. Dit werd hem onmogelijk

¹⁴⁴ Brief van H. H. van Kol aan de redactie, 26 januari 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. E288.

¹⁴⁵ Notulen redactievergadering, 17 december 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Congresverslag 1917, arch. SDAP, nr. 271.

¹⁴⁸ Notulen redactievergadering, 17 december 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁴⁹ Congresstukken 1918, arch. SDAP, nr. 272

gemaakt. Er hadden zich zoveel sprekers aangemeld dat er geen tijd overbleef voor Bonger. Hij liet het er niet bij zitten en bij thuiskomst van het congres schreef hij een vinnig briefje aan het partijbestuur waarin hij bezwaar maakte tegen de wijze waarop het debat op het congres geleid was. Zestig procent van de spreektijd was in beslag genomen door de inleiders van het congres, die namens het partijbestuur een voorstel voor het verkiezingsprogramma hadden geschreven. Vervolgens had partijvoorzitter Vliegen, met zijn onverstaanbaar 'schorre gemormel', de overige sprekers niet aan een tijdslimiet gehouden, waardoor partijgenoot Mendels op zondagmiddag wel 65 minuten aan een had gekakeld. 'Een dergelijke orde van discussie' was 'verkeerd en onrechtvaardig', schreef Bonger.¹⁵⁰ Hij meende dat hij als redactiesecretaris van een belangrijk partijorgaan tenminste recht op tien minuten spreektijd had. De uitnodiging voor het congres had hij aanvankelijk als 'een erkenning van de betekenis van het tijdschrift' gezien, maar nu betwijfelde hij of zij überhaupt eenige betekenis had.¹⁵¹ De teleurstelling sloeg om in een verbetering die Bonger prikkelde een beroep te doen op 'de gastvrijheid' van *Het Volk*.¹⁵² Hij wilde niet alleen het partijbestuur op de hoogte stellen van het onrecht dat hem was aangedaan, maar streefde ook naar publiekelijk eerherstel. In een stukje dat hij aan het partijorgaan stuurde probeerde hij de zaken recht te zetten. Hij legde uit dat de redactie van *De Socialistische Gids* de portefeuillecommissie aanvankelijk niet had willen passeren in de ministeriekwestie, maar dat zij, toen zij er lucht van kreeg dat de commissie na haar oprichting nooit meer bijeen gekomen was, alsnog tot actie was overgegaan. Partijgenoot Ankersmit was gevraagd om een artikel te publiceren ter voorbereiding van het congres.¹⁵³ Dit stuk verscheen in het januari-februari-nummer. 'Voor hem die ook maar enigszins op de hoogte is met dergelijk werk, is het duidelijk dat dit niet eerder kon geschieden', lichtte Bonger toe.¹⁵⁴ Hoewel het wellicht niet het soort artikel was waar het congres op had zitten wachten, omdat het een historisch overzicht gaf van socialistische ministers in het buitenland in plaats van een uiteenzetting van de verschillende partijstandpunten, kon de redactie in ieder geval niet het verwijt worden gemaakt dat zij had liggen slapen. Desalniettemin verzekerde Bonger de lezer dat de redactie van het wetenschappelijk orgaan in het vervolg attenter zou optreden: 'het tempo waarin partijcommissies in het algemeen schijnen te werken [is] blijkbaar niet zeer vlug en [omdat] andere ongemerkt de eeuwige rust ingaan, zal de redactie [...] genoodzaakt zijn in het vervolg in dezen anders te handelen.'¹⁵⁵ Niet veel later zou blijken dat dit een valse belofte was.

In het najaar werd opnieuw een voorstel van Troelstra geblokkeerd omdat een partijcommissie aangesteld was die zich over het onderwerp moest uitspreken. Dit keer ging het om een vergelijking tussen 'onze' sociaaldemocratische opvattingen en die van het bolsjewisme.

¹⁵⁰ Brief van Bonger aan het partijbestuur, 4 februari 1918, arch. SDAP, nr. 2737

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Bonger, "'De Socialistische Gids' op het congres' in: *Het Volk*, 16 februari 1918, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹⁵³ Ankersmit schrijft hier zelf over: 'waar zoo deze zaak voor het congres gebracht wordt, droeg de redactie van dit tijdschrift mij op, ter voorbereiding mede van die besprekingen, een internationaal historisch overzicht van het vraagstuk der socialistische ministers te leveren'. J. F. Ankersmit, 'Socialistische Ministers. Een historische overzicht.', *De Socialistische Gids*, jaargang III, nr. 2 & 3, 89-116, aldaar 91-2.

¹⁵⁴ Bonger, "'De Socialistische Gids' op het congres' in: *Het Volk*, 16 februari 1918, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹⁵⁵ Ibidem.

Troelstra wilde zich hierover in de Kamer uitspreken en alvorens een debat in *De Socialistische Gids* op gang krijgen.¹⁵⁶ De verkiezingen van 1918 waren Troelstra tegengevallen en hij realiseerde zich dat de parlementaire weg langer was dan hij had gehoopt. De parlementaire interpellaties in de Kamer bleken weinig effectief en de omwenteling van het kapitalisme was nog lang niet in zicht. Toen in het najaar van 1918 de revolutionaire koorts vanuit Rusland naar Duitsland was overgeslagen, ging Troelstra steeds meer in een Nederlandse revolutie geloven. Daarom stelde hij halverwege oktober aan de redactie voor om 'een kleine groep van deskundige partijgenoten eens bijeen [te roepen] om onderling van gedachten' te wisselen over de revolutie.¹⁵⁷ De redactie moest leiding geven aan de brainstormsessie waar ideeën en standpunten werden uitgewisseld. Troelstra wilde de redactie een actieve, organiserende rol in het geestesleven van de partij geven omdat hij hier zelf baat bij had. Bonger had zijn bedenkingen bij het voorstel. Volgens hem zou de SDSC namelijk al dergelijke bijeenkomsten organiseren. Opnieuw werd Troelstra's voorstel bij de gratie van een ander partijorgaan geblokkeerd. Het was bijna een herhaling van de redactievergadering van een jaar eerder, alleen ging het dit maal niet over het ministerialisme maar de revolutie.

Desalniettemin wist Troelstra *De Socialistische Gids* in zijn voordeel te gebruiken in deze kwestie: na zijn mislukte revolutiepoging van november 1918 publiceerde hij in maart 1919 een zeer uitgebreid betoog in het maandblad ter legitimatie van zijn handelen. Het leidde tot een levendig debat in het tijdschrift waarin de onderlinge verhoudingen tussen redactieleden op scherp werden gesteld. Dit debat zal in het volgende hoofdstuk uitgebreid worden besproken. Voor nu is het belangrijk om te weten dat Troelstra zijn redactielidmaatschap inzette als een verlengstuk van het partijleiderschap. Hij bekleedde het redactielidmaatschap om politiek te agenderen, zichzelf te kunnen voorbereiden op interne partijdiscussies of desnoods politieke missers te kunnen "goedpraten". Als geen ander begreep hij de kracht van het geschreven woord. Hij werd echter voortdurend gedwarsboomd door redactiesecretaris Bonger, die wilde voorkomen dat *De Socialistische Gids* het machtsinstrument van de politicus Troelstra werd. Bonger was in dit opzicht succesvol: *De Socialistische Gids* ging na haar eerste jaargang nauwelijks meer over politiek.

Zoals we al zagen had Bonger namelijk zijn eigen plannen voor het partijorgaan. De wetenschapsbeoefening had zijn prioriteit. Hiermee haalde hij zich overigens niet alleen de ergernis van partijvertegenwoordigers op de hals maar ook van de uitgeverij. Het hoge niveau van de artikelen maakte het De Ontwikkeling moeilijk om abonnementen te verkopen. In de eerste maand regende het klachten van lezers over het moeilijke taalgebruik in *De Socialistische Gids*. Dit had voornamelijk te maken met het feit dat er voortdurend vreemde talen werden gebruikt. De lezers zagen buitenlandse woorden graag vertaald maar de redactie achtte het onmogelijk hieraan te voldoen en wees hen op het bestaan van 'explicatieve woordenboekjes'.¹⁵⁸ Het was exemplarisch voor de wijze waarop de redactie het arbeidersdeel van haar lezerspubliek tegemoet trad. Bonger wilde geen concessies doen aan het niveau van de artikelen. Het

¹⁵⁶ Notulen redactievergadering, 14 oktober 1918, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Notulen redactievergadering, 15 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

pionierswerk van de redactie kon niet worden gestaakt om de lezers tegemoet te komen. In het prospectus ter aankondiging van het tijdschrift schreef hij:

Ons tijdschrift richt zich tot die georganiseerde arbeiders, welke belangstelling en liefde hebben voor hun grooten strijd, en zich zoover geestelijk hebben weten omhoog te heffen, dat de inhoud van ons tijdschrift, zij het dan ook niet altijd in zijn geheel, binnen hun gezichtskring is gelegen. Al moge dit ongelukkigerwijze niet van allen gelden, toch zouden wij dringend in overweging geven: denkt niet te spoedig dat dit tijdschrift voor U te hoog gaat! Lezen en begrijpen vereischt inspanning, zonder welke nu eenmaal niets te bereiken valt.¹⁵⁹

Het was een aanmoediging voor al die partijleden die niet thuis waren in de wereld van de wetenschap. 'Lezen en begrijpen' lagen volgens Bonger aan de basis van alle vooruitgang. Ieder partijlid moest zich inspannen om het tijdschrift te proberen te begrijpen. Voor niets ging de zon op. Het belangrijkste was dat de arbeidersklasse er blijk van gaf zich te willen verheffen, bijvoorbeeld door een abonnement te nemen op *De Socialistische Gids*. Verheffen was niet gemakkelijk, maar wel belangrijk. Bonger zag het als een plicht van het partijlid. Het was in zekere zin een bijdrage aan de strijd van de partij. Zonder inspanning viel 'nu eenmaal niets te bereiken' en zou de klassenstrijd zeker niet worden gewonnen. De overwinning ging hand in hand met geestelijke inspanning: op de barricade klimmen en revolutionaire taal uitslaan zou volgens Bonger geen socialistische samenleving opleveren. Het intellectuele werk, dat dagelijkse studie en inspanning vereiste, was de sleutel tot het succes van de partij.

Als tijdschrift-handelaar kon De Ontwikkeling moeilijk uit de voeten met deze houding. Zij wilde de inhoud van het tijdschrift laten aansluiten bij de wensen van het potentiële lezerspubliek. 'Hoe goed ons tijdschrift ook is', schreef De Ontwikkeling in november 1920 aan het partijbestuur, 'feit blijft dat de massa onzer abonnees vrouwen [zijn] en van hen [velen] te moe of te weinig ontwikkeld om de Soc. Gids te waardeeren'.¹⁶⁰ De Ontwikkeling had een oplossing voor het probleem: het publiceren van een roman in het tijdschrift. Hierdoor 'zullen ze eerder tot intekening, moeilijker tot opzeggen komen. En we kunnen het goed of verkeerd vinden, maar in heel veel gezinnen, waar de Soc. Gids zou kunnen en moet zijn, beslist de vrouw over de geldzaken, dus over het nemen of opzeggen van een abonnement'.¹⁶¹ Hoewel het idee van De Ontwikkeling om een roman in het wetenschappelijk blad op te nemen nooit in de redactie werd besproken, vond het op een of andere manier toch weerklank in het tijdschrift. Dat zal overigens niet direct met de inmenging van de uitgever te maken hebben, maar het feit dat het tijdschrift diverser van inhoud moest worden. Vanaf 1925 werd steeds vaker lectuur met een moralistische boodschap in het maandschrift gepubliceerd. In de jaargang van 1925 werd het toneelstukje 'De Doktor en de Engel der Waarheid' gepubliceerd, gevolgd door 'De Verlorene' van de Duitse schrijver Lothar Erdman (vertaling geschiedde door redactielid J.F. Ankersmit) en 'Nompier en Moebette' door J.C.J. van Schagen in jaargang 1926. In 1931 werd zelfs de rubriek 'Filmkunst, Muziek en Bouwkunst' geïntroduceerd onder de mededeling dat het

¹⁵⁹ Prospectus *De Socialistische Gids*, december 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹⁶⁰ Brief van De Ontwikkeling aan het partijbestuur, 24 november 1920, arch. De Socialistische Gids, nr. E23.

¹⁶¹ Ibidem.

maandblad 'aldus [...] opnieuw zal winnen aan actualiteit en veelzijdigheid'.¹⁶² Tegen deze tijd was het zogenaamde "cultuursocialisme" steeds populairder geworden in de partij. Cultuursocialisten als Koos Vorrink wilden dat het socialisme meer was dan een historisch-materialistische theorie. Het ging hen om een gemeenschapszin. Het socialisme moest een levensbeschouwing zijn. Het moest een nieuwe cultuur voortbrengen. Deze opvatting van het socialisme was vooral populair binnen de socialistische jeugdbeweging. Om het voortbestaan van het tijdschrift te garanderen, kreeg *De Socialistische Gids* een steeds gevarieerdere inhoud. De wetenschapsbeoefening trok een te select gezelschap in de partij.

Het was voor de redactie een constant schipperen tussen moeilijke artikelen en gangbare lectuur, tussen theoretische vertogen en praktische verhandelingen, tussen politieke, culturele en wetenschappelijke vraagstukken. Grofweg samengevat stuurden Van Kol en Troelstra aan op het bespreken van politiek urgente vraagstukken. Zij wilden op de hoogte gesteld worden van de heersende standpunten in de partij. Zij probeerden het wetenschappelijk orgaan in te zetten voor hun politieke loopbaan. Redactielid Kuyper wilde theoretische stukken in het orgaan publiceren om op die manier actief deel te kunnen nemen aan het partijleven. Bonger wilde niet te veel toegeven. Het overgrote deel van het tijdschrift ging over wetenschappelijke inzichten die iets bijdroegen aan het begrip van de maatschappij-ontwikkeling. Het had als nadeel dat politici zich niet vanzelfsprekend tot het tijdschrift wendden voor politiek advies. Bonger moest proberen het tijdschrift bekendheid te geven bij het politieke partijkader; pas dan kon hij met wetenschap de politieke praktijk maken.

Erkenning van de partijorganen

Erkenning van de politieke partijorganen was een speerpunt van Bongers politiek. Het was een voorwaarde voor het beïnvloeden van de politiek van de partij. Al op de eerste redactie-bijeenkomst van 8 november 1915 stelde Bonger voor dat *De Socialistische Gids* zou moeten samenwerken met de Tweede Kamerfractie. Later werd er in de redactie ook gesproken over de verhouding tot de redactie van *Het Volk*, het partijbestuur, de partijraad en het congres. Deze partijorganen moesten overtuigd raken van het belang van *De Socialistische Gids* en het belang van de wetenschap voor de partij. Dat ging niet vanzelf. Het wetenschappelijk tijdschrift werd gratis naar partijvertegenwoordigers opgestuurd, maar de redactie twijfelde of het tijdschrift door hen werd gelezen. Er was een actievere houding nodig. Het praktiseren van de wetenschap alleen had onvoldoende overtuigingskracht. Bonger besteedde daarom veel tijd aan het benaderen van de politieke partijorganen.

Hij vond het vanzelfsprekend dat het wetenschappelijk partijorgaan zou mee beslissen over de lopende zaken in de partij. Het was volgens hem de bedoeling dat de Tweede Kamerfractie, het partijbestuur en de redacties van *Het Volk* en *De Socialistische Gids* maandelijks in overleg traden. Dit was op zichzelf niet zo'n vreemde gedachte. Destijds had de redactie van *De Nieuwe Tijd* ook voortdurend in contact gestaan met het partijbestuur en de Kamerfracties. Bonger wilde het contact tussen het wetenschappelijk partijorgaan en de politieke partijorganen vastleggen in een officieel overleg. Het doel was om in *De Socialistische Gids* te publiceren over

¹⁶² Prospectus *De Socialistische Gids*, 1931, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

wetsontwerpen die in de Tweede Kamer in behandeling waren. Op die manier kon de fractie worden ondersteund. Na goedkeuring van zijn redactiegenoten benaderde Bongers de fractie en het partijbestuur, maar hij kreeg geen reactie. In de tussentijd legde hij contact met vooraanstaande partijgenoten voor een steunbetuiging die aan de binnenkant van de kافت van het nieuwe tijdschrift werd opgenomen. Er werd massaal toegezegd: de namen van alle belangrijke partijgenoten werden opgenomen in het tijdschrift. Maar dit was vooral een formaliteit. Het objectief was om interactieve verbanden aan te gaan met partijorganen. Op de redactievergadering van 13 januari 1916 constateerde Bongers daarom met lichte ontsteltenis dat de redactie niet als zodanig was uitgenodigd voor het buitengewoon congres dat een week eerder in Arnhem had plaatsgevonden. De verontwaardiging was wellicht wat overdreven. Partijvoorzitter Vliegen had het nieuwe tijdschrift verwelkomd in zijn openingsrede van dat congres. Desalniettemin schreef Bongers op 14 januari een brief aan het partijbestuur waarin hij erop aandrong dat de redactie in de toekomst volgens artikel veertien van de Statuten van het Huishoudelijk Reglement zou worden uitgenodigd.¹⁶³ In artikel veertien stond niet expliciet vermeldt dat de redactie van het wetenschappelijk orgaan uitgenodigd moest worden voor partijcongressen, maar gezien 'de opsomming [...] van andere uit te nodigen partijgenoten' meende Bongers dat een 'vertegenwoordiging onzer redactie niet misplaatst zou zijn'.¹⁶⁴ Volgens het artikel moesten de redacteuren van hoofdorgaan *Het Volk* worden uitgenodigd op het congres maar ook een afgevaardigde van de Sociaaldemocratische Studieclub (SDSC) en een afgevaardigde van het Comité ter bevordering der Jongeliedenorganisatie.¹⁶⁵ Bovendien konden volgens art. 14/g leden uitgenodigd worden 'wier aanwezigheid door het Partijbestuur wenschelijk wordt geacht'.¹⁶⁶ Bongers rekende de redactieleden tot deze categorie. Onder art. 22/e werd een afgevaardigde van *De Socialistische Gids*-redactie benoemd tot de Partijraad, waaruit Bongers concludeerde 'dat onze opvatting stem vindt in de Statuten'. 'Het zou onze redactie dan ook aangenaam zijn in het vervolg een uitnodiging voor de te houden congressen te ontvangen'.¹⁶⁷ Een kleine maand later ontving Bongers een antwoord van het partijbestuur. De redactie werd voortaan voor partijcongressen uitgenodigd, maar pas later kon worden besloten of dit krachtens artikel 14 zou geschieden.¹⁶⁸ Uit de partijstatuten van 1919 blijkt dat een vertegenwoordiger van het wetenschappelijk maandschrift inderdaad officieel werd uitgenodigd voor de partijcongressen.¹⁶⁹

Eind 1916 probeerde Bongers de macht van de redactie in de Partijraad te vergroten. Bij zijn redactiegenoten wierp hij de vraag op of niet de voltallige redactie voor de bijeenkomsten van de Partijraad moest worden uitgenodigd in plaats van één afgevaardigde.¹⁷⁰ De Partijraad kwam twee keer per jaar bijeen om besluiten te nemen in zaken van organisatorische aard. Daarnaast gaf zij advies aan het partijbestuur en toetste zij voorstellen die in de partij gedaan

¹⁶³ Brief van Bongers aan het partijbestuur, 14 januari 1916, arch. SDAP, nr. 2737.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Statuten, arch. SDAP, nr. 5.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Brief van Bongers aan het partijbestuur, 14 januari 1916, arch. SDAP, nr. 2737.

¹⁶⁸ Notulen redactievergadering, 13 februari 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁶⁹ Statuten en Huishoudelijk reglement 1919, arch. SDAP, nr. 7.

¹⁷⁰ Notulen redactievergadering, 13 november 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

werden. In de Partijraad zetelden het partijbestuur, een aantal propagandisten en afgevaardigden van de twaalf provincies, de Kamerfractie, de redactie van *Het Volk*, *De Socialistische Gids*-redactie, de SDSC en de drie grote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.¹⁷¹ De redactie was niet enthousiast over het plan van Bonger. De Partijraad was een te klein college om de voltallige redactie uit te nodigen, werd er gezegd. Anders zou ook de gehele *Volk*-redactie uitgenodigd moeten worden. 'Voor de congressen zou het P.B. misschien de gehele redactie kunnen uitnodigen, maar dan zou in het algemeen toch alleen het woord [gegeven] kunnen worden over zaken aangaande de S.G.', zei een redactielid die duidelijk een minder prominente rol zag weggelegd voor de redactie dan Bonger.¹⁷²

Hij liet zich echter niet ontmoedigen. In het nieuwe jaar vroeg hij het partijbestuur om *De Socialistische Gids* te vermelden bij de persbespreking op de congresagenda.¹⁷³ Als tegenprestatie zou er een congresartikel in het tijdschrift verschijnen waarin de belangrijkste vraagstukken ter voorbereiding van het congres zouden worden besproken. In dit geval kwam er weinig van terecht: in de jaargang van 1917 werd met geen woord gerept over het paascongres. Toch ging het partijbestuur akkoord met Bongers verzoek. Uit de statuten van 1919 blijkt dat krachtens art. 29e het verslag van de redactie van *De Socialistische Gids* tijdens het congres werd besproken. Met een dergelijk klein verzoek wist Bonger het wetenschappelijk tijdschrift weer meer bekendheid te geven bij het congrespubliek.

In 1917 kreeg *De Socialistische Gids* zelfs een speciale benoeming tijdens het buitengewoon congres dat georganiseerd was ter voorbereiding op de verkiezingen van 1918, waar, zo was de verwachting, de vruchten van het algemeen kiesrecht geplukt zouden gaan worden. Er was door het partijbestuur besloten om in dát jaar geen paascongres te organiseren omdat dit zou interfereren met de verkiezingscampagne. Er moest dus ruim voor die tijd besloten worden over een verkiezingsprogramma en de verkiezingslijst. Vliegen liet in zijn openingsrede weten opgetogen te zijn over de toestand waarin de partij aan de vooravond van deze spannende tijden verkeerde. De partij was in 1917 met ruim 2000 leden gegroeid en de abonnementsaantallen van *Het Volk* stegen. 'Ook met den „Socialistische Gids" gaat het best' zei hij, 'er zijn thans 1400 abonnees. Dat is meer dan eenig burgerlijk maandschrift kan aanwijzen'.¹⁷⁴ Het was een uitzonderlijke prestatie. Van dat grote aantal abonnees was iets meer dan de helft partijlid.¹⁷⁵ Dit betekende dat er in de partij een duidelijke behoefte bestond om met inhoudelijke verdieping en wetenschap bezig te zijn. Wetenschap werd als een onderdeel van het partijleven ervaren. Met de financiën van het blad stond het er minder voor, wat te wijten viel aan 'de exorbitante duurte van papier en andere zaken'.¹⁷⁶ 'Blijkens deze feiten', vervolgde Vliegen, stond de partij 'als een rots in de branding, niets kan haar schokken of maar aantasten'.¹⁷⁷ Er klonk optimisme uit de redevoering. *De Socialistische Gids* werd ten tonele gebracht om de voorspoed van de partij te

¹⁷¹ Kladnotulen met bijlagen van de vergaderingen van de Partijraad, 30 september 1917, arch. SDAP, nr. 225.

¹⁷² Dit was in ieder geval niet Kuyper die een voorstander van het idee van Bonger was. Notulen redactievergadering, 13 november 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁷³ Notulen redactievergadering, 12 februari 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁷⁴ Congresverslag 1917, arch. SDAP, nr. 271.

¹⁷⁵ Abonnementen overzicht 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹⁷⁶ Congresverslag 1917, arch. SDAP, nr. 271.

¹⁷⁷ Ibidem.

demonstreren. Het was een graadmeter voor het succes dat de partij in de afgelopen jaren had gekend. Het was een goede PR-stunt voor het tijdschrift: de redactie hoopte dat de congresgangers die zich nog niet geabonneerd hadden, dit snel zouden doen.

Erkenning van het congres beperkte zich namelijk niet tot een vermelding van het tijdschrift in de openingsrede, maar werd ook uitgedrukt in de lezersaantallen. Tijdens het congres kwam het lezerspubliek samen waar de redactie zich op richtte. Zowel de hogere rangen van de partij, de volksvertegenwoordigers, partijafgevaardigden en bestuurders, als de lagere rangen, de 'gewone' arbeiders, waren er aanwezig. Het congres werd daarom ook wel de 'hoogmis' van de partij genoemd. Een lage abonnementsprijs was van wezenlijk belang om een zo groot mogelijk deel van het congres tot vast lezerspubliek om te vormen: 'alle leden, die den drang in zich hebben tot algemene ontwikkeling, den wil hebben om goede sociaaldemocraten en welonderlegde strijders te worden, moeten het tijdschrift lezen en kunnen lezen', werd in het prospectus van het nieuwe tijdschrift benadrukt.¹⁷⁸ In vergelijking met andere tijdschriften werd *De Socialistische Gids* daarom aanvankelijk voor een zeer lage prijs verstrekt.¹⁷⁹ Het resultaat was een lezersaantal waar Vliegen met trots over sprak tijdens het buitengewoon congres.

Naar mate de jaren vorderde, nam het aantal abonnementen op *De Socialistische Gids* af. Dat kwam voornamelijk omdat een abonnement steeds duurder werd. In oktober 1917 werd besloten de abonnementsprijs te verhogen naar zes gulden per jaar voor niet-leden. Leden konden voor vijf gulden een abonnement afsluiten bij de partijbrochurehandelaar. Deze stijging was noodzakelijk om een schuld van een paar duizend gulden te vereffenen die was ontstaan door de hoge kostprijs van papier in de oorlog. Het aantal abonnees nam als gevolg hiervan af maar steeg per 1 januari 1919 opnieuw.¹⁸⁰ In juni 1921 werd aangekondigd dat de abonnementsprijs met meer dan 50% zou stijgen: naar vijftien gulden voor niet-leden en twaalf gulden voor leden. Dit was noodzakelijk om het verhoogde salaris van Bongers en van schrijvers te kunnen compenseren. In 1918 had Kuyper met succes een beroep gedaan op het partijbestuur om Bongers salaris te verhogen. Kuyper schreef aan het partijbestuur:

Hij doet niet alleen de theoretische, maar ook de directe eischen van de beweging recht wedervaren. [...] De benoeming van Bongers tot redactie secretaris is ook daarom een zoo gelukkige geweest, omdat hij een der zeer weinige partijgenooten is, die het "revisionistisch" element in de partij waarden en toch een open oog hebben voor de wijdere socialistische strekking van de Sociaal-democratie. Ook wat werkkraacht betreft is hij moeilijk te evenaren. Ons tijdschrift is niet, zoals "de Nieuwe Tijd", een vergaarbak van te hooi en te gras binnenkomende artikelen, maar wordt van maand tot maand bewust geleid; de redactie-secretaris houdt voortdurend het oog op wat er in de maatschappij gebeurt, stelt de onderwerpen voor die behandeld moeten worden, geeft opdracht om artikelen te schrijven, confereert met de schrijvers enz. Een goede bibliografie wordt maandelijks door Bongers gemaakt. De leiding van het tijdschrift geschiedt ook volkomen zakelijk; de uitgaande brieven worden gecopieerd, de inkomende stukken worden geordend enz.¹⁸¹

¹⁷⁸ Prospectus *De Socialistische Gids*, december 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. F1.

¹⁷⁹ Ter vergelijking: de abonnementsgelden van andere Nederlandse tijdschriften in 1921: *De Nieuwe Gids* f27,50, *De Gids* f28,-, *Vragen des Tijds* f20,-, *Groot Nederland* f24,-, *Onze Eeuw* f27,50.

¹⁸⁰ Zie bijlage.

¹⁸¹ Brief van Kuyper aan het partijbestuur, 20 november 1918, arch. SDAP, nr. 2737.

‘Indien Bongers nog meer tijd aan de Socialistische Gids kan wijden, zal deze ongetwijfeld veel degelijker en aantrekkelijker van inhoud worden en het abonnementenaantal vermoedelijk hierdoor toenemen’, verzekerde Kuyper in een volgende brief.¹⁸² Hoewel Bongers salaris inderdaad van 500 naar 1000 gulden verdubbelde en in 1920 zelfs naar 1500 gulden steeg, daalde vanaf juli 1921 het aantal abonnementen hard. In oktober 1922 werden er 459 minder abonnementen verkocht.¹⁸³ De redactie vroeg tevergeefs om een daling van de abonnementsprijs. Als alternatieve strategie verspreidde de uitgever in *Het Volk* en andere persorganen de oproep om het tijdschrift via leesclubs te lezen zodat de abonnementskosten verspreid konden worden over meerdere huishoudens.¹⁸⁴ Het abonnementenaantal bleef rond de 1000 schommelen: dat waren twee keer zoveel abonnementen als in 1916, maar de helft minder dan in 1920. In de strijd met De Ontwikkeling over de abonnementsgelden moest de redactie het steevast afleggen. Dat viel vooral te wijten aan het partijbestuur dat in de crisisjaren geen cent meer dan noodzakelijk aan het wetenschappelijk partijorgaan wilde uitgeven. Het zegt veel over hoe het partijbestuur *De Socialistische Gids* zag. De wetenschapsbeoefening werd niet van dusdanig belang geacht voor de partij dat het partijbestuur eindeloos wilde investeren in het wetenschappelijk partijorgaan.

Het medewerkersbeleid

Het partijbestuur had *De Socialistische Gids* opgericht met het idee dat zij een debatforum voor alle stromingen van de sociaaldemocratische beweging zou worden. Mede daarom was de neutrale wetenschapper Bongers als redactiesecretaris aangesteld. Hoewel in theorie alle partijleden welkom waren om in het tijdschrift te publiceren, oefende de redactie in werkelijkheid grote invloed uit op wie er in haar kolommen schreef.

Nog voor het eerste nummer was uitgekomen, stelde Kuyper tijdens de redactievergadering de vraag of niet-partijleden medewerkers van het nieuwe tijdschrift konden zijn.¹⁸⁵ Het overgrote deel van de redactie meende dat de redactie zelf niet het recht had om hierover een besluit te vellen, omdat ‘het tijdschrift een partij uitgave [was], waarvoor men verantwoording aan het congres schuldig [was]’.¹⁸⁶ Er werd daarom besloten om de vraag aan het partijbestuur voor te leggen. De redactie was niet op principiële gronden tegen de medewerking van niet-partijgenoten. Bij het uitblijven van een reactie van het partijbestuur werd, na de zomer van 1916, toch besloten dat het partijlidmaatschap een criterium voor medewerking was. Het besluit diende een tweeledig doel: enerzijds het verbinden van verschillende ideologische stromingen uit de sociaaldemocratische beweging aan de partij, anderzijds het weren van ‘te’ constructieve schrijvers, waarmee vooral communisten werden bedoeld.

Op 11 november 1916 had partijbestuurder Kleerekoper geconstateerd dat onder de medewerkers van het wetenschappelijke partijorgaan niemand uit *De Blijde Wereld*-groep te

¹⁸² Brief van Kuyper aan het partijbestuur, 20 november 1918, arch. SDAP, nr. 2737.

¹⁸³ Zie bijlage.

¹⁸⁴ Notulen redactievergadering, 18 oktober 1924 & 15 november 1924, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

¹⁸⁵ Notulen redactievergadering, 8 november 1915, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁸⁶ Ibidem.

vinden was. Hij ervoer dit als 'een grief'.¹⁸⁷ Het medewerkersbestand moest volgens hem een doorsnede voorstellen van de stromingen binnen de sociaaldemocratische beweging, inclusief de christelijke socialisten van weekblad *De Blijde Wereld*. Deze groep wortelde in Friesland en volgde 'naast het kruis het roode vaan'.¹⁸⁸ Zij was in 1905 tot de SDAP toegetreden. Hier was in de partij met gemende gevoelens op gereageerd: orthodoxe marxisten zagen er de 'verkettering' van het marxisme in, meer gematigde partijleiders zagen het als een kans om de christelijke arbeiders naar de partij te trekken. Toen in 1909 de orthodoxe marxisten de partij verlieten, kwam er meer ruimte voor de rode dominees. Het partijprogramma van 1912 sprak zelfs over 'een morele afkeuring [van] het kapitalisme en zweeg over de aanvaarding van het marxisme als partijdogma'.¹⁸⁹ Kleerkoper hoopte dat het integratieproces van de rode dominees versnelde als zij bijvoorbeeld aan *De Socialistische Gids* zouden mede werken. Uiteindelijk bleek dat Kleerekoper onjuist geïnformeerd was. Drs. A van der Heiden en J.A. Bruins, beide belangrijke leden van *De Blijde Wereld*, konden reeds tot de medewerkers van *De Socialistische Gids* worden gerekend.¹⁹⁰ Bongger was zich ervan bewust dat het medewerkersbestand een politieke lading kende. Het was niet zomaar een lijst met namen van partijleden, maar had als doel verschillende groepen aan de partij te verbinden.

Als redactiesecretaris ging Bongger aanvankelijk mee in het streven van het partijbestuur om medewerkers van verschillende richtingen aan te trekken. Zo waren orthodox marxistische schrijvers in de eerste jaren welkom, zelfs al hadden zij het lidmaatschap afgezworen. Wiedijk was er zo één. Als redacteur van *De Nieuwe Tijd* had hij lijnrecht tegenover het parlementarisme van Troelstra gestaan in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Desondanks koos hij ten tijde van het Deventer Schisma voor de partij, maar deze verzoening was van korte duur: niet veel later zegde hij het partijlidmaatschap alsnog op. Vervolgens maakte hij overigens ook ruzie met zijn vroegere bondgenoten Gorter en Roland Holst. In 1917 zocht Wiedijk via *De Socialistische Gids* opnieuw toenadering tot de SDAP. In de tweede jaargang publiceerde hij onder zijn bekende synoniem J. Saks een uitgebreide studie over H.P.G Quack. De redactie had Wiedijks medewerking in mei 1916 verwelkomd zolang hij niet 'een in een ander tijdschrift aangevangen polemiek in het onze' zou vervolgen, zei Bongger, waarmee naar *De Nieuwe Tijd* werd verwezen.¹⁹¹ Toen Wiedijk zich een klein jaar later fel uitliet over Troelstra's revolutionaire optreden te Rotterdam, stelde Bongger alsnog voor de samenwerking te beëindigen. Het belangrijkste argument hiervoor was dat Wiedijk zich vijandig tegen de partij opstelde, maar Bongger droeg ook aan dat hij geen partijlid was, hoewel dit eerder dus géén belemmering was geweest.¹⁹² Kuyper protesteerde. Hij vond dat Wiedijk veel te belangrijke dingen schreef.¹⁹³ Andere

¹⁸⁷ Notulen partijbestuur, 11 november 1916, arch. SDAP, nr. 28.

¹⁸⁸ Corneline Jansen, *Naast het kruis het roode vaan!* <http://wi.christenunie.nl/k/news/view/42162/643001/naast-het-kruis-het-roode-vaan.html> (18 oktober 2015)

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Brief van Bongger aan het partijbestuur, 11 december 1916, arch. SDAP, nr. 2737. Dr. Bruins was oprichter en redacteur van het in 1902 opgerichte weekblad *De Blijde Wereld*. Drs. A van der Heiden zou later Tweede Kamerlid van de SDAP worden.

¹⁹¹ Notulen redactievergadering, 15 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁹² Notulen redactievergadering, 10 juni 1918, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁹³ Ibidem.

redactieleden meenden dat de redactie uit 'zelfrespect' niet anders kon dan Wiedijk voortaan te weigeren.¹⁹⁴ De redactie moest verantwoording afleggen aan het congres, waarvan werd ingeschat dat het de medewerking van Wiedijk niet in dank zou afnemen. Bonger had Kuyper al eerder gewaarschuwd voor types als Wiedijk en Van Ravesteyn die 'in de N.T. te constructief' waren.¹⁹⁵ Met hun stijl van polemiseren hadden ze de eenheid van de partij in gevaar gebracht. Bonger wilde in zijn tijdschrift alleen debatten voeren die constructief waren voor de partij.

Hij zocht intellectuelen en wetenschappers die een praktische bijdrage konden leveren aan het partijdebat, geen herrieschoppers kortom, maar intelligente specialisten. Dit waren in theorie wetenschappers die partijlid waren of partijpolitici. Die eerste groep was nu eenmaal niet zo groot en de laatste groep had het over het algemeen veel te druk om artikelen te schrijven. Toen Kuyper in het najaar van 1923 de inhoud van het tijdschrift als 'eenigzins droog' kwalificeerde, antwoordde Bonger: 'de partijgenooten hebben het in het algemeen veel te druk om zich rustig tot het schrijven van tijdschriftartikelen te zetten. Alle zijn overladen en het tempo van het gebeuren gaat steeds sneller.'¹⁹⁶ Bonger had hiervoor wel een oplossing in gedachte, namelijk het aanstellen van een *fulltime*-redacteur. Zoals Kautsky indertijd *Die Neue Zeit* voor een belangrijk deel had volgeschreven, zou er ook voor *De Socialistische Gids* een dergelijke veelschrijver moeten worden aangenomen. Bonger achtte de kans op verwezenlijking van dit plan echter minimaal en ook zijn mederedacteuren lieten de zaak rusten. Iedereen wist dat het tijdschrift in de rode cijfers stond en er geen geld zou worden vrij gemaakt.

Het tijdschrift had voortdurend financiële problemen. Twee jaar eerder had de redactie al heel wat moeite gedaan om een kleine verhoging van het schrijvershonorarium te realiseren. Adama van Scheltema had een klein onderzoekje gedaan naar het gebruikelijke honorarium voor schrijvers en *De Socialistische Gids* bleek flink onder te betalen. De redactie verzocht het partijbestuur tenminste het minimumhonorarium uit te keren. Op afraden van De Ontwikkeling weigerde het bestuur. De Ontwikkeling meende dat de partij niet het laagste honorarium uitkeerde. Bonger was razend en schreef aan De Ontwikkeling: '[Het] schijnt dus voor een socialistisch tijdschrift voldoende te zijn om niet tot de slechtste betalers van intellectuelen arbeid te behoren!'¹⁹⁷ Daarna verslechterde de relatie tussen Bonger en De Ontwikkeling met iedere briefwisseling. Bonger verdacht de uitgever van het 'stelselmatig kweken van een tekort', en zij suggereerde juist dat de redactie het geld voor *De Socialistische Gids* 'blijkbaar voor andere doeleinden, bv. voor handel in meubelen' gebruikte.¹⁹⁸ Een opmerking die Bonger 'zeer vermakelijk' doch bespottelijk vond.¹⁹⁹ Een maand later wilde het partijbestuur toch overstag gaan onder de voorwaarde dat de abonnementsprijs in het nieuwe jaar verhoogd zou worden. In een poging dit tegen te houden, stelde Bonger voor om alleen voor de kunstbijdragen meer te gaan uitbetalen. Medewerkers zouden voortaan drie gulden vijftig voor hun bijdrage ontvangen. Het partijbestuur kwam hem tegemoet, maar achteraf betwijfelde Bonger of hij hiermee iets opschoot. Het viel onmogelijk te rechtvaardigen dat 'een wetenschappelijk medewerker voor iets

¹⁹⁴ Notulen redactievergadering, 10 juni 1918, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁹⁵ Notulen redactievergadering, 12 februari 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

¹⁹⁶ Notulen redactievergadering, 10 september 1923, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

¹⁹⁷ Brief van Bonger aan De Ontwikkeling, 16 januari 1920, arch. SDAP, nr. 2737.

¹⁹⁸ Brief van Bonger aan De Ontwikkeling, 6 augustus 1920, arch. De Socialistische Gids, nr. E404.

¹⁹⁹ Ibidem.

waaraan hij misschien veel meer moeite heeft besteed dan een kunstenaar aan zijn werk, slechter gehonoreerd wordt'.²⁰⁰ Vliegen benaderde twee potentiële geldschieters om een deel van de rekening van *De Socialistische Gids* op zich te nemen, maar dat leidde tot niets.²⁰¹ De redactie zag zich genoodzaakt alsnog akkoord te gaan met het voorstel van het partijbestuur. Een verdubbeling van de abonnementsprijs kon niet worden voorkomen. Gelukkig was in ruil hiervoor een stijging van het honorarium van medewerkers bedongen. Het was voor de redactie een lichtpuntje na een voortdurend getouwtrek met het partijbestuur en de uitgeverij.

Om ondanks de belemmeringen kwalitatief hoogwaardige nummers te kunnen publiceren, werd er in de redactie gesproken over een nieuwe schrijversgroep: buitenlandse intellectuelen. Na de mislukte revolutiepoging van Troelstra, ontstond er behoefte aan een ideologische heroriëntatie. Steeds minder partijgenoten onderstreepten de noodzaak van een marxistische revolutie, maar zagen zichzelf wel als marxist en geloofden nog in de klassenstrijd en de onvermijdelijkheid van de socialistische maatschappij. Het marxisme begon te wringen. Dit was in buurland Duitsland niet anders. Daar werd veel over de marxistische theorie geschreven en dus werd er door de redactieleden steeds vaker over de landsgrens gekeken. In 1919 werd op het paascongres door de SDSC voorgesteld om een commissie voor populair wetenschappelijke publicaties op te richten met als doel 'te bevorderen dat ons Partijkader kennis kan nemen van wat door de theoretici in het buitenland over algemeene vraagstukken van urgenten aard gepubliceerd wordt'.²⁰² In de nadagen van de Russische en Duitse revoluties nam binnen de SDAP de belangstelling voor buitenlandse zusterpartijen toe. In de commissie zouden Bongers, Kuyper, Vliegen en Van der Waerden zitting nemen. De eerste drie waren op dat moment redactielid van *De Socialistische Gids* en Van der Waerden was voorzitter van de SDSC maar zou een paar jaar later ook tot de redactie van het wetenschappelijk orgaan toetreden. De SDSC en *De Socialistische Gids* onderhielden goede banden. Hoewel het nooit tot een uitvoering van het voorstel kwam, werd er door de redactieleden wel iets gedaan met het idee: in *De Socialistische Gids* verschenen steeds meer bijdragen over buitenlandse ontwikkelingen. Vooral Frank van der Goes hield zich hiermee bezig: hij ontpopte zich als buitenlandcorrespondent. Bovendien begon de redactie steeds vaker buitenlandse theoretici uit te nodigen voor publicatie.

In de jaren twintig werd regelmatig werk van de Duitse theoreticus Karl Kautsky gepubliceerd. Na de hereniging van de Duitse sociaaldemocratische partij werd opnieuw gebouwd aan de Duits-Nederlandse partijverbanden, wat zich uitte in een toename van Duitse inbreng in *De Socialistische Gids*. In 1921 legde Bongers contact met Kautsky en vroeg hem mee te werken aan het tijdschrift. Beide heren hadden elkaar twintig jaar eerder ontmoet op een door Bongers georganiseerde avond van het Socialistisch Leesgezelschap. In mei kwam er goed bericht: Kautsky was net redacteur geworden bij het tijdschrift *Der Kampf, Sozialdemokratische Monatschrift* en stelde voor om artikelen, die hij voor dat blad schreef, ook in *De Socialistische Gids* te publiceren.²⁰³ De overige redactieleden waren enthousiast over de medewerking van Kautsky,

²⁰⁰ Brief van Bongers aan het partijbestuur, 1921, arch. SDAP, nr. 2737.

²⁰¹ Brief Willem Vliegen aan T.Roorda en A.L. de Lint, 27 mei 1921, arch. SDAP, nr. 2737.

²⁰² Jaarverslag der Sociaaldemocratische Studieclub over het jaar 1918, congresstukken 1919, arch. SDAP, nr. 275.

²⁰³ Brief van Kautsky aan Bongers, 13 mei 1921, arch. De Socialistische Gids, nr. E266.

maar zagen niets in het recyclen van zijn artikelen.²⁰⁴ Toch werden in dit eerste jaar van samenwerking vooral herdrukken gepubliceerd die eerder in Duitse kranten en tijdschriften verschenen. Het julinummer van 1921 opende met Kautsky's verzoeg over klassendictatuur en partijdictatuur. Later dat jaar werd een stuk over de Engelse en Russische geest in de arbeidersbeweging van zijn hand opgenomen. In jaargang 1922 werden er zelfs drie van zijn artikelen opgenomen: voor het maartnummer schreef hij over de strijd tussen Wilhelm II en Otto von Bismarck en in het novembernummer verscheen er een stuk over de hereniging van de Duitse socialisten dat, zo liet de trotse redactie in een voetnoot weten, speciaal voor het Nederlandse publiek was geschreven. Het was wellicht een wederdienst omdat de redactie drie maanden eerder een hoofdstuk uit Kautsky's pas verschenen werk *Die Proletarische Revolution und ihr Program* gepubliceerd had. Het stuk ging over de verdeling van het product arbeid wanneer de socialistische heilsstaat eenmaal gevestigd was. Voor het laatste nummer van de jaargang liet de redactie door de Duitser A. Stein een review van het boek schrijven. In de jaargang van 1923 schreef Kautsky over Marx en Lasalle en werd het stuk 'De betekenis van het individu in de materialistische geschiedenisbeschouwing' gepubliceerd. Uit de correspondentie tussen Bonger en Kautsky's vrouw Louise blijkt dat de Kautskys het belangrijk vonden om in de Nederlandse pers te publiceren. Veel Duitse partijgenoten verbleven in Nederland en Kautsky zag de kans om hen op de hoogte te houden van de politieke ontwikkelingen aan het thuisfront. Voor Bonger zal het een grote eer zijn geweest dat de uitvinder van zijn 'soort' socialisme een bijdrage wilde leveren aan *De Socialistische Gids*. Zoals we in het vorige hoofdstuk zagen kwam het wetenschappelijk socialisme van Bonger in grote lijnen overeen met het Kautskyaanse marxisme. Kautsky was ook al een referentiepunt geweest voor *De Nieuwe Tijd*-kring omdat dit tijdschrift gevormd was naar voorbeeld van *Die Neue Zeit* waar Kautsky hoofdredacteur van was geweest.

Kautsky was overigens niet de enige Duitser die het geestesleven van de SDAP beïnvloedde. Ook Bernstein ging in *De Socialistische Gids* publiceren nadat Troelstra en Vliegen hem op het congres van de (hernieuwde) Internationale in mei 1923 in Hamburg ontmoet hadden. Het is geen toeval dat deze partijgenoten relaties met Bernstein aanknoopten. Troelstra en Vliegen werden in de jaren twintig groot voorstander van het parlementarisme waar Bernstein een theoretische legitimatie voor had gegeven. In juni 1923 stuurde Bernstein de redactie twee artikelen.²⁰⁵ Het is onduidelijk wat er met deze stukken gebeurde, maar in de jaargangen van 1924 en 1925 publiceerde hij over de Duitse verkiezingen en de regeringscrisis. In diezelfde jaargangen verscheen ook werk van de Duitse sociaaldemocrate en schrijfster Olda Olberg, die overigens voornamelijk over het Italiaanse fascisme publiceerde.

Twee jaar na de eerste contacten met Kautsky meende de redactie paal en perk te moeten stellen aan de overvloedige Duitse medewerking. Als gevolg hiervan werd een artikel van twee Nederlandse auteurs over de correspondentie tussen Kautsky en Rosa Luxemburg geweigerd en een tijd later ook Kautsky's eigen inzending over Thomas Mann.²⁰⁶ Louise Kautsky liet blijken *not amused* te zijn. Bonger drukte haar op het hart dat het niet om de kwaliteit van het artikel te

²⁰⁴ Notulen redactievergadering, 13 juni 1921, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

²⁰⁵ Brief Bernstein aan redactie, 19 juni 1923, arch. De Socialistische Gids, nr. E54.

²⁰⁶ Notulen redactievergadering, 10 september 1923, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

doen was, maar dat de redactie niet te veel 'vreemde artikelen' kon blijven opnemen.²⁰⁷ Het tijdschrift moest van Nederlandse makelij blijven. De redactie wilde niet de indruk wekken dat er niet genoeg socialistische intellectuelen van eigen bodem waren die konden bijdragen aan het kennisniveau van de partij via *De Socialistische Gids*. Dat zou het bestaansrecht van het tijdschrift ondermijnen. Bovendien beperkten Duitse schrijvers zich in hun artikelen voornamelijk tot Duitse politieke ontwikkelingen of theoretische kwesties. Aan beiden bestond geen voortdurende behoefte.

Overigens publiceerden ook auteurs van andere nationaliteiten in het tijdschrift. In de jaargangen 1923 en 1924 werden meerdere stukken van de Franse auteur J.B. Sévérac opgenomen. De Rus Ambramowitsch schreef over de toekomst van Sovjet Rusland, Hans Palbo publiceerde over de verkiezingen in Denemarken en Benedikt Kautsky schreef over de Oostenrijkse sociaaldemocratie. Het was gebruikelijk dat deze artikelen verslag deden van de situatie waarin buitenlandse sociaaldemocratische partijen verkeerden. Hierdoor ontstond een soort constante vergelijking tussen de SDAP en buitenlandse zusterpartijen. De spanning tussen het nationalisme en het internationalisme die de oorlog met zich mee bracht, had ook haar weerslag in het redactiewerk. Hoezeer er ook naar buitenlandse voorbeelden werd gekeken voor een heroriëntering van de partijkoers in deze moeilijke tijden, het was de bedoeling van de redactie (voorop Bongers) dat Nederlandse partij-intellectuelen en wetenschappers vorm gaven aan het socialisme en de sociaaldemocratische politiek.²⁰⁸

Er werd binnen de redactie daarom veel gesproken over de rol van jongere intellectuelen in de partij. Steeds minder jongere intellectuelen sloten zich aan bij de partij aan en Bongers maakte zich hier ernstig zorgen om. Toen Kuyper in mei 1922 klaagde dat niet alle belangrijke onderwerpen werden behandeld, probeerde Bongers dit gebrek te verklaren vanuit het 'ontstellend tekort aan jongere intellectuelen'.²⁰⁹ Hij was bezorgd dat de traditie waar hij het leven aan schonk niet voortgezet zou worden. In zijn opvatting van het socialisme speelden intellectuelen een cruciale rol. Als de partij geen intellectuelen meer had, dan zou een wetenschappelijke analyse van de maatschappij-ontwikkeling onmogelijk worden. Dit zou tot ondoordachte, op emotie gebaseerde politiek leiden. In Bongers ogen was de sociaaldemocratie verloren zonder intellectuelen. Daarom waren intellectuele jongeren belangrijk voor de partij.

Toch bleef de relatie tussen *De Socialistische Gids* en een nieuwe generatie intellectuelen moeizaam. Bongers ging niet bewust op zoek naar jonge schrijvers, in bijvoorbeeld de gelederen van de in 1918 opgerichte Arbeiders Jeugd Centrale (AJC). Hij stond zelfs zeer kritisch tegenover deze organisatie. Haar voorman Koos Vorrink meende dat de AJC een nieuwe socialistische cultuur ontwikkelde. Bongers vond dit onzin. Hij was helemaal niet gecharmeerd van de AJC. Zijns inziens was het een sekte die jongeren hersenspoelde tijdens kampen waar ze gekleed in 'hobbezak-jurken' rond het kampvuur dansten.²¹⁰ De AJC stoomde de jongere intellectuelen niet klaar voor hun eigenlijke taak in de partij. Maar Bongers deed zelf ook

²⁰⁷ Notulen redactievergadering, 15 maart 1924, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

²⁰⁸ Duitse tijdschriften bleven echter wel als voorbeeld dienen voor *De Socialistische Gids*. In 1927 en 1928 werd een vergelijking gemaakt van de inhoudsopgaven van *Der Kampf*, *Die Gesellschaft*, *Die Arbeit*, *Die Sozialistische Monatshefte* en *De Socialistische Gids*.

²⁰⁹ Notulen redactievergadering, 15 mei 1922, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

²¹⁰ Bongers, 'Over een paladijn en nog meer' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 4 (1926) 369-383, aldaar 378.

bijzonder weinig om jonge intellectuelen bij *De Socialistische Gids* te betrekken en hen klaar te stomen. Jongeren die zelf hun weg naar het tijdschrift wisten te vinden, werden met weinig liefde ontvangen. Bonger wierp een ingestuurde recensie genadeloos in de prullenmand, onder het motto 'dit jongemensch [heeft blijkbaar] een beter denkbeeld van eigen werk dan de redactie'.²¹¹ De suggestie van Adama van Scheltema om ter vervanging van de overleden Loopuit een jongere redacteur te benoemen, werd ontraden door de overige redactieleden omdat dit tot niets dan 'onaangenaamheden' zou leiden.²¹² De vraag rijst waarom de redactie zich zo opstelde terwijl zij moeite had om onder de gevestigde orde goede schrijvers te vinden en er groot belang in zag om jonge intellectuelen bij de partij te betrekken.

Dit kwam hoogstwaarschijnlijk omdat jongere intellectuelen zich in eigen tijdschriften gingen verenigen. De jongeren van het onafhankelijke tijdschrift *De Nieuwe Stem* zijn hier een voorbeeld van. In 1919 deed zich de mogelijkheid voor om banden aan te gaan met de groep jongeren die zich verenigd had rondom dit tijdschrift. Het blad schepte een band tussen jongeren die zich afzetten tegen de dominante opvattingen van het socialisme in de partij. In hun ogen was het socialisme meer dan een partijprogramma met 'zijn uitsluitend maatschappelijk-economische tendenzen'.²¹³ Het socialisme was voor hen een levens- en wereldbeschouwing. In 1919 vroegen de jongeren financiële steun van het partijbestuur voor het uitbrengen van een tweede jaargang van *De Nieuwe Stem*. Het partijbestuur verwees hen naar *De Socialistische Gids* met de mededeling dat dit partijorgaan hen wellicht kon helpen. Het partijbestuur hoopte dat de jonge intellectuelen via *De Socialistische Gids* een bijdrage aan het partijdebat konden leveren. Bonger ontving *De Nieuwe Stem*-redactie met enthousiasme maar het lachen verging hem snel toen bleek dat de jongeren 'niets [wilden] dan zelfstandig blijven bestaan doch daartoe financiële hulp nodig [hadden]'.²¹⁴ Bonger sprak van een 'misverstand' en van een samenwerking kwam niets terecht.²¹⁵

Dit voorbeeld stond niet op zichzelf. Bijna tien jaar later ontstond een vergelijkbare situatie. Een 'derde generatie' intellectuelen voelde zich niet thuis bij de bestaande persorganen van de partij. Tot deze groep *Kenteringsocialisten* - historica Margit van der Steen vernoemde de kring jongere intellectuelen naar het tijdschrift *De Kentering* - behoorden onder andere het echtpaar Verwey, het echtpaar Tinbergen, Henk Brugmans, Hein Vos en Stuuf Wiardi Beckman. Deze partijleden kenden elkaar uit hun studietijd en zouden in de jaren dertig en veertig een belangrijke bijdrage leveren aan de 'vernieuwing' van het socialisme.²¹⁶

Op 21 april 1931 schreef de groep een brief naar het partijbestuur waarin zij liet weten tegen *De Socialistische Gids* te zijn en plannen te maken voor een nieuw tijdschrift. Hilda Verwey Jonker was de eerste ondertekenaar van de brief die hoogstwaarschijnlijk op haar initiatief werd geschreven.²¹⁷ In de brief werd bezwaar gemaakt tegen de 'empiries-politieke, polemies-

²¹¹ Notulen redactievergadering, 10 juli 1922, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

²¹² Notulen redactievergadering, 22 januari 1923, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

²¹³ Brief van de redactie van *De Nieuwe Stem* aan het partijbestuur, september 1919, arch. De Socialistische Gids, E23.

²¹⁴ Notulen redactievergadering, 12 oktober 1919, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ Margit van der Steen, *Drift en Koers, De levens van Hilda Verwey-Jonker (1908-2004)* (2011) 94.

²¹⁷ Ibidem, 98.

defensieve' manier van debatvoering in het bestaande wetenschappelijk partijorgaan. *De Socialistische Gids* was een 'interne kroniek [...] een gids van het socialisme zoals het is, geen gids ernaar toe, noch voor niet-partijgenoten naar de partij, noch voor de beweging naar het doel, dat zij zich gesteld heeft'.²¹⁸ De 'eenzamen' zagen het als hun taak om 'de theoretische basis der sociaaldemokratie te bestuderen, eventueel uit te bouwen en er belangstelling voor te wekken in en buiten de partij'.²¹⁹ Het doel was om een socialistische moraal te ontwikkelen van waaruit maatschappelijke problemen konden worden opgelost. De brief luidde:

Het lijkt ons voorts een onhoudbare toestand, dat wij [...] ons ertoe moeten bepalen, de handelwijze onzer partijgenoten achteraf aannemelijk te maken of eventueel te laken, zonder dat wij kunnen wijzen op een algemeen-aanvaarde, wijdvertakte en in bijzonderheden uitgewerkte klassenbewuste politiek-socialistische "moraal", waaruit dan onze handelingen logies zouden voortvloeien.²²⁰

De *Kenteringsocialisten* vonden *De Socialistische Gids* te praktisch van aard. In het tijdschrift werd niet genoeg nagedacht over de sociaaldemocratische beginselen. De generatie vond dat er meer getheoretiseerd moest worden. Ze hadden behoefte om te herbronnen. Dat kwam omdat ze het marxisme loslieten. Voor deze groep was het veel minder vanzelfsprekend dan voor Bongers dat de socialistische maatschappij daadwerkelijk zou gaan ontstaan. Verwey-Jonker geloofde weliswaar dat de maatschappij zich in fase ontwikkelde en dat zij maakbaar was, maar het onomstotelijke geloof dat de socialistische heilsstaat hoe dan ook gevestigd zou worden had zij niet. De klassenstrijd verdween als centraal element in het denken van deze generatie partij-intellectuelen. Het "loskomen" van de marxistische erfenis vroeg om een herconceptualisering van het socialisme. De *Kenteringsocialisten* wilden hun intellectuele werk echter niet in *De Socialistische Gids* tentoon spreiden en drongen aan op een eigen partij-tijdschrift.

Uiteindelijk werd er een nieuw tijdschrift opgericht voor deze generatie, genaamd *De Sociaaldemocraat*. Het was een 'compromisblad' dat een radicaal linkse oppositie aan meer gematigde stromingen in de partij moest binden. De radicaal linkse oppositie, waartoe de *Kenteringsocialisten* overigens niet behoorden, had zichzelf eerst verenigd in *De Socialist* en later *De Fakkel*. Deze bladen werden fel bekritiseerd door het partijbestuur. Verwey-Jonker was bang dat het op een scheuring in de partij zou uitlopen en bepleitte de oprichting van een tijdschrift waarin alle stromingen vertegenwoordigd waren en waarin ruimte was voor debat tussen verschillende stromingen.²²¹ Het resultaat van het pleidooi was *De Sociaaldemocraat*. Ironisch genoeg werd dit tijdschrift met dezelfde doelstelling opgericht als *De Socialistische Gids* in 1916. Dat zegt iets over *De Socialistische Gids*. Blijkbaar slaagde het tijdschrift er, vijftien jaar na haar oprichting, niet in om verschillende stromingen in de partij aan elkaar te verbinden en de eenheid in de partij te verstevigen. Partijgenoot Riethoff, afdelingsvoorzitter van de afdeling Poortugaal, verlangde dat *De Socialistische Gids* als buffer zou fungeren tegen de kring opposante partijleden. Begin 1931 schreef hij in een brief aan het partijbestuur 'wel een meer krachtig verweer' tegen 'de overmatige en onredelijke critiek in de *Socialist*' te willen zien in *De Socialistische Gids*: 'Zij

²¹⁸ Brief Kenteringsocialisten aan het partijbestuur, 21 april 1931, arch. SDAP, nr. 2739.

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Van der Steen, *Drift en Koers*, 99.

moet ons kracht geven tot aanval en verweer zoowel naar binnen als naar buiten tot behoudt van onze onmisbare eenheid'.²²² Het wetenschappelijk partijorgaan vervulde op onvoldoende wijze de verwachting dat zij voor eenheid zou zorgen.

Overigens moet de kanttekening worden gemaakt dat hoewel de *Kenteringsocialisten* zich verzetten tegen *De Socialistische Gids*, de redacteuren Bonger en Kuyper een voorbeeld voor Verwey-Jonker waren. Zo was Bonger haar belangrijkste leermeester.²²³ Ze schreef haar doctoraalscriptie bij Bonger en vatte later het plan bij hem te promoveren.²²⁴ Voor haar doctoraalscriptie bestudeerde Verwey-Jonker verschillende grote denkers die de ontwikkeling van de samenleving hadden proberen te vatten in modellen en schema's. Verwey-Jonker raakte geïntrigeerd door het denken in maatschappelijke ontwikkelingsstadia, wat ze volgens Van der Steen van Bonger overnam en haar leven lang vol hield.²²⁵ Aan de leden van de SDSC-werkgroep waarvan Hilda en haar man lid waren in hun studietijd, schreef ze: 'Werk hard en denk aan Bonger'.²²⁶ In deze tijd stond Verwey-Jonker ook in contact met Kuyper. Dankzij hun gezamenlijke werk voor het Instituut voor de Arbeidersontwikkeling raakte Verwey-Jonker goed bekend met de marxistische theorie. Bovendien volgde ze ook college bij de economisch historicus Posthumus. De wetenschap dat Verwey-Jonker in connectie stond met deze oudere generatie partijleden en hen bewonderde, stelt haar kritiek op *De Socialistische Gids* in een ander daglicht. De relatie tussen Bonger en Verwey-Jonker kenmerkte zich niet alleen door bewondering, zoals Van der Steen doet voorstellen.²²⁷ Naast bewondering was er ook nog zoiets als zich afzetten tegen de leermeester. Partij-intellectuelen bouwden voort op elkaars denken. Ze namen het niet klakkeloos over. Het vestigen van een nieuw partijtijdschrift was voor intellectuelen een manier om expressie te geven aan de eigen interpretatie van een intellectuele traditie. Dat had destijds ook gegolden voor de redactieleden van *De Socialistische Gids* die zich expliciet hadden afgezet tegen *De Nieuwe Tijd*-kring.²²⁸

In het medewerkersbeleid van Bonger en zijn mederedacteuren speelde dit eigenlijk nog steeds een rol: 'te' marxistische partijgenoten die ooit tot *De Nieuwe Tijd*-kring hadden behoord, werden vanaf 1918 geweerd uit het tijdschrift. Bovendien wilde Bonger zijn tijdschrift ook onderscheiden van een jongere generatie intellectuelen. Eigenzinnige jongeren waren nauwelijks

²²² Brief van W. Riethoff aan het partijbestuur, 31 februari 1931, arch. SDAP, nr. 2738.

²²³ Ibidem, 91.

²²⁴ Dat kon niet doorgaan omdat Bonger zich op 14 mei 1940 verhing nadat de Duitsers Nederland binnen vielen. Het had Verwey-Jonker zeer aangegrepen. In haar dissertatie liet ze weten dat het haar met 'droefheid en bitterheid' vervulde dat Bonger niet haar raadsman had kunnen zijn. Bron: Van der Steen (2011) 216.

²²⁵ Van der Steen (2011) 386.

²²⁶ Ibidem, 88. Origineel in: Briefje aan de kameraden die belast zijn met het werk aan de Universitaire Kommissie, arch. Hilda Verwey-Jonker, nr. 81 (IISG).

²²⁷ Van der Steen bespreekt de brief van de *Kenteringsocialisten* aan het partijbestuur van 21 april 1931 maar merkt daarbij niet de kritiek van de kring op *De Socialistische Gids* op. Dat is opmerkelijk omdat deze informatie een genuanceerder beeld geeft van de relatie tussen Verwey-Jonker en Bonger.

²²⁸ Het is mij overigens ook nog onduidelijk in hoeverre Verwey-Jonker representatief was voor de groep *Kenteringsocialisten* waaronder Van der Steen haar schaaft. De economen Jan Tinbergen en Hein Vos die ook deel uitmaakten van deze groep schreven in 1935 *Het Plan van de Arbeid*, waarin de maakbaarheidsgedachte in optima forma naar voren kwam, maar waarin niets meer te zien is van de ambitie om een stip op de horizon te zetten - om de sociaaldemocratie theoretisch te herconceptualiseren - waar Verwey-Jonker vier jaar eerder over schrijft naar het partijbestuur. *Het Plan van de Arbeid* was juist heel erg praktisch en gericht op concrete oplossingen voor urgente economische vraagstukken. Dat waren nu juist de dingen die Verwey-Jonker *De Socialistische Gids* verweet. Is zij representatief voor de *Kenteringsocialisten*? Of maakten de *Kenteringsocialisten* in die vier jaar een ontwikkeling in hun denken door?

welkom bij *De Socialistische Gids*. Het medewerkersbeleid van Bonger en zijn mede-redacteuren leidde kortom tot de uitsluiting van veel intellectuelen uit de sociaaldemocratische beweging. Het partijbestuur probeerde andersdenkenden te introduceren in het tijdschrift, zoals de leden van *De Blijde Wereld* of *De Nieuwe Stem*, maar dit leverde betrekkelijk weinig op. Iemand als Kautsky was daarentegen juist wel welkom omdat zijn visie bij die van Bonger aansloot. Het tijdschrift werd nooit een debatforum voor *alle* richtingen van de partij. Het is tekenend dat de eerste twee grote debatten die tussen 1916 en 1926 in het tijdschrift plaatsvonden, werden gevoerd door redactieleden. Vanwege het medewerkersbeleid werd er in toenemende mate een beroep op hen gedaan. De taken breidden zich uit van het beoordelen van kopij naar het schrijven van artikelen. Voor een aantal redactieleden was dit wat te veel gevraagd; zij drukten vakkundig hun snor. Er moest met enige regelmaat naar nieuwe redacteuren worden gezocht. Dat was een volgend punt van discussie tijdens de maandelijkse vergadering.

Redactieleden als ‘mandatarissen van de partij’

De redactie kwam één keer per maand bijeen voor overleg. Vaak was dat in Den Haag in de buurt van de Tweede Kamer of in Amsterdam op het partijbureau. Het overleg duurde niet langer dan een uur of twee. Soms werd er eerst samen gegeten, maar meestal werd er aan het eind van de middag vergaderd waarna de leden zich weer tot hun dagelijkse activiteiten wendden. De opkomst van redactieleden was zonder uitzondering laag. Vaak was slechts de helft van hen aanwezig. Zoals al duidelijk werd, kwam dit doordat de meeste van hen het veel te druk hadden om zich intensief met het tijdschrift bezig te houden. Bovendien trok Bonger het meeste werk naar zich toe, zodat bij de overige redactieleden de prikkel ontbrak om iets te doen. Het werd beter geacht om Bonger niet voor de voeten te lopen. De grootste afhakers waren Troelstra en Henri Polak. Bij Troelstra viel dat te wijten aan een zwakke fysieke gesteldheid en aan zijn politieke functie. Polak hield zich liever met andere zaken bezig. Hij was nooit enthousiast geweest over zijn benoeming tot redactielid. Als leider van de grootste landelijke vakbond had hij zijn handen vol aan andere zaken. Hij kwam tot frustratie van andere redactieleden nauwelijks opdagen en schreef zeer zelden in het tijdschrift.²²⁹ Zelfs zijn collega in de Eerste Kamer Van Kol klaagde erover dat Polak ‘niets’ deed voor het tijdschrift.²³⁰ Polak had hier zo zijn redenen voor. In 1921 schreef hij aan Bonger:

Voor ontwapening kan ik thans niet zo ontzettend enthousiast zijn, en dat is nu juist het middelpunt der propaganda geworden. De wijze, waarop onze gemeentepolitiek praktisch ten uitvoer gelegd wordt, staat mij alles behalve aan. [...] De positie, ingenomen tegenover de quaestie van de 45-urenweek, is naar mijne opvatting onjuist. [...] Waar moet ik nu in hemelsnaam over schrijven. Een theoreticus ben ik niet. Een bespiegeld filosoof evenmin. Ga ik nu schrijven over

²²⁹ De afwezigheid van Polak leidde al aan het eind van 1916 tot zulke grote frustratie binnen de redactie dat hij verzocht werd het redactielidmaatschap neer te leggen. Polak stemde gelaten met dit verzoek in. Hij had genoeg werk binnen de NVV te doen. Het partijbestuur stemde echter niet met het ontslag in. Hierop trok Polak zijn ontslagverzoek in en beloofde hij vaker bij vergaderingen aanwezig te zijn. Notulen redactievergadering, 13 november 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

²³⁰ Brief van Van Kol aan de redactie, 1 februari 1917, arch. De Socialistische Gids, nr. E288.

dingen waarover ik mij durf te uiten, dan krijg ik onmiddellijk herrie en waar ik daarin weinig trek heb, zwijg ik.²³¹

Polak had het gevoel dat hij niet te veel tegen de partijlijn in mocht gaan. Kritische redactieleden waren voorzichtig; zij namen niet zomaar een tegendraadse positie in in het tijdschrift. Ook publiceerden zij niet zomaar andermans stukken. Er werd goed gekeken of stukken niet te provocerend waren. In het geval van twijfel werd een ingezonden stuk door meerdere redacteuren bekeken. Ankersmit schreef hierover in zijn journalistieke memoires *Een halve eeuw Journalistiek* (1937) het volgende:

Mijn advies werd gewoonlijk door de redactie opgevolgd, al gebeurde het ook wel eens, dat een ander redactielid, van andere letterkundige smaak, een ander advies gaf dan ik en een derde redactielid dan uitgenodigd werd de bijdrage ook nog eens te lezen en er zijn oordeel over te geven.²³²

In het geval een ingekomen stuk afgewezen werd, werd de auteur dikwijls medegedeeld dat het stuk op inhoudelijke gronden was afgewezen, bijvoorbeeld vanwege feitelijke onjuistheden. De redactie wilde niet de indruk wekken politiek bevooroordeeld te zijn, maar zij was in werkelijkheid voorzichtig met het plaatsen van stukken waarin politiek uitdagende stellingen werden verkondigd. Redactieleden voelden zich gebonden aan bepaalde normen en standaarden van het tijdschrift, hoewel zij deze, ironisch genoeg, zelf creëerden. Dit zegt iets over de hiërarchie in de redactie en de verhouding tussen de redactie en het partijbestuur. Binnen de redactie telde Bongers mening voor twee. Hij had vaak het laatste woord en bepaalde uiteindelijk of een artikel geplaatst werd. Bongers had van het tijdschrift zijn geesteskind gemaakt. Het was voor hem geen probleem om over alle bijdragen een oordeel te vellen en die vervolgens met verve te verdedigen. De redactie had op haar beurt rekening te houden met het partijbestuur, die bepaalde verwachtingen koesterde van het tijdschrift. Daar is in het vorige hoofdstuk het nodige over gezegd. Het partijbestuur wilde dat de redactie verschillende richtingen uit de beweging vertegenwoordigde maar verwachtte ook dat redactieleden zich welwillend tot de politieke koers van de partij verhielden.

De houding die redactieleden ten opzichte van de partijkoers hadden, werd in 1916 een serieus discussiepunt in de redactie. Loopuit vond dat redactieleden zich conform de partijlijn hoorden op te stellen. Naar aanleiding van onder andere het optreden van Kuyper tijdens het mobilisatiecongres van 1914 en zijn algemene houding ten opzichte van de partij stuurde Loopuit in mei 1916 een brief aan de redactie waarin hij het volgende schreef:

Het is meen ik voor deze instelling en haar prestige, maar niet minder voor een goede, loyale en partijgenootschappelijke samenwerking van de leiding van ons maandschrift zeer noodzakelijk, dat ieder lid van de redactie individueel ook toont een goed partijgenoot te wezen. En als ik dan zie de houding door ons mede-lid R. Kuyper in de laatste weken vooral aangenomen; als ik zie, hoe hij haast buiten alle perken tracht haar prestige te ondermijnen, als ik zie, hoe door-en-door vijandig hij zich tegenover haar stelt; als ik zie, hoe tartend en uitdagend hij optreedt in geschrifte, als ik

²³¹ Brief van Polak aan Bongers, 24 november 1921, arch. De Socialistische Gids, nr. E421.

²³² J.F. Ankersmit, *Een halve eeuw Journalistiek* (1937)150-151.

tenslotte zie, hoe hij niet schroomt akties te ondernemen, die zuiver en alleen zijn gericht tegen haar en dat in openlijke samenwerking met hare felste en meest uitgesproken vijanden, dan vraag ik mij af, of die houding niet al een zoodanige is dat zij niet meer aan dit minimum zelfs beantwoordt.²³³

Een 'goed' partijgenoot hoefde niet op alle vlakken met de partijlijn in te stemmen, maar moest zich wel over de gehele linie kunnen vereenzelvigen met de partijkoers. Het was het 'minimum, dat onontbeerlijk is om met elkander aan een-en-dezelfde partijinstelling, met vrucht en vooral met onderling vertrouwen, te kunnen samenwerken en te kunnen blijven samenwerken'.²³⁴ De redactieleden kwamen volgens Loopuit niet als een groepje 'partikulieren' samen, zoals *De Nieuwe Tijd*-redactie, maar als 'mandatarissen van de S.D.A.P [...] tot behartiging van de belangen van een partijinstelling'.²³⁵ Redactieleden moesten het prestige van het wetenschappelijk partijorgaan en van de partij hoog houden. Loopuit maakte het heel duidelijk dat hij het gedrag van Kuyper niet tolereerde. Kuyper was destijds met gestrekt been tegen het partijstandpunt inzake het militarisme ingegaan.²³⁶ In *Geen man en geen cent* had hij sterke taal gebruikt:

Men bedenke, dat aan het toestaan van de mobilisatiecredieten onverbiddelijk het meegenomen worden in den militaristischen maalstroom, het stemmen ook voor de gewone oorlogsbudgetten en het sanctioneren van vernietiging en vermindering van medemenschen vast zit.²³⁷

Maar ook tijdens het mobilisatiecongres trok hij fel van leer. Omdat Kuyper zo tegen de partij was ingegaan, en hij het twee jaar later nog steeds vaak oneens was met de partijkoers, vroeg Loopuit zich af of het niet beter was als Kuyper uit het redactielidmaatschap zou worden ontheven. Wellicht kwam hij nu eindelijk van de man af die hij in eerste instantie al niet in de redactie had willen hebben.

De vraag leidde tot een verhitte discussie aan de redactietafel waarbij het over meer ging dan de kwestie Kuyper, die zelf overigens afwezig was. In essentie ging het om de vraag hoe redactieleden zich binnen de partij dienden te gedragen. Loopuit had hier een specifiek idee over: redactieleden waren mandatarissen van de partij en mochten haar niet ondermijnen. Dit zou het prestige van de partij aantasten. Overige redactieleden namen minder drastische standpunten in. Polak meende dat alleen het partijbestuur iets over de kwestie te zeggen had, maar verbaasde zich erover dat Kuyper niet zelf tot het besef was gekomen 'dat hij vrijwillig de partij behoort te verlaten'.²³⁸ Bongers vond dat Kuyper gewoon redactielid kon blijven omdat hij in het tijdschrift geen uiting had gegeven aan zijn afwijkende houding inzake het militarisme. Van der Goes meende dat de oorlogstoestand in ogenschouw moest worden genomen: in 'zoo een bewogen periode als nu' kon niet van de redactieleden geëist worden zich op alle vlakken conform de partijlijn te gedragen.²³⁹ Vliegen was het hier niet mee eens. Hij benadrukte dat juist in deze

²³³ Brief van Loopuit aan de redactie, 09 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. E338.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ Ibidem.

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ Kuyper (1914) 24.

²³⁸ Brief van Polak aan Bongers, 13 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. E421.

²³⁹ Notulen redactievergadering, 15 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

onheilspellende periode het vertrouwen tussen redactieleden cruciaal was, en dat zij met hun politieke stellingnames geen inbreuk op dit onderlinge vertrouwen mochten maken. Daarbij zag Vliegen wel een verschil tussen *De Socialistische Gids* en *Het Volk*: 'Ware K. Volksredacteur dan moest hij er onmiddellijk uit. Maar de SG is een geheel ander instituut, waarbij zulks niet noodig is' zei hij.²⁴⁰ Vliegen was het eigenlijk wel met Loopuit eens dat Kuiper te ver was gegaan, maar zag niet de noodzaak om vergaande conclusies aan zijn wangedrag te verbinden. Het redactielidmaatschap van *De Socialistische Gids* was vanuit politiek-strategisch oogpunt minder belangrijk dan het redactielidmaatschap van *Het Volk*. Dat een redacteur van *De Socialistische Gids* zich misdroeg, werd in de partij minder hoog opgenomen en zou ook weer niet zoveel schade aan het partijorgaan berokkenen, beredeneerde hij. Hiermee werd de kwestie Kuiper voorlopig afgewikkeld.

In de redactie heerste het idee dat er ruimte was voor meningsverschillen, maar niet te veel. Dat is enerzijds begrijpelijk omdat redactieleden samen een tijdschrift moesten maken en elkaar moesten kunnen vertrouwen, zoals Loopuit en Vliegen benadrukten. Anderzijds is het opmerkelijk. De redactie bestond bij de gratie van meningsverschil: er moesten verschillende ideologische stromingen en richtingen vertegenwoordigd worden in de redactie. In het volgende hoofdstuk wordt er meer aandacht besteed aan de spanning tussen vrijheid van meningsuiting en het conformeren aan de partijlijn.

In 1924 werd in de redactie gediscussieerd over de karaktereigenschappen die een redactielid hoorde te bezitten. Moest een redacteur 'een socialistische ziel' hebben of vooral 'kundig en objectief' zijn?²⁴¹ De vraag was leidend in het debat over de benoeming van een nieuwe kunstredacteur na het overlijden van Adama van Scheltema in de lente van dat jaar. Kuiper en Theo van der Waerden stelden voor om Margot Vos aan te stellen. Zij was socialist in hart en nieren. Van der Goes pleitte voor de aanstelling van A.M. de Jong, die ook literator bij *Het Volk* was en zich daar tot zeer bekwaam redacteur had ontwikkeld. Ook de net aangetreden Ankersmit verkoos De Jong boven Vos. Zij was volgens Ankersmit en Van der Goes geen erkende autoriteit op het gebied van proza. Uiteindelijk werd toch voor Margot Vos gekozen. Men vond het ongewenst wanneer De Jong een monopoliepositie in kunstzaken binnen de partij zou gaan innemen.²⁴² Margot Vos nam de positie aanvankelijk aan, maar verliet al snel de redactie. Zij was het er niet mee eens dat Ankersmit en niet De Jong in de redactie plaatsnam. Volgens Ankersmit verliet ze 'uit dépit' de redactie'.²⁴³

Conclusie

Vanaf eind 1915 kwamen de redactieleden maandelijks bijeen om het wetenschappelijk tijdschrift te maken. Aan de redactietafel heerste het gevoel dat het tijdschrift iets moest betekenen voor de partij. Er werd daarom over allerlei zaken gepraat die konden bijdragen aan de bekendheid van het tijdschrift in de partij. Meestal ging het over relatief kleine maatregelen waarvan in dit hoofdstuk een overzicht is gegeven. Soms pakten redactieleden groter uit: in maart 1920 kwam

²⁴⁰ Notulen redactievergadering, 15 mei 1916, arch. De Socialistische Gids, nr. A1.

²⁴¹ Notulen redactievergadering, 12 mei 1924, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

²⁴² Ibidem.

²⁴³ Ankersmit, *Een halve eeuw Journalistiek*, 151.

Loopuit met het idee om een strategisch plan op te stellen voor het tijdschrift. In een brief aan zijn redactieleden schreef hij:

Het zal geen onzer ontgaan zijn dat de vraagstukken, vooral die van economische en economisch-politieke aard, met iedere dag zou ik haast zeggen, belangrijker, dringender en ingewikkelder worden. Wij leven in een tijd van duisternis en zoeken en tasten naar nieuwe lichtpunten. De problemen grijpen ons aan, houden ons vast in hun greep en wij worstelen er mede, meer dan wij zelf misschien ons nog bewust zijn. Het is voor de sociaal democratie een buitengewoon moeilijke tijd en voor hen die haar geestelijk te leiden hebben, zoo moeilijk zelfs, dat het niet geheel onbegrijpelijk is als enkelen zelfs van zich getuigen moeten, eigenlijk niet goed meer anderen voorlichting kunnen blijven geven, omdat zijzelf geen licht meer zien. In die stand van zaken heeft de „Soc.Gids” een roeping van groote beteekenis. Hij moest dit wel kunnen, althans pogen te kunnen. Noodig lijkt mij dan ook dat de Redactie eens rustig en gezet bespreekt op welke wijze in de gegeven stand van zaken die voorlichting is te geven, die er komen moet, wil ook niet in bredere kring de twijfel om zich heen grijpen.²⁴⁴

Het doel van het plan was om de toenemende onzekerheid in de partij te beknotten. Hoewel de Eerste Wereldoorlog ten einde was gekomen, bevond de partij zich alsnog in het ‘duisternis’. Van Loopuits voorstel lijkt weinig terecht zijn gekomen. Een strategisch plan kwam er in ieder geval niet. Wellicht had het ermee te maken dat Bonger allang zijn eigen plan had uitgestippeld.

Hij liet zich in de redactie als grote leider van *De Socialistische Gids* gelden. Hij was zo veel meer dan de poortwachter van de intellectuele vrijplaats die het partijbestuur zich had ingebeeld. Bonger trok het meeste werk naar zich toe en bemoeide zich overal mee. Dat kwam omdat hij een duidelijke visie op *De Socialistische Gids* had. Hij wilde met het tijdschrift actief vormgeven aan de maatschappij. Hij bedacht allerlei manieren waardoor het tijdschrift een maakbaarheidsinstrument kon zijn. Het belangrijkste was dat er in het tijdschrift wetenschap werd beoefend. Wanneer Bonger over wetenschap sprak, dan had hij het over de bèta- en gammawetenschappen. Hij ging op zoek naar biologen, psychologen, economen, wiskundigen, statistici en natuurkundigen die in het tijdschrift wilden publiceren. In de praktijk bleken het vooral economen, sociologen en historici die in het tijdschrift schreven. Het was vanzelfsprekend dat juist zij zich met het historisch materialisme bezighielden. Daarnaast probeerde Bonger het tijdschrift bekendheid te geven bij de politieke partijorganen, zodat partijbestuurders en politieke vertegenwoordigers gebruik zouden gaan maken van wetenschappelijke inzichten. Het succes van zijn zoektocht naar erkenning van andere partijorganen was betrekkelijk.

De betrokkenheid van Bonger werd zowel als een zegen en als vloek ervaren. Het tijdschrift had na zijn eerste jaargang al meer dan 1000 abonnees, wat erop duidt dat het tijdschrift in een wetenschappelijke behoefte van partijleden en andere geïnteresseerden voorzag. Omdat andere redactieleden zoals Troelstra, Van der Goes of Vliegen druk bezig waren met andere activiteiten in de partij, was het maar goed dat Bonger zo toegewijd was aan het tijdschrift. Tegelijkertijd was een aantal partijleden niet zo blij met de dominantie van Bonger. Het partijbestuur had gehoopt dat door een diverse en veelzijdige redactie aan te stellen alle opvattingen uit de partij vanzelf vertegenwoordigd zouden worden in de kolommen van het nieuwe tijdschrift. Op die manier zou het tijdschrift de eenheid in de partij versterken. Die

²⁴⁴ Brief van Loopuit aan de redactie, 8 maart 1920, archief De Socialistische Gids, E338

verwachting kwam slechts deels uit: er schreven inderdaad auteurs van verschillende stromingen in het tijdschrift, maar het beleid van Bonger zorgde ervoor dat lang niet iedereen kon of wilde deelnemen aan de debatten in het tijdschrift. Een 'derde' generatie intellectuelen weigerde zich bijvoorbeeld te conformeren aan het geïstitutionaliseerde partijdebat in *De Socialistische Gids*. Ze hekelden de toon van het debat in het tijdschrift, die te zakelijk en te weinig inspirerend zou zijn. De 'derde' generatie had meer interesse in moreel-ethische vraagstukken dan in de vele economische beschouwingen die in *De Socialistische Gids* verschenen. 'Te' kritische marxistische intellectuelen werden door de redactie geweerd. In de praktijk werd het tijdschrift vooral een debatplaats voor redactieleden en andere intimi. De uitgever De Ontwikkeling zat voortdurend met het handen in het haar. De schulden van het tijdschrift bleven oplopen en er moest strijd worden geleverd met Bonger om de abonnementsprijs te kunnen verhogen. Voor externe partijen was Bonger geen gemakkelijk man.

Dat gold trouwens ook voor redactieleden. Ook binnen de redactie riep zijn werk de nodige weerstand op. Dat Bonger onder actuele en urgente onderwerpen wetenschappelijke vraagstukken verstond, leidde tot de nodige frustratie bij Troelstra. Hij klaagde meerdere keren dat er niet genoeg over politieke vraagstukken werd geschreven. Hij koesterde een andere wens voor het wetenschappelijk orgaan. Troelstra probeerde het in te zetten als politiek machtsinstrument. Het handelen van Bonger riep ook verzet op bij Kuyper, die wilde dat er veel meer getheoretiseerd werd in het tijdschrift. Kuyper schreef zelf graag over Marx in het tijdschrift omdat hij er een manier in zag om bij te dragen aan het partijleven. Hij wilde het marxisme populariseren met behulp van het tijdschrift. *De Socialistische Gids* was in zijn ogen vooral een ideologisch instrument.

In dit hoofdstuk is gebleken dat er verschillende visies op *De Socialistische Gids* bestonden binnen de redactie. Hoewel Bonger in discussies vaak aan het langste eind trok, waren de vorm en inhoud van het tijdschrift de uitkomst van een onderhandelingsproces. Het tijdschrift was geen doorgeefluik van allerlei uiteenlopende ideeën en opvattingen die in de partij aanwezig waren. Aan het construeren en presenteren van een opvatting over het socialisme lag een onderhandeling tussen redactieleden ten grondslag. Botsende verwachtingen van het wetenschappelijk partijorgaan karakteriseerden de dagelijkse praktijk van het redactiewerk. In het volgende hoofdstuk wordt gezocht naar de wortels van die uiteenlopende en conflicterende verwachtingen. Dat is noodzakelijk om iets te kunnen zeggen over de betekenis die wetenschap voor Bonger en andere redactieleden had.

Hoofdstuk 3

Ruzie in de redactie

In dit hoofdstuk worden twee polemieken uit *De Socialistische Gids* besproken waarin Bonger, Kuyper en Troelstra de hoofdrol speelden. De eerste discussie ging over het revolutievraagstuk en werd gevoerd tussen maart en oktober 1919. In totaal besloeg de polemiek negen artikelen van aanzienlijke lengte. De tweede discussie vond plaats in 1926 en had als onderwerp de rol van intellectuelen binnen de partij. Pas na zeven publicaties, gepubliceerd tussen maart en juni, kwam de discussie ten einde. Deze discussies worden achtereenvolgens in dit hoofdstuk besproken. Het debat dat in 1919 werd gevoerd, helpt verklaren waarom er in 1926 een fikse ruzie ontstond in de redactie. Tegen die tijd kon niet iedereen in de redactie het werk van redactiesecretaris Bonger nog langer uitstaan. Er brandde een discussie los over zijn functioneren aan de redactietafel, waarbij uiteindelijk het partijbestuur zich genoodzaakt zag om in te grijpen. Deze ruzie laat heel mooi zien wat *De Socialistische Gids* tien jaar na haar oprichting voor de redactie en het partijbestuur betekende en waarom wetenschap in eerste instantie interessant werd gevonden door Bonger, Kuyper en Troelstra.

Het revolutievraagstuk: de ‘nuchteren’ contra de ‘emotionelen’

In het maartnummer van 1919 begon Troelstra een belangrijke discussie over de vraag welke houding de Nederlandse sociaaldemocratie moest aannemen ten opzichte van de Europese revolutie.²⁴⁵ Nu ‘de internationale stroom der revolutie [...] met het gebeurde in Duitsland onze grenzen benadert’ diende de SDAP een standpunt in te nemen. Troelstra’s revolutiepoging van november 1918 werd als mislukking gezien binnen de partij en er gingen stemmen op om de omverwerping van de staatsmacht ‘uitsluitend’ via de parlementaire weg te verwezenlijken. Het leek Troelstra echter voorbarig om de revolutie voor eens en altijd af te schrijven omdat het een kernelement van de marxistische theorie was. Hij wilde voor aanvang van het aanstaande paascongres een debat over het vraagstuk ‘parlementaire voortzetting of revolutionaire breuk?’ in gang zetten.²⁴⁶ Dat debat kwam er in de kolommen van *De Socialistische Gids*. De artikelenserie vormde geen afgesloten betoog waarvan de stukken vóór publicatie op elkaar waren afgestemd. Het was ‘een verzameling van beschouwingen’.²⁴⁷ De deelnemers reageerden steeds op elkaars werk, wat resulteerde in een levendig schouwspel voor de lezer.

‘Hofmarxist’ Kuyper nam de aftrap in het debat en schreef voor datzelfde maartnummer een artikel ter verdediging van Troelstra’s positie. Dat diens revolutiepoging wellicht ‘overijld’, ‘onbedachtzaam’ of ‘mislukt’ was - zoals kritische partijgenoten hadden beweerd - deed er volgens Kuyper niet toe. ‘Nu de nationalistische roes bij het proletariaat begint te wijken, in de centrale landen de revolutie is uitgebroken en het ook bij de geassocieerde volkeren begint te

²⁴⁵ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no.3 (1919) 201-222, aldaar 201.

²⁴⁶ Ibidem, 210.

²⁴⁷ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no. 6 (1919) 512-524, aldaar 512.

rommelen' moest het revolutievraagstuk serieus behandeld worden.²⁴⁸ Het kon niet langer als 'onwetenschappelijk' worden weggezet zoals vele partijgenoten van de rechterzijde gedaan hadden.²⁴⁹ Volgens Kuyper kon *De Socialistische Gids* zich niet onthouden van bespreking van dit nu als wetenschappelijk geldende vraagstuk.

Nadat Kuyper Troelstra's aanzet had toegejuicht, beargumenteerde hij dat het kapitalisme de oorzaak van de oorlog was geweest en een nieuwe samenleving nooit op haar verrotte fundamenteën kon worden gebouwd. De omwenteling was 'nu of nooit'. Met de socialisatiemaatregelen, die na Troelstra's revolutiepoging waren afgekondigd door de burgerlijke regering, was Kuyper niet blij.²⁵⁰ Zij hadden een remmende werking op de revolutionaire geest van het proletariaat:

Die ontzaggelijke verbeteringen zijn niet in staat om de zee van proletarische ellende te dempen. Het kapitalisme, nog afgezien van de ruïneuze invloed van den wereldoorlog, dien het heeft ontketend, stelt onverbiddelijk zijn grenzen aan de proletarische lotsverbetering.²⁵¹

Kuyper deed een radicaler voorstel om de staatsmacht te grijpen, waarbij het doel de middelen heiligde: 'Mocht het blijken, dat op ondemocratische wijze het socialisme beter zou kunnen worden gediend, dan: weg met de democratie!²⁵² Hiermee ging hij veel verder dan de meeste van zijn partijgenoten die het beschermen van de democratie als kernopdracht van de SDAP zagen. In hun ogen was de strijd om het algemeen kiesrecht nog maar net in het eigen voordeel beslecht. Het was volgens hen niet de bedoeling dat het kiesrecht meteen ongedaan werd gemaakt. Het moest zich eerst uitbetalen in een zetelwinst in de vertegenwoordigende lichamen zodat de partij langzaam kon worden opgeleid tot het overnemen van de totale staatsmacht.

In tegenstelling tot veel partijgenoten was Kuyper niet bang dat de partij in organisatorisch opzicht nog niet klaar was voor een plotse omwenteling van de maatschappij na de revolutie. De angstbeelden van de 'dictatuur van het proletariaat', die uit Rusland naar West-Europa overwaaiden na de Bolsjewistische revolutie, waren niets dan 'geruchten', schreef hij.²⁵³ Hij was kwaad dat de 'machtige Troelstra' door sommige partijgenoten was weggezet als de leider van een 'gideonsbende', omdat hiermee de verdiensten van Troelstra's poging teniet werden gedaan. Dankzij de revolutie-poging had de burgerlijke regering concessies gedaan met betrekking tot de achturige werkdag. Kuyper had eerst dergelijke concessies van burgerlijke zijde veroordeeld, om ze, nu ze dankzij een revolutiepoging waren bereikt, vervolgens toch in

²⁴⁸ Kuyper, 'Doel en middelen der sociaal-democratie in de naaste toekomst' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no. 3 (1919) 247-282, aldaar 248.

²⁴⁹ *Ibidem*, 248.

²⁵⁰ Socialisatie: het verwezenlijken van de socialistische gedachte.

²⁵¹ Kuyper, 'Doel en middelen der sociaal-democratie in de naaste toekomst', 258.

²⁵² *Ibidem*, 269.

²⁵³ *Ibidem*, 279.

positief daglicht te stellen.²⁵⁴ Kuyper was ontstemd dat er in de socialistische pers ‘over niets dan sociale koetjes en kalfjes gekeuveld [werd], terwijl de lucht moest daveren van socialistische klanken’.²⁵⁵ De socialistische pers had de revolutie niet verder aangezwengeld. Dit was volgens Kuyper een ‘tekortkoming die hersteld kan en moet worden’.²⁵⁶

Nadat Kuyper het eerste schot had gelost, was het in het volgende nummer de beurt aan Bonger. Op geheel eigen wijze probeerde hij het ‘Hooglied der revolutie’ te ontmantelen. Hij opende zijn betoog met de opmerking: ‘Wie er wel genoeg in schept naar een woorden-duel kritisch te luisteren, zal herhaaldelijk opmerken dat de debaters elkander geen enkele maal raken, doch op de wijze van ongeoeffende schermers met hun floretten maar wat in de lucht staan te scharmaaien’.²⁵⁷ Hij sprak hier over Troelstra en Kuyper. Zij hadden volgens Bonger niet goed begrepen wat ‘revolutie’ betekende omdat zij niet vanuit het nuchtere verstand maar vanuit de emotie betekenis gaven aan de term, waardoor zij als ‘ongeoefende schermers’ in het debat waren gestapt.²⁵⁸ Bonger wilde ‘het strijdpunt juist en scherp omschrijven, en dat fixum onwrikbaar’ vasthouden zodat het debat tussen de partijgenoten naar een hoger plan werd getrokken.²⁵⁹ Hij richtte zich daarom eerst op de definitie ‘revolutie’. Bonger identificeerde drie kenmerken van het begrip. Zij was per definitie ‘fundamenteel’, ‘plotseling’ en ‘gewelddadig’. Hierover diende men voor het debat overeenstemming te vinden, deed men dit niet ‘dan [werd] den verliezer gelegenheid gegeven om zijn nederlaag te maskeeren’.²⁶⁰ Vervolgens ging Bonger na hoe ‘revolutie’ beschouwd werd in vroegere tijden. Daarbij putte hij uit werk van Friedrich Engels.²⁶¹ Volgens Bonger zag Engels de revolutie niet als strijdmiddel. Hij beschouwde slechts het einddoel van de sociaaldemocratie als ‘revolutionair’. Dit revolutionaire doel, de omwenteling van het kapitalisme, zou via de wettelijke middelen bereikt moeten worden: het stemrecht was het ‘bevrijdingswerktuig’ van het proletariaat.²⁶²

Nu het strijdpunt helder was, zette Bonger de aanval in. Daarbij richtte hij zich eerst op de critici van het parlementarisme die het mogelijk achtten om het socialisme te kunnen verwezenlijken door in te spelen op de geestelijke toestand van het proletariaat. Mispunt was Roland Holsts brochure *De Revolutionaire Massa-Aktie*, die het voorjaar van 1918 was verschenen. In de brochure riep Roland Holst op tot een ‘nieuw’ socialisme dat zich kenmerkte door massa-acties. Zij waren het belangrijkste strijdmiddel van de partij omdat zij de ‘geest van initiatief’ en

²⁵⁴ Dat deed hij ook tijdens het eenheidscongres van 1919 waar over de zaak werd gedebatteerd. Op dat congres ging Kuyper in debat met Schaper en Vliegen. Hij zei: ‘Als in binnen- en buitenland alleen de drijfkracht van partijgenooten als Schaper en Vliegen aanwezig was geweest, waren wij zoover niet gekomen (landurig applaus en gejuich). Daarop vroeg Vliegen: ‘Wat beteekent dat applaus? Laat men dat eerlijk zeggen. Het Congres zwijgt.’ Kuyper antwoordde hem: ‘Het Congres kan dat niet zeggen. Ik zal ’t u zeggen: Als de bourgeoisie weet, dat zij met een arbeidersklasse te maken heeft, die steeds den wettigen weg zal volgen, zal zij niet de concessies geven, waartoe zij thans bereid is.’ Bron: congresverslag 1919, arch. SDAP, nr. 275.

²⁵⁵ Kuyper, ‘Doel en middelen der sociaal-democratie in de naaste toekomst’, 274.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Bonger, ‘Evolutie en Revolutie’, 321.

²⁵⁸ Ibidem, 322.

²⁵⁹ Ibidem, 321.

²⁶⁰ Ibidem, 324.

²⁶¹ Ibidem, 326. Origineel in: Karl Marx, *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (1895) met een voorwoord van Engels.

²⁶² Ibidem.

de 'eigen activiteit van den mensch' aanwakkerden meende Roland Holst.²⁶³ Volgens haar miskende de partijkoers de wil van het proletariaat. Bonger vond het werk 'verbijsterend'. 'Het is geen wetenschappelijk betoog, maar een vulkaan van emoties', oordeelde hij, waarna hij ter bewijslast in een voetnoot alle '„emotionele” adjectieven' uit het werkje opsomde:

Fel (ontelbare malen), vurig (dito), hartstochtelijk, koen, onverschrokken, toornig, bruisend, scherp, onbuigzaam, onverzoenlijk, ontembaar, geestdriftig, gloedvol, grenzenloos, onverbiddelijk, absoluut, onvoorwaardelijk, stoutmoedig, geweldig, onbuigzaam, heroïsch, koortsachtig, vulkanisch!²⁶⁴

Het resultaat van al dat 'vuur en vlammen' was niets dan '„crambe recocta", opgewarmde (en aangebrande) kool!²⁶⁵ Bonger beschouwde het werk als een uiting van 'een onrustig en ongeduldig kunstenaarstemperament, dat gaarne eenige fasen der maatschappelijke ontwikkeling zou overspringen.'²⁶⁶ Bezeten door 'nerveusheid', 'gejaagdheid' en 'heerschzucht' wilden de 'emotionelen' het proces van maatschappij-ontwikkeling saboteren. Het ontwikkelingsproces van het socialisme moest worden waargenomen en begeleid door nuchtere economen, statistici, sociologen, juristen en psychologen, niet door kunstenaars: 'ne poeta ultra lyram!', exclameerde Bonger.²⁶⁷ Kunstenaars waren linkse extremisten: fanatici bij wie het bewustzijn vernauwd was. Zij waren 'verblind' en zagen 'de wereld door een nauwe koker!' schreef de zelf ook ietwat verhitte Bonger.²⁶⁸ Hij was op dreef en viel vervolgens ook de visie van Troelstra en Kuyper aan:

Wat de objectieve zijde betreft, zie ik de naaste toekomst dus anders dan mijn partijgenooten Troelstra en Kuyper, nl. een nogal stevig gemuilband kapitalisme (achturedag enz.) met socialistischen „Einschlag". Deze „Einschlag" zal des te grooter worden, naarmate in de praktijk zal blijken dat de socialiseeringsmaatregelen succes hebben.²⁶⁹

Hoewel Kuyper in tegenstelling tot Roland Holst over de objectieve zijde van het socialisme sprak, en hij de ontwikkeling van de maatschappij analyseerde, 'de dingen buiten de mensen' in plaats van 'de geestlijke verhoudingen', was ook hij doelwit van Bongers betoog.²⁷⁰ Onder geen omstandigheid moest de partij de hard bevochten democratie molesteren of de bereikte socialisatiemaatregelen tenietdoen, schreef Bonger.²⁷¹ Met zijn utilitaire lijfspreuk 'het doel heiligt de middelen' gooide Kuyper volgens Bonger alle moraliteit overboord en bracht hij het gevaar van 'geweld en burgeroorlog in permanentie' dichterbij.²⁷²

²⁶³ Bonger, 'Evolutie en Revolutie', 328.

²⁶⁴ Ibidem, 332.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ Ibidem, 333.

²⁶⁷ Ibidem, 338. Dichter houdt je bij je lier.

²⁶⁸ Ibidem, 348.

²⁶⁹ Ibidem, 355.

²⁷⁰ Ibidem, 353.

²⁷¹ Ibidem, 354.

²⁷² Ibidem, 343.

Het stevige betoog vroeg om een reactie van Troelstra. Er was niet genoeg tijd om nog voor hetzelfde nummer een weerwoord te prepareren, maar Troelstra zal wel een proefdruk van Bongers stuk gezien hebben. In zijn artikel dat in hetzelfde nummer van *De Socialistische Gids* verscheen, ging het namelijk eveneens om een definitiekwestie. Troelstra hield zich niet bezig met de definitie van 'revolutie' maar die van 'democratie'. Democratie was volgens Troelstra 'de heerschappij der meerderheid'.²⁷³ De revolutie mocht niet in de naam der democratie worden afgezworen, omdat in geen enkel land feitelijk de staatsmacht in handen van de meerderheid lag. In bijna geen enkel land was democratie in haar pure vorm gerealiseerd. In de Verenigde Staten en Frankrijk was de democratie gecorrumpeerd door financiers. In Nederland was dankzij het algemeen kiesrecht voldaan aan de politieke eisen van democratie maar, - 'laat ons dit niet vergeten!', waarschuwde Troelstra, '[zij] is meer dan parlementarisme op den grondslag van algemeen geheim kiesrecht; zij omvat een geheel van politieke rechten, waarvan de vrijheid van drukpers van het woord, van vereeniging en vergadering onmisbare bestanddeelen zijn'.²⁷⁴ Volgens Troelstra was de democratie ook een sociaal-economische missie. De macht over de productiemiddelen moest over de gemeenschap worden verdeeld. De SDAP was een *sociaal*/democratische partij, waarbij democratie ondergeschikt was aan sociaal-economische gelijkheid. Democratie was een middel, niet het einddoel. Troelstra ging niet zo ver als Kuyper, die de democratie aan de wilgen wilde hangen als dat noodzakelijk bleek, maar hij nam afstand van partijgenoten als Bongers die de bescherming van de democratie als belangrijkste opdracht van de SDAP zagen.

In het juninummer kon Troelstra wel direct op Bongers tirade reageren.²⁷⁵ Hij was verbijsterd dat de normaal koelbloedige Bongers een revolutionair partijgenoot typeerde als 'een emotioneele, een extremist, een fanaticus, eventueel een psychopaat of zelfs een misdadiger'.²⁷⁶ Hij wees erop dat Bongers zichzelf in zijn aanval op Roland Holst ook een 'emotioneel wezen' had getoond.²⁷⁷ Waar Bongers Roland Holst en Kuyper typeerde als fanatici der revolutie, beschreef Troelstra Bongers op zijn beurt als een fanaticus 'der wettelijkheid, der „gematigdheid” en der „nuchterheid”', waarbij hij met de aanhalingstekentjes de ironie van de situatie probeerde aan te geven.²⁷⁸ Troelstra meende dat - hoewel hij en Bongers beiden het historisch materialisme als uitgangspunt voor de sociaaldemocratische politiek omarmden - Bongers de revolutie als historische drijfkracht onderschatte. Troelstra herhaalde nogmaals dat de democratie niet het einddoel van de partij was. Andere partijgenoten hadden de democratie zelfs als een dwangbuis van het revolutionair socialistische gevoelsleven ervaren, herinnerde Troelstra zijn lezer, - als een 'rem voor de uitleving van [de] innigste socialistische- en dus revolutionaire-wezen' die steeds pijnlijker drukte totdat amputatie onvermijdelijk was gebleken.²⁷⁹ Troelstra wilde voorkomen dat het ditmaal weer op een partijbreuk zou uitlopen, zoals dat tien jaar eerder in Deventer en meer recentelijk bij de oosterburen was gebeurd, en sloot zijn betoog daarom af met de verzoenende

²⁷³ Troelstra, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no.4&5 (1919) 377-401, aldaar 377.

²⁷⁴ *Ibidem*, 389.

²⁷⁵ Troelstra, 'De Revolutie en de S.D.A.P.', 512.

²⁷⁶ *Ibidem*.

²⁷⁷ *Ibidem*.

²⁷⁸ *Ibidem*, 513.

²⁷⁹ *Ibidem*, 523.

woorden dat de partij ondanks alle ‘verschillen van temperament en opvatting in haar eigen gelederen’ moest

fungeeren als socialistische arbeidsgemeenschap, op zoodanige wijze dat zij, èn tegen den te verwachten tegenstand der kommunistische leiders, èn tegen de openlijke of bedekte burgerlijke pogingen tot verzwakking en vervalsching van haar socialistisch program in, zoowel de socialistische massaas in hun opgang naar de nieuwen tijd weet voor te gaan, als den praktischen opbouw der bedrijfssocialiseering weet te voltrekken met de medewerking dier elementen uit het volk, die daarvoor onontbeerlijk zijn.²⁸⁰

Het was een weerspiegeling van de stemming die op het partijcongres van april 1919 had geheerst. Op het congres was per motie besloten dat als belangrijkste strijdmiddel van de partij de wettige methode gold, maar daarbij was de kanttekening geplaatst dat de revolutie niet voorgoed werd afgezworen:

Voor het geval, dat revolutionaire situaties de partij voor de vraag mochten plaatsen met andere dan wettige middelen de politieke macht te veroveren, zal zij vóór alles hebben te overwegen, of zij hiervoor voldoende steun vindt in de arbeidersklasse en daarbuiten.²⁸¹

Dit was in zekere zin een overwinning voor Troelstra omdat niet uitsluitend de parlementaire weg als strijdmiddel werd aangewezen door het congres, zoals Bongers en Vliegen voorgesteld hadden. De optie van de revolutie werd opengehouden. De overwinning was te danken aan een goed voorbereide speech van Troelstra waarin hij eerst het boetekleed aantrok en vervolgens afsloot met een emotioneel appel:

Het zou verschrikkelijk zijn, als de S.D.A.P. op het oogenblik dat zij de kroon op haar werk moest zetten, tot niets anders dan hervormingswerk in staat was. Moge dit congres den grondslag leggen voor een nieuwen tijd, die niet het oude verloochent, maar daarop voortbouwend, verder schrijft. Moge de democratie ons niet koest hebben gemaakt op het oogenblik dat wij uit ons hok moeten komen, maar laat de strijd voor de democratie ons sterk hebben gemaakt tot den strijd voor het socialisme.²⁸²

Troelstra hoefde dus maar te wachten tot de tijd rijp was om alsnog leiding te kunnen geven aan de historische opstand van de arbeidersklasse. In het julinumnummer herhaalde hij zijn onomstotelijke geloof in de komst van de revolutie. Hij wilde de ‘revolutie-ontkenners’, zoals hij partijgenoten als Bongers noemden, hun angst voor de revolutie wegnemen. Men hoefde niet te vrezen voor de consequenties van de revolutie, schreef hij. Direct erna zouden verkiezingen worden uitgeschreven. Er zou in geen geval een ‘dictatuur van het proletariaat’ ontstaan. Zelfs als de uitkomst van de verkiezingen zou tegenvallen voor de partij, dan had zij aan terrein gewonnen: zij had leiding gegeven aan de revolutionaire ziel van het proletariaat en haar

²⁸⁰ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’, 524.

²⁸¹ Congresbesluiten april 1919, arch. SDAP, nr. 275.

²⁸² Congresverslag april 1919 archief SDAP, nr. 275.

historische taak vervuld.²⁸³ Bongers en de “nuchteren” moesten meer geloof hebben in de geest van de revolutie in plaats van haar getalsmatig te benaderen: ‘door van een uit het wereldgebeuren logisch voortvloeiend feit een rekensommetje [te maken], wordt juist de ziel, de innerlijke grond van de revolutie weggedacht en deze van haar eigenlijken rechtvaardigingsgrond losgemaakt’, schreef Troelstra.²⁸⁴

Hij vond dat de partij zich zo goed mogelijk moest voorbereiden op de revolutie, in plaats van op de ‘lijmstok’ van de bourgeoisie te blijven zitten.²⁸⁵ Anders bestond het gevaar dat SDAP-leden zich in de armen van de communistische partij zouden werpen wanneer de revolutie uitbrak. Troelstra schreef:

Indien ons de tot heden uitgebroken revoluties iets leeren is het dit, dat zij, in plaats van de socialistische arbeiders, hunne organisaties en partijen te verenigen tegen de machten der kontrarevolutie, aanvankelijk juist hun eigen innerlijke verdeeldheid versterkten. Zoowel in Rusland, waar de meest radikale linker-, als in Duitschland, waar de meest gematigde rechtvleugel der socialistische beweging de regeering in handen heeft, riep zij een verwoeden strijd in de arbeidersbeweging zelve in het leven, waarin de brochures, de moties, de uitsluitingen en verketteringen uit het vreedstijdperk door handgranaten, machinegeweren, stinkbommen, gevangennemingen en wederzijdsche moordpartijen zijn vervangen.²⁸⁶

De partij had twee buitenlandse voorbeelden van hoe het niet moest. Eenheid binnen de eigen partij was een voorwaarde voor het slagen van de revolutie; onder andere omstandigheden zouden haar beloften niet worden ingelost. Het was belangrijk dat het gemis aan revolutionair gevoel bij de revolutie-ontkenner werd verholpen omdat de eenheid van de partij anders gecompromitteerd kon worden: ‘Laat [het] gevoel toch sterk levend zijn in ons allen! Want alleen dat zal ons èn voor feitelijke inlijving bij de kontrarevolutie, èn voor verlies der arbeiders aan de demagogen van het kommunisme kunnen behoeden’ schreef Troelstra.²⁸⁷ Het tegensputeren van de ‘nuchteren’ vormde een rem op de voorbereiding van de partij op de revolutie.²⁸⁸ Troelstra was opgelucht dat de ‘op het kongres gebleken revolutionaire gezindheid’ ‘den noodigen indruk’ had gemaakt op ‘die [nuchtere] elementen’ en de eenheid van de partij gewaarborgd was.²⁸⁹

Wat zijn persoon betreft moest Troelstra zich géén illusies maken, schreef Bongers in het weerwoord dat in het oktobernummer gepubliceerd werd en het slotakkoord van de polemiek vormde.²⁹⁰ Bongers was niet onder de indruk van de congresmotie die het ‘stemmingscongres’ had aangenomen: ‘en masse doet de wisselwerking der gevoelens wonderen’, maar ‘van alle

²⁸³ ‘In dezen stand van zaken openen zich ook voor de arbeidersklasse van Nederland nieuwe mogelijkheden, niet slechts tot verovering van belangrijke sociale hervormingen en verder uitbouw der democratie, maar ook tot ingrijpende wijziging van het maatschappelijk stelsel in socialistische richting. Het is de historische taak der S.D.A.P. in dezen de leiding te nemen.’ in: Congresbesluit 1919, arch. SDAP, nr. 275.

²⁸⁴ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no. 7 (1919) 566-579, aldaar 577.

²⁸⁵ *Ibidem*, 574.

²⁸⁶ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, no. 8&9 (1919) 681-703, aldaar 693.

²⁸⁷ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’, 697.

²⁸⁸ Ironisch genoeg had Troelstra hier ook de socialisatiecommissie in gedachten.

²⁸⁹ Troelstra, ‘De Revolutie en de S.D.A.P.’, 691.

²⁹⁰ Bongers, ‘Geen illusionisme maar realisme’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 10 (1919) 794-804, aldaar 804.

congresleden zijn er geen tien, die onder vier oogen, waar niet de stemming maar alleen de argumenten wegen, durven volhouden dat er in Nederland een revolutie gewenscht en mogelijk is', meende Bongger.²⁹¹ Hij zag in het rustige verloop van het congres 'niets anders dan de weigering' van de 'nuchteren' 'om de verantwoordelijkheid te dragen de Partij te splitsen', omdat 'naar hun oordeel de situatie waarop de resolutie slaat, zich nooit zal voordoen'.²⁹² In de Entente landen was van een revolutie 'in het geheel niets te bespeuren'.²⁹³ Volgens Bongger moest men accepteren dat de SDAP 'was gebleven wat zij 25 jaar is geweest en dat de leuze van: „nu of nooit” niet de hare is, doch wel het: „nu en altijd”'.²⁹⁴ 'Geen illusionisten zijn we, maar realisten', schreef Bongger ter afsluiting van zijn betoog.²⁹⁵ De socialistische heilsstaat zou niet zomaar uit de hoge hoed te voorschijn komen. Er moest hard gewerkt worden om haar te realiseren. Het was een geleidelijk proces waarin de revolutie geen rol speelde.

Tegenover de 'nuchteren' stonden in de redactie de 'emotionelen'. Zij wilden de revolutie niet principieel afzweren als strijdmiddel. Het was een kernpunt van het marxisme en bovendien toonden de gebeurtenissen in Rusland en Duitsland dat een revolutie niet ondenkbaar was. De SDAP moest zich goed voorbereiden op de komst van de revolutie, anders was anarchie of een dictatuur van het proletariaat op het uur van de waarheid onvermijdelijk. De partij moest een hechte eenheid vormen. Daarom wilde Troelstra de zaak niet op de spits drijven. Ook de 'nuchteren' voelden hier niets voor: zij achtten de kansen van een revolutie zo klein dat de motie geen breekpunt was voor hen. Tijdens het paascongres was bovendien een middenpositie aangenomen door de partij, die zowel voor de 'emotionelen' als 'nuchteren' acceptabel was.

De interpretatie van het historisch materialisme bleef een twistpunt in de partij, maar het ging er veel minder hard aan toe dan ten tijde van het Deventer Schisma. Toen hadden radicale marxisten een veel extremere positie aangenomen. Dit had uiteindelijk tot een breuk van de partij geleid. Ter vergelijking was het debat nu veel rustiger. Alleen Bongger, Kuyper en Troelstra schreven erover in de kolommen van *De Socialistische Gids*. Het partijcongres verliep ook relatief rustig. De opvatting heerste dat de eenheid van de partij gewaarborgd moest blijven.

Het verklaart de zakelijke toon van discussiëren: er werd over inhoud gesproken en persoonlijke aanvallen maakten geen onderdeel van het debat uit. De kwalificaties 'nuchteren' en 'emotionelen' kwamen het dichtst in de buurt van scheldwoorden, maar zij werden vooral als geuzennamen ervaren. Troelstra en Kuyper waren er trots op dat zij het revolutionaire gevoel hadden dat Bongger volgens hen miste en hij zag het op zijn beurt als teken van superioriteit dat hij niet met zijn gevoel maar zijn verstand het socialisme uitlegde. Dit verschil werd in 1919 nog niet als een dergelijk groot probleem ervaren dat de redactie uit elkaar viel. In 1926 lag dit heel anders.

²⁹¹ Bongger, 'Geen illusionisme maar realisme', 804.

²⁹² Ibidem.

²⁹³ Ibidem, 796.

²⁹⁴ Ibidem, 804.

²⁹⁵ Ibidem.

Het intellectuelenprobleem: 'onvoldoende ontgonnen mensenmateriaal'

In de jaargang van 1926 voerden Bonger en Kuyper opnieuw debat met elkaar. Dit keer ging het over de rol van intellectuelen binnen de partij. Hoewel beiden een intellectuelenprobleem zagen, hadden ze een heel ander idee van wat dit probleem was en hoe *De Socialistische Gids* een oplossing kon bieden. Net als in het voorgaande voorbeeld zijn de opponenten ook in deze polemiek in twee kampen te scharen: de 'estheten' of 'emotiezoekers' versus de 'koele koppen' of 'harde werkers'. In vergelijking tot de polemiek van 1919 ging de strijd er ditmaal veel harder aan toe, wat verregaande consequenties had.

De polemiek begon naar aanleiding van een redevoering die Bonger in oktober 1925 voor het Socialistisch Studentengezelschap hield. Hij sprak daar over het tekort van intellectuelen binnen de sociaaldemocratische beweging. Het tekort viel volgens hem te wijten aan een onderwaardering van het zware geestelijke werk van de 'hoofdarbeiders' die in sommige van kringen van de partij was ontstaan. Intellectuelen werden weggezet als leden van de kapitalistische klasse, wat volgens Bonger een totaal foutieve voorstelling van zaken was. 'Hoofdarbeiders' stonden in materieel opzicht op gelijke voet met de handarbeiders uit de beweging terwijl zij onmisbaar werk voor de partij deden. Tot afschuw van Bonger meenden sommige partijleden zelfs dat de partij de komende tijd zonder intellectuelen kon. Voor het grondvesten van de nieuwe maatschappelijke orde, 'een steeds zwaarder wordende taak', waren volgens Bonger juist meer intellectuelen nodig:

Honderden, ja duizenden bekwame mensen heeft men nodig om het werk te doen in Gemeenteraden, in Vakverenigingen, in Parlement, en op zooveel ander gebied. Naar mijn meening wordt de taak ieder dag niet alleen uitgebreider, maar ook zwaarder. Van oppositiepartij („La critique est aisée”) is de sociaal-democratie een partij van opbouw geworden („l'art est difficile”).²⁹⁶

Bij deze nieuwe partij-identiteit hoorde een nieuw type intellectueel. De partij had een 'moderne' intellectueel nodig, wiens taak niet zozeer filosofisch-kritisch was, maar praktisch en constructief. De partij had niet langer behoefte aan kunstenaars, schrijvers of filosofen maar aan juristen, economen, bouwkundigen, artsen en andere 'koele koppen'. Dit type intellectueel moest stap voor stap de socialisatiedoelen verwezenlijken. In de laatste tien jaar waren echter vooral vanuit de burgerlijke klasse nauwelijks intellectuelen naar de SDAP gekomen. Dat was volgens Bonger de kern van het probleem.

In vroegere jaren waren deze 'traditionele' partij-intellectuelen gegrepen geweest door de grootse, meeslepende, idealistische missie van het socialisme. Vandaag de dag voelden zij zich volgens Bonger niet meer tot de arbeiderspartij aangetrokken omdat het 'medelijden' met het proletariaat was afgenomen. Het proletariaat had het zo gezegd 'te goed gekregen'. Ook bleven de traditionele intellectuelen weg vanwege de kleine materiële beloning voor het omvangrijke werk dat hen te wachten stond. Sommigen onder de 'burgerlijke' intellectuelen vonden de partij te praktisch geworden; zij wilden liever blijven filosoferen en zich met 'hogere' kunsten bezig houden dan met praktische (opbouw)werkzaamheden. Het bolsjewisme had 'buitengewoon veel kwaad gedaan' door dit type intellectuelen uit de gegoede klasse aan te trekken die

²⁹⁶ Bonger (1925)15.

'luchtkasteelen doen verrijzen een mooier en aangenamer taak [vinden] dan het laag-bij-de-grondsche werk van een huis bouwen' - waarmee Bongers impliciet liet merken dat hij blij was dat dit soort denkers niet langer bij de partij kwamen aankloppen.²⁹⁷ Voor 'zwevers' uit de bourgeoisie was geen plek in de SDAP. Bongers wilde kortom meer intellectuelen naar de partij toe trekken, maar wel een specifiek soort 'moderne' intellectueel.

Na publicatie van delen van de redevoering in *Het Volk* en later in *De Socialistische Gids* kwam er reactie vanuit de partij. Vooral Kuyper voelde zich door Bongers woorden aangesproken en ging over tot het schrijven van een verweerschrift van maar liefst 63 pagina's. Hij spaarde kosten noch moeite om Bongers ongelijk te bewijzen. De eerste twee delen werden achtereenvolgens in de maart- en aprilnummers van *De Socialistische Gids* afgedrukt en lokten meteen een repliek van Bongers uit. Er volgde een debat dat al snel uitgroeide tot een hanengevecht, waarbij, na een mislukte verzoeningspoging van overige redactieleden, uiteindelijk het partijbestuur tussenbeide moest komen. Er kon echter niet worden voorkomen dat Kuyper op hoge poten de redactie verliet en het had niet veel gescheeld of ook Bongers had zijn functie neergelegd. Hoe kon het dat Bongers pleidooi leidde tot een breuk binnen de redactie?

Hoofdzakelijk kwam dit doordat de discussie die volgde op zijn lezing een haast onoverbrugbaar meningsverschil binnen de redactie blootlegde over de rol van intellectuelen binnen de partij en de rol van het wetenschappelijk orgaan als huisvesting van deze intellectuelen. Daarbij ging het er in de kern om dat Bongers technisch-organisatorische vakmensen zocht om met *De Socialistische Gids* de opbouw-identiteit van de partij te bevorderen, terwijl Kuyper meende dat er meer socialistische gezindheid en 'indringingsvermogen' van het orgaan uit moest gaan als het een significante rol in de partij wilde spelen. Hij was het wetenschappelijk orgaan steeds meer gaan zien als baken van 'eenzijdige intellectualistische dorheid en schoolschheid'.²⁹⁸ Het was te ver naar de rechterzijde van de partij afgeleden en bood geen socialistische bezieling voor intellectuelen. Hierdoor kon het tijdschrift geen jongeren of kunstenaars aantrekken en achtte hij de toekomst van het blad als vrijplaats voor de intellectuelen weinig kleurrijk.

Daarnaast was de stijl van het debat buitengewoon onvriendelijk en persoonlijk, al helemaal in vergelijking met de polemiek uit 1919. Dat is opvallend omdat het onderwerp van die discussie veel gevoeliger lag in de partij. In vergelijking bracht de polemiek van 1926 heel wat persoonlijke wrok naar boven, wat als verklaring meespeelt in de vraag waarom juist deze discussie tot een breuk in de redactie leidde. Kuyper en Bongers schuwden niet om elkaar voortdurend van onheus gedrag te betichten, waarbij ze de tegenstander eerst sommeerden het betoog zakelijk te houden, om hem vervolgens toch wat persoonlijke verwensingen toe te werpen. Hoewel beide tegenstanders het er over eens waren dat de stijl van debatvoering puur zakelijk en professioneel behoorde te zijn, slaagden zij er niet in zichzelf aan deze opvatting te houden.

²⁹⁷ Bongers (1925) 17.

²⁹⁸ Kuyper, 'Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 4 (1926) 344-368, aldaar 367.

In het maartnummer werd het eerste deel van Kuypers weerwoord gepubliceerd. Hij vond Bongers bewering dat intellectuelen niet werden gewaardeerd binnen de arbeidersbeweging 'onzin' en hij voerde de oprichting van *De Socialistische Gids*, de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (IVAO) en verschillende schriftelijke cursussen ter bewijsvoering aan. Bovendien, zo zei hij, waren hoofdarbeiders altijd in grote getale vertegenwoordigd geweest in het partijbestuur en de Kamerfracties, waaruit bleek dat er in de partij 'geen strooming van beteekenis is, die de onontbeerlijkheid van de hoofdarbeiders ontkent'.²⁹⁹ De partijleiding was rijk aan hoofdarbeiders die wat betreft 'toewijding, betrouwbaarheid, werkkraft, intelligentie, organisatorische talent, duidelijkheid van meningsuiting en gezag in eigen kring [...] de toets der critiek schitterend [konden] doorstaan' schreef Kuyper.³⁰⁰

Het probleem was echter dat deze hoofdarbeiders toen zij zich bij de partij aansloten, dadelijk hadden moeten aanpakken. De onmiddellijke strijd voor de lotsverbetering van het proletariaat had hun geen tijd gelaten voor een rustige studie van het socialisme. Er was niet genoeg tijd geweest voor geestelijke ontplooiing. Het leidend partij kader was nog 'onvoldoende ontgonnen mensenmateriaal', en 'daardoor' schreef Kuyper, 'ontbreekt het de leiding van de arbeidersbeweging, haar dagbladen en tijdschriften, haar parlementairen beschouwingen veelal aan voldoende wetenschappelijk en artistiek *indringingsvermogen*'.³⁰¹ Dát was volgens Kuyper het werkelijke probleem van de intellectuelen in de partij.

Vanwege het gebrek aan 'indringingsvermogen' konden de intellectuelen een vervlakking of 'vernuchtering' van het partijleven niet voorkomen. Deze ontwikkeling was vooral te danken aan de politiek-reformistische koers die de partijleiding voer. Kuyper verzette zich tegen de vervlakking van het partijleven. Hij was teleurgesteld dat de socialistische pers, inclusief het eigen wetenschappelijk orgaan, dit geen halt toe riep. Evenmin als andere partijpublicaties slaagde *De Socialistische Gids* erin verdieping in het partijleven te brengen. In het meinummer herhaalde hij deze kritiek op explicietere wijze: het tijdschrift boeide veel te weinig en kende niet het vermogen om door te dringen tot de ziel van haar lezers.³⁰² Het was hoog nodig om de 'stemming van matte berusting' in de partij ongedaan te maken.³⁰³ Tijdens partijcongressen werden nauwelijks meer grote problemen aan de orde gesteld en de congresagenda's bleven onbelangrijk: de dagbladen, 'noch ons wetenschappelijk tijdschrift zijn er het object van hartstochtelijke principieele critiek geweest'.³⁰⁴ Dat was volgens Kuyper geen 'teeken van tevredenheid en liefde, maar van berusting, omdat de wegen niet worden gezien en de krachten niet aanwezig zijn om tot verbetering te komen'.³⁰⁵ Het kon maar één ding betekenen: 'het heilige vuur ontbreekt'.³⁰⁶

²⁹⁹ Kuyper, 'Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 3 (1926)188-206, aldaar 192.

³⁰⁰ Ibidem, 197.

³⁰¹ Ibidem. Mijn cursivering.

³⁰² Kuyper, 'Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur', 347.

³⁰³ Ibidem, 348.

³⁰⁴ Ibidem.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Ibidem, 347.

Hier lag volgens Kuypers de oorzaak van het intellectuelenprobleem. Hierdoor sloten jongere intellectuelen zich niet meer in groten getale aan bij de partij.³⁰⁷ Om deze ‘meest frissche, vitale en idealistische elementen’ van de beweging opnieuw te interesseren voor de arbeidersbeweging moest er een mentaliteitsverandering plaatsvinden.³⁰⁸ Hendrik de Mans net verschenen werk *Psychologie van het Socialisme* (1926) vormde de grote inspiratiebron voor deze opvatting. Hoewel Kuypers het boek methodisch gezien hekelde, omdat De Man niet in de eerste plaats ‘redeneert [...] maar zijn „Weltgefühl” voorop’ stelt, verwoordde hij volgens Kuypers een ‘echte socialistische en anti-kapitalistische gezindheid’... ‘Dat is het zuivere goud’:

Deze man voelt, dat wij bij al ons werken tegen de tendenzen van het kapitalisme en bij al onze noodzakelijke aanpassing en compromissen, cultureel door het machtige kapitaal onder den voet zijn gelopen en dat we ons geestelijk niet aan het kapitalisme ontworsteld hebben en ons in vele opzichten, meer dan noodig was, den kapitalistischen levensstijl hebben eigen gemaakt.³⁰⁹

Kuypers droomde van een gezindheid in de partij die niet langer doorspekt was van technisch-bureaucratische zakelijkheid maar die gekenmerkt werd door passie, idealisme en opofferingsgezindheid. Hierbij benadrukte hij overigens dat een linkse oriëntering die *De Nieuwe Tijd*-kring gekenmerkt had ‘uitgesloten’ was.³¹⁰ Doordat de partij een massapartij geworden was, had zij volgens Kuypers veel van haar vroegere romantiek verloren. De ‘dwepende liefde’ die in de vroegere arbeidersklasse bestond, was vervangen door een ‘werkdadige liefde’, waarbij niet langer een individuele opoffering voor het gemeenschapsideaal centraal stond, maar er een onmiddellijke beloning in de vorm van dadelijke lotsverbetering voor het individu werd geëist. De partij moest er steeds meer voor het individu zijn, in plaats van dat het individu er was voor de partij. Deze mentaliteit moest een halt worden toegeroepen. Anders zouden jongere intellectuelen zich niet bij de partij aansluiten en het intellectuelenprobleem niet worden opgelost.

De Socialistische Gids had Kuypers afgeschreven als remedie voor het probleem. Hij vestigde zijn hoop op de in 1918 opgerichte Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) en het pas bestaande Instituut voor Arbeidersontwikkeling (IVAIO). Deze organen gaven volgens Kuypers leiding aan een tegenaanval tegen de kapitalistische geest waarvan de arbeidersbeweging nog te veel doordrongen was. Met hun streven naar een nieuwe socialistische cultuur, wakkerden zij een socialistische gezindheid aan. Hierdoor kon vervlakking worden tegen gegaan. Kuypers zag de instituten als schoolvoorbeelden: het ging er om wetenschappelijke scholing maar niet zonder daarbij een socialistisch gevoel te stimuleren. Met behulp van de AJC en het IVAIO kon de partij leren tussen de klippen van de intellectuele dorheid en het sentimentele gevoel-socialisme te varen.³¹¹

Bonger had weinig oog voor nuance in het verhaal van zijn opponent en opende zijn repliek met de opmerking: ‘Blijkbaar krijgt het extremisme weer een vleugje wind in de

³⁰⁷ Kuypers, ‘Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur’, 349.

³⁰⁸ Ibidem, 351.

³⁰⁹ Ibidem, 353.

³¹⁰ Ibidem, 351.

³¹¹ Ibidem, 368.

zeilen!³¹² Hij typeerde Kuyper als een paladijn van de marxistische leer, een ‘hoeder van de heilige graal’, die nu eenmaal niet kon discussiëren zonder ‘zich op de borst te slaan en met een van verontwaardiging trillende stem [de] tegenspreker als minderwaardig [te] kwalificeren’.³¹³ Ironisch genoeg trok Bonger in reactie hierop drie pagina’s uit om Kuyper op dezelfde manier te behandelen, om vervolgens ‘ter zake’ te komen.³¹⁴ Bonger deed zich graag voor als beschouwend wetenschapper, maar zijn gedrag kwam niet altijd overeen met dit zelfbeeld. Dit was typerend voor zijn houding als redactiesecretaris. Hij meende boven de partijen uit te stijgen tijdens debatten omdat dit bij zijn wetenschappelijke reputatie hoorde, maar genoot er ondertussen ook van om net zo partijdig en fel voor een standpunt uit te komen als zijn partijgenoten. Zijn wetenschappelijke houding en passie voor polemieken waren slecht te verenigen.

Bonger kon inderdaad niet ontkennen dat er voor de grote denkers van de partij voldoende respect was, zoals Kuyper had beargumenteerd, maar hij vond dat de ‘stille werkers’, waar toch het merendeel van de intellectuelen onder viel, onvoldoende waardering genoten. Bovendien ging het Bonger niet zozeer om de vraag of er waardering binnen de partij was voor intellectuelen, maar om het feit dat sommige partijleden geen intellectuelen uit burgerlijke kringen in de partij wilden verwelkomen terwijl zij zo hard nodig waren. Zo had de kunstredacteur A.M. de Jong van *Het Volk* in zijn rubriek een vijandige houding ten opzichte van deze intellectuelen aangenomen en hen uit de partij proberen te weren. ‘Onze krant is in dit opzicht vaak remedie tegen het socialisme geweest’, concludeerde Bonger.³¹⁵ Vervolgens bekritiseerde hij Kuypers vertrouwen in de AJC en het IVAO. Hij had als leider van de Centrale Commissie voor Arbeidersontwikkeling een jarenlange ervaring met dergelijke partijorganisaties. Op basis hiervan concludeerde hij dat partijleiders daar niet ‘gekweekt’ werden.³¹⁶ Maar ook van een ‘nieuwe cultuur’ zag Bonger niks: ‘Enkele zwaluwen maken geen zomer; de weinige grote socialistische kunstenaars hebben wel belangrijk werk gedaan, maar hebben geen „nieuwe stijl” of welk ander element van nieuwe beschaving gebracht’.³¹⁷ Het ‘manchestergoed’, de ‘hobbezakjurken’ en de ‘vergietschoenen’ van de AJC-jeugd waren geen teken van een nieuwe socialistische cultuur, maar Duitse import. De AJC was niets meer dan een ‘romantische secte’ die juist gevaarlijk kon zijn voor de partij: bevangen door één ideaal werden de jongeren verblind voor de werkelijkheid. Wanneer de jeugd ten einde kwam, lag het gevaar van desillusie op de loer. De partij had baat bij nuchtere vakmensen die de werkelijkheid zagen zoals zij was: ‘wie emoties wil beleven moet zich niet meer bij de arbeidersbeweging aansluiten [...] maar naar den schouwburg of de concertzaal’ gaan.³¹⁸ Als klap op de vuurpijl sloot Bonger af met een vergelijking waarin hij het type intellectueel die hijzelf en Kuyper belichaamden tegenover elkaar zette, waarbij Kuyper het onderspit moest delven:

³¹² Bonger, ‘Over een paladijn en nog meer’ in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 4 (1926) 369-383, aldaar 369.

³¹³ *Ibidem*.

³¹⁴ *Ibidem*, 372.

³¹⁵ *Ibidem*, 373.

³¹⁶ *Ibidem*, 375.

³¹⁷ *Ibidem*, 378.

³¹⁸ *Ibidem*, 381-2.

De tocht naar de verwezenlijking van het socialisme kan men gelijk stellen met het stichten van een kolonie. Men denk zich een stad, die te volkrijk is geworden, waardoor veel ellende over het volk is gekomen. Een enkele krijgt het denkbeeld dat het stichten van een kolonie de uitredding zal brengen. Men verzet zich tegen het denkbeeld, het zal de ellende slechts vermeerderen. Enkelen worden voor het idee gewonnen, anderen volgen. Het voor en tegen worden hartstochtelijk overwogen, er komen schoone momenten in dien strijd voor, emoties worden gewekt, zij die daarvoor gevoelen, sluiten zich ook aan. Ten slotte overwinnen de voorstanders, de tocht wordt ondernomen.

Nu komen andere mannen naar voren, nu zijn er *nuchtere zeemanskunst en harde arbeid* noodig, wil de tocht niet reeds in den aanvang mislukken. De aestheten vinden het al niet meer zóó mooi als vóór het vertrek. Tegen de zeeziekte zijn de emoties niet geheel bestand. En als eenmaal de stichting der kolonie begint, is er steeds minder van emoties en steeds meer van hard, moeilijk ploeteren en zwoegen sprake. En zoo gemakkelijk is het inrichten van het nieuwe ook nog niet, want er moet steeds gezorgd worden dat er gegeten en gewoond wordt. Van fantastische manna kan men niet eten en in luchtkasteelen kan men niet wonen. En zoo geviel het dat de emotiezoekers er gauw genoeg van hadden en liever „huis toe” gingen. Maar de werkers hielden liever vol, om eens, zij het niet voor zichzelf dan toch voor het nageslacht dat te verwezenlijken wat zij zich hadden voorgenomen.³¹⁹

Met deze prachtige metafoer benadrukte Bonger nogmaals dat nuchtere en harde werkers het voortouw in de partij moesten nemen: ‘emotiezoekers’ als Kuyper zouden vanzelf afdruipen. Zij hadden de droom van de socialistische samenleving in het leven geroepen, maar nu het op het verwezenlijk van die droom aankwam, konden zij beter hun mond houden.

Kuyper was dermate gefrustreerd over het feit dat Bonger onaangekondigd dit ‘onderschrift’ bij zijn artikel geplaatst had, dat hij nogmaals een artikel over de zaak publiceerde in het meinumner. Hij voelde zich in zijn eer aangetast en was opzoek naar eerherstel. Van te voren had hij een briefje aan de redactie gestuurd waarin hij zijn boosheid liet blijken:

Gij moet weten wat gij wilt toelaten dat deze lage en ordinaire eerover [Bonger] in ons wetenschappelijk tijdschrift schrijft. Maar ik zal voor mijn eer opkomen en ik hoop dat gij mij voldoende zult kennen, om te begrijpen, dat ik mijn mannetje wel zal staan.³²⁰

Kuypers nieuwste stuk was nog feller van toon. Hij beweerde dat Bonger het tekort van de intellectuelen in de partij belichaamde: hij had geen socialistische ziel en kon de partij niet behoeden voor ideologische verzwakking. Sterker nog, met zijn nadruk op technische, organisatorische zaken versterkte hij de vernuchteringstendens in de partij. Kuyper had in voorgaande jaren geprobeerd om met zijn theoretisch-ideologische stukken een ideologisch vernieuwend orgaan van *De Socialistische Gids* te maken, maar was hierin steeds afgeremd door Bonger. Dat hij nu ook andere partijorganen, die hetzelfde doel nastreefden, bekritiseerde, ging Kuyper te ver. Initiatieven zoals de AJC en het IVAO, die ‘een opleving der socialistische ideologieën’ stimuleerde, moesten worden toegejuicht. Bongers kritiek op de uiterlijke verschijningsvorm van de AJC interpreteerde Kuyper als een zwaktebod omdat Bonger daarmee

³¹⁹ Bonger, ‘Over een paladijn en nog meer’, 382.

³²⁰ Brief van Kuyper aan de redactie, gekopieerd in brief aan Troelstra, 10 mei 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

probeerde te maskeren geen inhoudelijke kritiek op de organisatie te hebben. De AJC garandeerde 'een ideologisch bestaansminimum' voor de socialistische jeugd.³²¹ Het was ongehoord dat een partijgenoot die de functie van redactiesecretaris van het wetenschappelijk partijorgaan vervulde zo op dit instituut stond in te 'hakken'. Verdiende deze 'lage en ordinaire eerrover' het om redactiesecretaris te blijven?³²²

Deze harde kritiek deed heel wat stof opwaaien. Sommigen redactieleden kregen het stuk van Kuiper vóór publicatie onder ogen, onder wie Van der Waerden. Hij twijfelde ernstig of het stuk wel gepubliceerd kon worden. Hij vroeg aan Ankersmit en Vliegen of het verantwoordelijk was deze polemiek voort te laten duren: zij schaadt het tijdschrift, schreef Van der Waerden.³²³ Hij had er tijdens de redactievergadering in april al aan gedacht de discussie te stoppen en betuigde nu spijt toen geen voet bij stuk te hebben gehouden. Nu Kuipers weerwoord klaar lag om naar de drukker te gaan, kon de redactie dit moeilijk tegenhouden. In een poging tot een oplossing te komen, stelde Van der Waerden zijn redactiegenoten voor het artikel wat in te korten. De eerste vier en een half pagina's zouden het tijdschrift in dergelijke mate 'naar beneden halen' dat zij moesten komen te vervallen, zei hij. Hij vond het ontoelaatbaar en 'onsocialistisch' dat Bonger als redactiesecretaris werd aangevallen en niet als partijgenoot. 'Dit grenst aan het ontketenen van een rel, [het toonde] een ongebreidelde vervolgingslust.'³²⁴ 'In een partij die van denkvrijheid [moet] groeien' is het 'verwerpelijk' om een functionaris die als partijgenoot spreekt onder schot te nemen, oordeelde Van der Waerden.³²⁵

In plaats van de eerste pagina's te schrappen, plaatste de redactie een 'noot van de redactie' onder het stuk. In de voetnoot stond dat de redactie er 'ongaarne' toe was overgegaan het artikel van Kuiper te plaatsen vanwege zijn ongewoon felle toon. 'Om echter zelfs den schijn van partijdigheid te vermijden, heeft zij er tenslotte in toegestemd deze repliek op te nemen'.³²⁶ Uit de correspondentie tussen de redactieleden blijkt dat het Bonger was die de noot plaatste. Het merendeel van de redactie was niet op de hoogte gebracht. De kwestie was geen agendapunt geweest en Troelstra, Van der Goes en Kuiper waren in ieder geval niet aanwezig toen er tijdens de redactievergadering over werd gesproken.³²⁷

Met de noot was de kous nog niet af voor Bonger. Als geboren polemist kon hij de verleiding niet weerstaan 'een laatste woord' te nemen. Welke kritiek Kuiper ook op de regie van het wetenschappelijk tijdschrift mocht hebben, hij kon moeilijk ontkennen dat *De Socialistische Gids* in één opzicht ver boven alle andere tijdschriften uitstak: 'de vrijheid van discussie!'³²⁸

³²¹ Kuiper, 'Nogmaals: het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 5 (1926) 464-480, aldaar 479.

³²² Ibidem, 465 en 468.

³²³ Brief van Theo van der Waerden aan Ankersmit en Vliegen, 23 april 1916, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 756.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Ibidem.

³²⁶ Kuiper, 'Nogmaals: het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur', 464.

³²⁷ Brief van Kuiper aan het partijbestuur, 1 juli 1926, arch. SDAP, nr. 2737.

³²⁸ Bonger, 'Een laatste woord' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 5 (1926) 480-482, aldaar 481.

Wie kan in Holland een wetenschappelijk tijdschrift noemen, waar aan een inzender verlof wordt gegeven een klein boekdeel (63 pagina's) tegen een artikel van nauwelijks een vel druks te publiceren en deze polemiek een zoo ongehoord grof karakter te geven als Kuyper dit heeft gedaan?³²⁹

Inhoudelijk ging Bonger niet in op Kuypers artikel omdat zij slechts uit 'herhalingen en uitweidingen' bestond 'waarbij alleen het persoonlijke element tot het maximum is opgevoerd'.³³⁰

In het volgende nummer mengde een nieuwe speler zich in het debat. Literator A.M. de Jong, die twee jaar eerder niet tot redactielid was benoemd, nam Bonger onder vuur in een stuk getiteld 'Bonger en de Kunstrubriek van „Het Volk”'. Het was een reactie op de kritiek die Bonger eerder had geuit op *Het Volk*. De Jong schreef:

Vermoedelijk zou ik mij buiten de zaak gehouden hebben, overtuigd dat er voorlopig naar buiten nog te veel te vechten is om je gedrongen te voelen in het eigen huis te gaan rondhakken, ware het niet, dat Bonger in zijn repliek op Kuypers artikelen althans zover uit de nevelen naar voren is gekomen, dat ieder zien kon, hoe hij aasde op de scalp van A.M. de Jong, onder meer.³³¹

Hoewel De Jong er zeker van was dat Bonger zich niets van het artikel zou aantrekken, wilde hij de persoonlijke aanval van Bonger niet ongepasseerd laten. Volgens De Jong was Bonger totaal ongevoelig voor de argumenten van zijn tegenstanders, die hij stuk voor stuk als 'dwepend kalf', 'gedesillusioneerd emotie-zoeker' óf 'onwijsgerige lawaairschopper' wegzette.³³² Desalniettemin wilde De Jong de lezer duidelijk maken dat Bongers oordeel van de kunstrubriek 'gezwam in de ruimte' was en gebaseerd was op een 'vooringenomenheid [...] [en een] op Bongers te hooi en te gras, nu en dan lezen van de rubriek'.³³³ In de kunstrubriek werd inderdaad fel tegen het burgerlijk standpunt gestreden, maar dat zou juist aantrekkingskracht op intellectuelen hebben, meende De Jong. Kunstenaars en intellectuelen zoals hijzelf waren op zoek naar een hartstochtelijke strijd. De kunstrubriek van *Het Volk* had een aanzuigende werking op intellectuelen. De Jong nam hier hetzelfde standpunt in als Kuyper, omdat ook hij het belang van kunst en cultuur voor partij-intellectuelen benadrukte. Hij zal het stuk niet alleen uit eigen beweegredenen ingezonden hebben, maar ook op verzoek van Kuyper.

Kuyper was namelijk razend over de noot van de redactie. In zijn woede wendde hij zich niet alleen tot De Jong maar ook tot Troelstra. Uit correspondentie tussen de twee blijkt dat Troelstra Kuyper in het gelijk stelde. Hij walgde ervan dat de redactie de 'beste theoreticus' van de partij 'nicht-satisfaktionfähig' had verklaard.³³⁴ Hoe durfde de 'emotionalist' Bonger een 'wetenschappelijk denkende socialist' zo uit te schakelen, vroeg Troelstra zich af. Kuyper antwoordde zich in moreel opzicht gesteund te voelen en vroeg Troelstra ook om praktische

³²⁹ Bonger, 'Een laatste woord', 481.

³³⁰ Ibidem.

³³¹ A.M. de Jong, 'Bonger en de Kunstrubriek van „Het Volk' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, no. 6 (1926) 558-564, aldaar 558.

³³² Ibidem.

³³³ Ibidem, 559.

³³⁴ Kopie van schrijven van Troelstra aan Kuyper in brief Kuyper aan Troelstra, 6 mei 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

hulp. Hij kon hem helpen de redactieleden te overtuigen om in het volgende nummer van *De Socialistische Gids* een protest tegen de voetnoot te plaatsen. Het ging Kuyper niet alleen om eerherstel. 'Wat ik persoonlijk ondervonden heb grijpt mij zoo aan omdat ik er de symptomen in zie, van die verkeerde mentaliteit, die m.i. zich van kwaad tot erger zal ontwikkelen wanneer er geen reactie tegen komt', schreef hij aan Troelstra.³³⁵ Het lag in het belang van de partij om de noot aan te vechten. Kuyper zag de noot als symptoom van de vervlakkings van het partijdebat. Hij verzekerde Troelstra dat het hem niet om zijn eigen reputatie te doen was. Hij schreef aanvankelijk getwijfeld te hebben de pen op te pakken tegen Bongers redevoering omdat hij bang was geweest dat Bonger zijn geschrijf zou opvatten als een 'wraakneming over de quaestie van het professoraat'.³³⁶ Een paar jaar eerder was Bonger ten koste van Kuyper tot eerste professor in de sociologie in Nederland benoemd. Deze angst bleek gegrond te zijn. Toen Bonger de eerste teksten van Kuyper zag, had hij naar de telefoon gegrepen en Kuyper op het hart gedrukt de stukken niet te publiceren omdat 90% van de partij hier een 'wraakactie' in zou zien. Kuyper antwoordde zich door niemand te laten tegenhouden in het dienen van het partijbelang, waarop Bonger verkondigde dat van een 'vriendschappelijke verhouding' voortaan geen sprake meer kon zijn.³³⁷ Het was echter nooit Kuypers inzet geweest om Bonger een hak te zetten. Het ging hem om het partijbelang, zo verzekerde hij Troelstra.

Naar aanleiding van deze brief liet de partijvoorman aan de redactie weten 'gewichtige bedenkingen' te hebben bij het redactietoedreden.³³⁸ Hij maakte duidelijk aan de zijde van Kuyper te staan in de kwestie. Hij veroordeelde de voetnoot omdat deze één van de debaters voortrok, maar hij liet weten veel meer moeite te hebben met de houding van de redactiesecretaris. Bonger had 'een polemische methode van laag allooi' gehanteerd:

Waar moet het heen met onze "wetenschappelijke revue", als deze methode door het kollege, door de Partij tot vertegenwoordiger van haar prestige, tot handhaving der ongehinderde vrijheid en waardigheid van het debat aangewezen, zal worden toegelaten [...] Hier wordt in de slot-tirade een man, wiens wetenschappelijke verdienste die van Bonger ver te boven gaat, die als lid der commissie voor het partijprogram arbeid van doorslaand gewicht en waarde heeft geleverd, wiens ernst en eerlijkheid door ieder onbevooroordeelde worden erkend en van wien nog veel voor de wetenschappelijke ontwikkeling in onze beweging is te verwachten, als nicht-satisfaktionsfähig uitgeschakeld als partij in het debat! [...] ik ga verder en ontken, dat in de handen van een zoo emotioneel en kwaadgehumeurd man de leiding van een zoo kostbaar orgaan als het onze veilig zou zijn, ook bij alle verdiensten, die hij zich overigens daarmee zou hebben verworven.³³⁹

Troelstra vond dat de redactie als 'vertegenwoordiger van de prestige' van de partij beter had moeten weten. Hij greep de kwestie aan om het functioneren van Bonger als redactiesecretaris ter discussie te stellen.

Van der Goes had daar wel oren naar. Op verzoek van Kuyper had Troelstra hem gevraagd om positie voor kamp-Kuyper te kiezen. Op 8 juni schreef hij aan Troelstra zich totaal

³³⁵ Brief Kuyper aan Troelstra, 6 mei 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755..

³³⁶ Ibidem.

³³⁷ Ibidem.

³³⁸ Brief van Troelstra aan de redactie, 10 mei 1926, arch. SDAP, nr. 2737.

³³⁹ Ibidem.

te vereenzelvigen met zijn standpunt. *De Socialistische Gids* 'boeide' hem al tijden niet meer omdat de kwaliteit van het tijdschrift te betreuren was.³⁴⁰ Bongers was inderdaad niet langer geschikt als redactiesecretaris nu hij zich steeds meer als een ordinaire 'querulant' was gaan gedragen.³⁴¹ Mits er geen andere oplossing was, zou Kuiper een alternatief zijn. Ondanks dat hij onleesbaar moeilijke stukken schreef, viel er tenminste met hem te praten.³⁴² Van der Goes beloofde Troelstra het standpunt te verdedigen tijdens de eerstkomende redactievergadering die op 12 juni 1926 plaats zou vinden.

Andere redactieleden reageerden juist met hoog opgetrokken wenkbrauwen op Troelstra's schrijven. Willem Vliegen was er helemaal niet gecharmeerd van. Hij vond Troelstra zelfs 'onredelijk'.³⁴³ Kuiper was een persoonlijk offensief tegen Bongers begonnen uit wraak voor het verloren professoraat. De persoonlijke polemiek die hieruit voortvloeide, keurde Vliegen af, maar hier mocht zijns inziens geen conclusie omtrent het functioneren van de redactiesecretaris aan worden verbonden.

Desalniettemin had Troelstra de zaag in de poten van Bongers secretariszetel gezet. De volgende twee redactievergaderingen stonden namelijk geheel in het teken van zijn functioneren. Van der Goes sprak hardop uit dat hij Bongers liever vandaag dan morgen zag vertrekken. Bongers vond het 'geen kleinigheid' te horen dat hij en Troelstra zo tegen hem gekeerd waren. Daarom eiste hij dat de klacht van Van der Goes en Troelstra aan het partijbestuur zou worden voorgelegd. Zonder een motie van vertrouwen van dit orgaan zou hij het secretariaat onmiddellijk neerleggen.³⁴⁴ Van der Waerden probeerde de boel te sussen en verzekerde dat niemand betere kwaliteiten had voor het redactiesecretariaat dan Bongers. Omdat de temperatuur aan de redactietafel opliep, werd besloten het protest van Kuiper niet in *De Socialistische Gids* te plaatsen. Het voortzetten van de polemiek was ongunstig voor het tijdschrift en de partij.

Van der Goes was uiterst ontevreden met deze uitkomst. In een brief aan Troelstra meldde hij niet langer redacteur van het wetenschappelijk orgaan te willen zijn. Het was hem duidelijk geworden dat Van der Waerden, Vliegen, Ankersmit en Polak 'zakelijk' aan de kant van Bongers stonden. Alleen zijn manier van polemiseren konden zij 'niet geheel goedkeuren', waarbij vooral zijn opmerking over *Het Volk* werd betreurd.³⁴⁵ Van der Goes voelde zich niet langer thuis binnen de redactie.³⁴⁶ Er waren 'heel wat harde woorden' gevallen tussen hem en het Bongers-kamp.³⁴⁷

Troelstra leek zich ook persoonlijk aangevallen te voelen nu zijn boze brief aan de redactie niet in het voordeel van Kuiper had uitgepakt. Twee dagen later diende hij schriftelijk zijn ontslag in bij het partijbestuur. Als reden vermeldde hij de voetnoot van de redactie: het was 'een kaakslag waartoe mijn inziens geen partijgenoot, en wel allerminste de bedoelde, het recht

³⁴⁰ Brief van Van der Goes aan Troelstra, 8 juni 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁴¹ Ibidem.

³⁴² Ibidem.

³⁴³ Brief van Vliegen aan Troelstra, 9 juni 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁴⁴ Brief van Bongers aan het partijbestuur, 27 juni 1926, arch. SDAP, nr. 2737.

³⁴⁵ Brief van Van der Goes aan Troelstra, 14 juni 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁴⁶ Ibidem.

³⁴⁷ Ibidem.

op heeft.³⁴⁸

Een kleine week later liet Kuypers Troelstra weten het partijbestuur te hebben verzocht een geschillencommissie in te stellen om de zaak te beoordelen. Nu de redactie had geweigerd zijn protestschrift te publiceren, wendde hij zich tot een hogere autoriteit.³⁴⁹ Echter, nog voordat het partijbestuur zich had uitgesproken, besloot hij op 1 juli ontslag te nemen. Precies zoals Troelstra had gedaan, beschreef hij de voetnoot in zijn ontslagbriefje als een onoverkomelijke 'kaakslag'.³⁵⁰ Zijn vertrek uit de redactie moest in een wijder verband worden gezien, schreef Kuypers. Hij vond *De Socialistische Gids* slecht geredigeerd en niet werkelijk socialistisch. Onder Bongers leiding waren vele goede krachten afgestoten. Aan het partijbestuur schreef hij:

Ik wijs er op dat Saks, die in de Soc. Gids de eminente artikelen over Quack geschreven heeft, om een uitlating over de partij, op het drijven van Bonger, tegen de stemmen van Van der Goes en mij in, de verdere medewerking onmogelijk is gemaakt. Ik wijs er ook op dat een persoonlijkheid als Margot Vos uit de Redactie is getreden, wat zij zeker niet over de niet-benoeming van de Jong zou hebben gedaan, wanneer het tijdschrift haar volle sympathie had. Ik wijs er verder op dat wijlen Adama van Scheltema een tijdlang zoo misnoegd is geweest over het onidealistische karakter van de „Gids” [...] Ik wijs er ten slotte op dat wijlen Herman Heyermans in de eerste en laatste Redactievergadering, die hij meemaakte, niets dan critiek op het onsocialistisch karakter van de Soc. Gids heeft gegeven.³⁵¹

Kuypers deelde al tijden dezelfde grieven over het onsocialistische karakter van het tijdschrift, maar had de hoop gekoesterd zich als marxistisch theoreticus nuttig te maken voor de partij via het wetenschappelijke tijdschrift. In dit streven was hij tot zijn groot ongenoegen echter voortdurend tegengewerkt: medewerking aan *De Nieuwe Tijd* was hem destijds onmogelijk gemaakt omdat hij te weinig marxistisch was, nu gold dat hij voor de smaak van de redactie van *De Socialistische Gids* juist te marxistisch was.³⁵² Bonger had niet alleen de medewerking van erkende krachten in de partij onmogelijk gemaakt, ging Kuypers verder: 'Als de Redactiesecretaris van plan was geweest om tal van jonge, betekende en idealistische krachten van het tijdschrift te verwijderen had hij niet succesvoller kunnen optreden dan hij heeft gedaan' schreef hij aan het partijbestuur.³⁵³ Als het bestuur ervoor wilde zorgen dat het tijdschrift 'de weerspiegeling zal worden van de geheele Nederlandse arbeidersbeweging', dan moest zij Bonger de deur wijzen en jonge krachten uit bijvoorbeeld de vakbeweging, de AJC en het IVAO zoals Vorrink en Henkhuis in huis halen.

Kuypers mocht de redactie dan wel verlaten, hij wilde dat het partijbestuur alsnog een geschillencommissie zou aanwijzen én de redactie zou verzoeken zijn protestschrift te publiceren: 'Wordt mijn verzoek in de aanstaande PB vergadering geweigerd, dan breng ik de zaak voor het congres en lukt mij dit niet, dan zal ik in brochurevorm afscheid van de partij nemen', schreef hij

³⁴⁸ Brief Troelstra aan het partijbestuur, 16 juni 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 754.

³⁴⁹ Brief van Kuypers aan Troelstra, 21 juni 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁵⁰ Brief van Kuypers aan het partijbestuur, 1 juli 1926, arch. SDAP, nr. 2737.

³⁵¹ Ibidem.

³⁵² Ibidem.

³⁵³ Ibidem.

aan Troelstra.³⁵⁴ Kuyper ging liever strijdend ten onder dan dat hij de strijdbijl begroef. 'Den strijdklaroen wat dempen' dat vond hij iets voor conservatieven.³⁵⁵ Nogmaals drukte hij Troelstra op het hart dat hij hiermee enkel en alleen het partijbelang wilde dienen. De partij was aan het afzakken tot 'niets dan burgerlijk-politiek cretinisme' en het conservatieve leiderschap was meer bezig 'er te komen' dan de partij te redden.³⁵⁶ Kuyper zag de situatie ernstig in: 'Begrijp mij wel,' schreef hij, 'er is mijn inziens nog geen sprake van corruptie. Maar dat deze er over 10 jaar zal zijn, als er niet een scherpe actie van meer idealistische jongeren komt, staat voor mij vast'.³⁵⁷

Het partijbestuur nam de zaak minder hoog op. Op 3 juli 1926 werd door de leden over de kwestie gesproken.³⁵⁸ De partijbestuurders waren het erover eens dat het onwenselijk was wanneer Bongers zijn post zou verlaten, dat voorkomen moest worden dat Kuyper met een rectificatie in het tijdschrift de polemiek opnieuw zou aanwakkeren en dat Troelstra's vertrek uit de redactie buiten de ruzie tussen Bongers en Kuyper stond. In 1925 had Troelstra het politieke leiderschap neergelegd vanwege gezondheidsredenen. Zijn aftreden uit de redactie moest hiermee in verband worden gebracht. Er bestonden meningsverschillen tussen de partijbestuurders. Van de Kieft en Kleerekoper vonden dat het partijbestuur zich buiten het geschil moest houden. Wibaut meende dat het bestuur vertrouwen in Bongers moest uitspreken, terwijl Ankersmit het onrechtvaardig vond wanneer niet aan Kuyper de mogelijkheid werd geboden een verklaring over de kwestie te publiceren. Ankersmit was op Kuypers verzoek aangeschreven door Troelstra om in deze zaak de belangen van Kuyper te behartigen. Onder het mom van onpartijdigheid verdedigde hij Kuypers standpunt bij het bestuur. Volgens zijn inzicht had de voetnoot net zo goed onder Bongers 'onbehoorlijke artikel' geplaatst kunnen worden. Bovendien zei Ankersmit te vrezen dat wanneer het partijbestuur zonder meer de kant van Bongers koos 'hieruit richtingsverschillen zullen worden opgerakeld' die niet bestonden.³⁵⁹ Het gevaar dreigde 'dat men de Gids als een bepaalde richting der partij gaat beschouwen. *De Socialistische Gids* moet een algemeen wetenschappelijk orgaan blijven'.³⁶⁰ Polak stelde voor het vertrouwen in Bongers uit te spreken. De redactie moest wel worden medegedeeld dat het partijbestuur de polemiek zeer betreunde. Albarda nam een middenpositie in: hij stelde voor zowel op het verzoek van Bongers als dat van Kuyper in te gaan. Hij probeerde te verklaren waarom de polemiek zo hevig was gevoerd en kwam met de volgende verklaring: Kuyper toonde vanwege zijn jaloezie omtrent het professoraat 'een vinnige gebetenheid' en Bongers was geagiteerd omdat 'tusschen de polemiek Bongers-Kuyper, de polemiek Stenhuis-Bongers lag'.³⁶¹ Roel Stenhuis was een vakbondsman die nauw betrokken was bij de AJC. Hij zou met Kuyper gecorrespondeerd hebben over diens artikelen en als het ware hebben samengespannen om Bongers vanaf twee kanten aan te vallen. Partijbestuurder Van Eck wilde niet zonder meer het

³⁵⁴ Brief van Kuyper aan Troelstra, 2 juli 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁵⁵ Ibidem.

³⁵⁶ Ibidem.

³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ Dit waren: Albarda, Ankersmit, Bergmeijer, van Eck, Groeneweg, van de Kieft, Kleerekoper, Polak, Ribbius Peletier, Sannes, Schaper, Werkhoven en Wibaut.

³⁵⁹ Notulen partijbestuur, 3 juli 1926, arch. SDAP, nr. 53.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ Ibidem.

vertrouwen in Bonger uitspreken. De polemiek had volgens hem 'een zeer onaangename indruk op de massa der partijgenoten gemaakt'.³⁶² Het partijbestuur moest hen laten zien dat een dergelijke wijze van polemiseren in de partij niet welkom was. Ook Kieft en Sannes aarzelden om Bonger zijn zin te geven. Volgens Sannes zou 'het odium van onbehoorlijkheid in dit geschil op Kuiper [blijven] rusten' wanneer alleen aan Bongers verzoek werd voldaan. De verdediging van Kuiper moest daarom in *De Socialistische Gids* worden opgenomen. Vervolgens kwam Schaper aan het woord die de positie van Bonger verdedigde hoewel hij inzag dat Bonger 'wat erg nuchter' was in de polemiek en daardoor te ver ging in zijn veroordeling van de AJC.³⁶³ Polak stelde een motie voor die in het verlengde lag van zijn eigen positie: het vertrouwen zou worden uitgesproken in Bonger, maar de voetnoot-actie moest worden veroordeeld: 'de redactie en medewerkers [dienden] bij hun schriften niet den aard en de waardigheid van het tijdschrift uit het oog te verliezen'.³⁶⁴ De partijbestuurders stemden met het voorstel in.

Een week later ontving Kuiper bericht van het partijbestuur. Zij zou de redactie niet verzoeken een protestschrift te plaatsen. Hierover moest de redactie zelf beslissen. Op het verzoek om een geschillencommissie in te stellen ging zij nog niet in.³⁶⁵ Kuiper was er niet blij mee. Hij werd extra geïrriteerd toen hem op 14 juli duidelijk werd dat het partijbestuur wel was ingegaan op Bongers verzoek en het vertrouwen in hem als redactiesecretaris had uitgesproken. Hierbij had zij overigens wel de kanttekening geplaatst dat in de toekomst 'de waardigheid van het tijdschrift' niet meer uit het oog mocht worden verloren.³⁶⁶

Ondanks dat zijn eis was ingewilligd, zag Bonger in deze laatste opmerking een oorveeg van het partijbestuur. Dit was volgens hem reden genoeg om toch af te treden als redactiesecretaris. Ankersmit verzekerde hem tijdens de redactievergadering van 17 juli dat het partijbestuur geen kwaad bedoeld had. 'De Gids is Bonger' vatte hij samen.³⁶⁷ Vliegen drong er bij Bonger op aan zijn 'overgevoeligheid' te boven te komen en zich 'op het standpunt van partijbelang' te stellen. Daar voegde Van der Waerden aan toe dat Bonger persoonlijk was aangevallen en hieruit nu de 'onlogische konsekwentie' trok als redactiesecretaris gediskwalificeerd te zijn.³⁶⁸ Met deze argumenten overtuigden de redactieleden Bonger aan te blijven.

Voor Kuiper eindigde de kwestie minder positief. Eind augustus zat hij nog steeds op een reactie van het partijbestuur te wachten. Hij dreigde de zaak op het congres aan te kaarten, hoewel hij hier zelf twijfels over had. Hij had niet de intentie de politiek tactische kwesties van het congres te 'vertroebelen'.³⁶⁹ Pas in oktober kwam eindelijk het langverwachte antwoord. Het bestuur voelde zich niet geroepen gehoor te geven aan Kuipers verzoek omdat het dat nooit deed bij gewone partijleden. Bonger had als partijfunctionaris recht gehad op een antwoord op

³⁶² Notulen partijbestuur, 3 juli 1926, arch. SDAP, nr. 53.

³⁶³ Ibidem.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ Brief van Kuiper aan Troelstra, 8 juli 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁶⁶ Brief van het partijbestuur aan redactie, 14 juli 1926, arch. SDAP, nr. 2737. Brief van Kuiper aan Troelstra, 14 juli 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

³⁶⁷ Notulen redactievergadering, 17 juli 1926, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

³⁶⁸ Ibidem.

³⁶⁹ Brief van Kuiper aan Troelstra, 28 augustus 1926, arch. Pieter Jelles Troelstra, nr. 755.

zijn verzoek, maar dat gold niet voor Kuyper. Het partijbestuur bleek een duidelijk onderscheid te maken tussen het soort redactieleden en hun status binnen de partij. Kuyper zag in dat hij de verliezende partij was en sprak zelfs de hoop uit ooit weer 'sans racune' in *De Socialistische Gids* te kunnen schrijven.³⁷⁰ Het was tenslotte het enige persorgaan waar een theoreticus van zijn allure lange en moeilijke stukken over het marxisme kon publiceren. Kuyper voelde zich te groot om voortaan alleen voor het wetenschappelijk bijvoegsel van *Het Volk* te schrijven. Hij had *De Socialistische Gids* als podium nodig om zich te laten gelden binnen de partij. Hij had de intellectuele buitenplaats met veel bombarie verlaten, maar leek nu al met hangende pootjes terug te keren.

Conclusie

Het tienjarig bestaan van *De Socialistische Gids* werd dankzij het geruzie geen feestelijke aangelegenheid. Bonger had nog voorgesteld om iets speciaals voor het jubileum te organiseren, maar er was bij zijn mederedacteuren weinig feestvreugde te bespeuren. Het idee om een index te maken van alle artikelen die in de afgelopen jaargangen waren verschenen, werd met weinig enthousiasme ontvangen.³⁷¹ De index zou te duur zijn en een hoge afname lag niet in het vooruitzicht. De stemming aan de redactietafel was sowieso niet al te best. In de eerste maanden van het jaar werd er flink geruzied naar aanleiding van een voordracht die Bonger voor het Socialistisch Studentengezelschap had gehouden. Uit de daaropvolgende discussie werd pijnlijk duidelijk dat Kuyper grote kritiek had op de staat van het wetenschappelijk tijdschrift en dat ook Troelstra en Van der Goes nauwelijks nog belangstelling voor het blad hadden. Volgens Kuyper was het intellectuele werk in de partij teruggezaakt tot een beschamend laag niveau. Het intellectuele werk zorgde niet langer voor bezieling in de partij. De partij-intellectuelen waren al hun 'indringingsvermogen' kwijt geraakt. Hierdoor betekende *De Socialistische Gids* nagenoeg niets voor de partij. Het tijdschrift had een einde moeten maken aan de 'stemming van matte berusting' in de partij maar zelfs bij de partij-intellectuelen ontbrak 'het heilige vuur'. Van der Goes was al even neerslachtig over het wetenschappelijk partijorgaan. Hij overwoog het redactielidmaatschap aan de wilgen te hangen, zoals Troelstra dat ook daadwerkelijk deed. Beide heren vonden het tijdschrift veel te onbelangrijk om nog langer energie aan te verspillen. Bij Troelstra motiveerde afnemende fysieke krachten deze stellingname. Van der Goes was als geestelijk vader van de SDAP ontevreden met de mate van ideologische bespiegelingen in het tijdschrift. In kamp-Bonger, waar de meer gematigde redactieleden zoals Loopuit, Van der Waerden en Vliegen te vinden waren, werd er minder hard geoordeeld. Er was geen enkel ander podium in het land te vinden waar de vrijheid van meningsuiting zo hoog in het vaandel stond. Dit maakte *De Socialistische Gids* uniek. De vrijheid van discussie was belangrijk omdat de SDAP een partij was die van 'denkvrijheid' groeien moest, zoals Van der Waerden dat zei. Bovendien vulden de beste wetenschappers en specialisten uit binnen- en buitenland de kolommen van het tijdschrift. Hieruit kon onmogelijk de conclusie worden getrokken dat *De Socialistische Gids* haar waarde voor de partij had verloren. Ook het partijbestuur zag de zaak niet zo somber in. Ze was over het algemeen tevreden over het functioneren van Bonger als redactiesecretaris, maar

³⁷⁰ Brief Kuyper aan redactie, eind 1926, arch. SDAP, nr. 2737.

³⁷¹ Notulen redactievergadering, 14 november 1925, arch. De Socialistische Gids, nr. A2.

betreurde de uit de hand gelopen ruzie tussen hem en Kuyper. Van redactieleden verwachtte het partijbestuur dat zij de waardigheid van het partijorgaan hoog hielden, want waardigheid dat had het tijdschrift nog wel. Het algemene wetenschappelijke partijorgaan was onderdeel van de partij geworden en er was geen sprake van dat zij nu opgeheven zou worden. Over het tienjarig bestaan repte het partijbestuur echter met geen woord. Aan die mijlpaal werd stilletjes voorbij gegaan.

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden waarom er zo werd geruzied: Bongers, Kuyper en Troelstra hadden heel andere ideeën over het wetenschappelijk partijorgaan. Vergeleken met Bongers en Kuyper benaderde Troelstra *De Socialistische Gids* opportunistisch. In 1919 initieerde hij het debat over het revolutievraagstuk in het tijdschrift ter verdediging van zijn eigen machtspositie. Hij wilde zijn mislukte revolutiepoging legitimeren door te bewijzen dat zijn poging gebaseerd was op de marxistische theorie en niet zomaar een ondoordachte actie was geweest. Troelstra hield zich met intellectueel denkwerk bezig om zijn positie als partijleider te legitimeren. Het tentoonspreiden van kennis van de marxistische theorie was een manier om te laten zien dat het partijleiderschap hem toebehoorde. Nadat hij in 1925 het politiek leiderschap van de partij had neergelegd, was het logisch dat hij ook niet meer als redactielid zou optreden. Hoewel hij ontevreden was over het wetenschappelijk tijdschrift, kan dit niet als hoofdoorzaak worden opgevoerd voor zijn afscheid van de redactie van *De Socialistische Gids*.

Bij Kuyper lag dat anders. Tussen hem en Bongers bestond een fundamenteel verschil in inzicht; dat was de reden waarom Kuyper de redactie verliet. Kuyper zag *De Socialistische Gids* idealiter als een ideologisch vernieuwingsinstrument. Hij voelde zich aangetrokken tot het cultuursocialisme van Koos Vorrink en de AJC. Hij meende dat het socialisme als ideologie voortdurend vernieuwd moest worden. Het cultuursocialisme bood die vernieuwing volgens Kuyper. Hij vreesde iedere vorm van verstarring van het geestesleven van de partij. Hij meende dat de partij zich niet moest vastklampen aan de democratie noch aan de revolutie als middel om haar politieke doelen te verwezenlijken. Kuyper meende dat intellectuelen hun positie in de partij konden legitimeren door voor ideologische vernieuwing te zorgen. Op die manier konden zij voorkomen dat de partij in een dogmatisme zou vervallen dat ten tijde van de strijd met *De Nieuwe Tijd* gevaarlijk was gebleken.

Bongers zag het socialisme als een mengeling tussen politieke ideologie en toegepaste wetenschap. Het socialisme moest zodanig beoefend worden dat de socialistische heilsstaat aan de hand van wetenschappelijke inzichten 'steen voor steen' kon worden opgebouwd. Intellectuelen en wetenschappers zag Bongers als 'nuchtere zeemannen' die leiding moesten geven aan het bouwproject van de maatschappij. Voor 'emotiezoekers' was in de partij geen plaats. Een kring intellectuelen rondom *De Nieuwe Tijd* had in de eerste fase van het bestaan van de partij gezorgd dat de partij een visie had geformuleerd. De partij was nu een nieuwe fase ingegaan waarin intellectuelen en wetenschappers die visie moesten proberen te verwezenlijken in de praktijk. De SDAP was een 'opbouwpartij' geworden. Het ging niet langer om het formuleren van visies, of het bouwen van 'luchtkasteelen', maar om het verwezenlijken van een visie door het 'laag-bij-de-grondsche werk van een huis bouwen'. Volgens Bongers legitimeerden intellectuelen en wetenschappers hun positie in de partij doordat zij met hun intellectuele werk een constructieve bijdrage leverde aan de partij en haar politiek.

De verschillen tussen Bongers en Kuiper waren groot. Dat valt des te meer op omdat de mannen tijdgenoten waren, allebei socioloog van beroep en zich in de SDAP als intellectueel profileerden. Er werd gespeculeerd dat hun ruzie voortkwam uit jaloezie van Kuiper over het verloren professoraat. Een verziekte persoonlijke relatie speelde hoogstwaarschijnlijk mee op de achtergrond, maar kan niet als belangrijkste oorzaak van de ruzie worden aangewezen. De verschillende opvatting van het socialisme was de primaire oorzaak van het geruzie in 1926. Hierdoor hadden de heren een andere visie op *De Socialistische Gids*. Bongers zag het tijdschrift als maakbaarheidsinstrument en Kuiper als ideologisch instrument. Wetenschap had een andere betekenis voor hen. Bongers zag het socialisme als een wetenschap. Kuiper was een marxist die langzaam naar het cultuursocialisme trok. In de beginjaren van *De Socialistische Gids* probeerde hij de intellectuele traditie van *De Nieuwe Tijd* als het ware voort te zetten. Hij wilde theoretische bespiegelingen over het marxisme publiceren en het marxisme populariseren. Dat waren doelstellingen die leden van *De Nieuwe Tijd*-kring, zoals Anton Pannekoek, ook hadden gehad. Kuiper beoefende wetenschap niet vanuit zijn normatief, ideologisch kader. Dit was wel het geval bij Bongers. Hij kan gezien worden als de belangrijkste figuur van een nieuwe intellectuele traditie waarin wetenschap als onderdeel van de socialistische ideologie werd gezien. Hij belichaamde een breuk met de intellectuele traditie van *De Nieuwe Tijd*-kring omdat hij het geloof in de maakbaarheid van de maatschappij zo prominent tot uiting bracht. Het maakbaarheidsdenken dat de nieuwe intellectuele traditie kenmerkte, zou vat krijgen op een jongere generatie intellectuelen in de partij. De invloed van Bongers op het denken in de partij zou groter worden dan zijn tijdgenoten hadden kunnen vermoeden.

Conclusie

Van Bonger naar Keynes

De Socialistische Gids werd eind december 1915 als 'nieuwjaarsgeschenk' verwelkomd in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij.³⁷² *Het Volk* omschreef de oprichting van het wetenschappelijk partijorgaan als een 'heugelijke gebeurtenis'. Het was een 'teeken, dat de energie bij ons niet is gedood; dat wij nog vertrouwen in de toekomst hebben; dat wij rustig voortwerken aan onze ontwikkeling', zo oordeelde de partijkrant.³⁷³ Zij schatte het nieuwe partijorgaan 'voor de kracht en de eenheid der partij van onberekenbare waarde'. Kennelijk waren de verwachtingen van de wetenschap hooggespannen. In deze scriptie zijn die verwachtingen in kaart gebracht. Daarbij was de centrale vraag wat intellectuelen en wetenschappers verwachtten van wetenschap en het wetenschappelijk tijdschrift voor zichzelf en voor de SDAP en wat de partijtop verwachtte van de wetenschapsbeoefening in de partij. *De Socialistische Gids* is als casestudy bestudeerd om de betekenis van wetenschap in beeld te brengen.

Om die reden is deze scriptie geen biografie van het tijdschrift. Er werd achter de kolommen van het tijdschrift gekeken om te laten zien hoe het er aan de redactietafel aan toe ging, want daar werden de debatten gevoerd die onderwerp van deze scriptie zijn. Er is daarom veelvuldig gebruik gemaakt van de archieven van de redactie van *De Socialistische Gids* maar bijvoorbeeld ook van de SDAP. Dit onderzoek naar de redactie van het tijdschrift vertelt iets over de verhouding tussen intellectuele arbeid en een politieke vereniging. Zij gaat over ideeën, over sociale verhoudingen en over de wisselwerking daartussen. Zij overlapt de onderzoeksvelden van partijgeschiedenis en intellectuele geschiedenis. Deze scriptie kan het best gelezen worden als een partijgeschiedenis waarbij als vertrekpunt de intellectuele geschiedenis is gekozen. In deze scriptie is de partij benaderd als een intellectuele gemeenschap, als een plek waar er over politieke ideeën werd gedacht en gedebatteerd.

Het werk van de redactie is bestudeerd aan de hand van het hier geïntroduceerde begrip de *intellectuele performance*. Het begrip, dat bestaat uit twee delen, enerzijds het toe-eigenen van een intellectuele traditie en anderzijds het present maken van een eigen opvatting van die traditie, vindt haar wortels in de intellectuele geschiedschrijving. Het werk van Mark Bevir over intellectuele tradities en de taaltheorie van John Austin vormden de inspiratiebronnen van het begrip. *Intellectuele performance* was het vertrekpunt van waaruit dit onderzoek heeft vorm gekregen. Hoewel het begrip in de drie hoofdstukken van deze scriptie zelf geen onderwerp van gesprek is geweest, speelt het wel een belangrijke rol.

Het begrip *intellectuele performance* heeft een nieuw perspectief op *De Socialistische Gids* geopend. In de eerste plaats omdat hiermee aandacht gevraagd werd voor de performatieve kracht van taaluitingen. Dankzij het begrip is in deze scriptie duidelijk geworden dat *De Socialistische Gids* méér was dan een middel waarmee intellectuelen en wetenschappers invloed wilden uitoefenen in de partij. Bovendien betekende intellectuele arbeid voor een man als Bonger

³⁷² *Het Volk, Dagblad voor de Arbeiderspartij*, 28 december 1915, arch. De Socialistische Gids, nr. F2.

³⁷³ *Ibidem*.

meer dan een legitimatie van zijn eigen positie of van de politieke koers van de partij. Hij en ook andere wetenschappers beoefenden wetenschap in *De Socialistische Gids* omdat de verwachting bestond dat de maatschappij letterlijk gevormd kon worden door middel van taal. In het socialisme vielen wetenschap en politiek samen, zo was de veronderstelling. Een generatie partij-intellectuelen en wetenschappers die verbonden was aan *De Socialistische Gids* ontwikkelde het socialisme van politieke ideologie naar toegepaste wetenschap met als doel om de maatschappij te 'maken'. De *intellectuele performance* laat zien dat intellectuele arbeid om meer ging dan invloed of legitimatie. Het denkwerk van een generatie partij-intellectuelen was veel praktischer en pragmatischer. Het was gericht op directe verandering van de maatschappij, met andere woorden: op haar maakbaarheid.

Bonger kan gezien worden als het boegbeeld van een generatie partij-intellectuelen die nauw verbonden was aan *De Socialistische Gids*. Het geloof in de maakbaarheid van de maatschappij komt bij hem zeer expliciet naar voren. Zowel zijn politieke als academische werk geeft uiting aan de maakbaarheidsgedachte. Bongers raakte in zijn studietijd bekend met het orthodox marxisme via Clio, het Socialistisch Leesgezelschap, *De Nieuwe Tijd* maar ook via geschriften van buitenlandse socialisten zoals Karl Kautsky. Hij werd gegrepen door het wetenschappelijke karakter van het socialisme. Na zijn studietijd schreef Bongers een dissertatie over criminaliteit waarin hij beargumenteerde dat crimineel gedrag een gevolg was van de bestaande maatschappelijke verhoudingen. De mens was volgens Bongers een product van zijn omgeving. Uit zijn politieke teksten spreekt dan ook de ambitie om de bestaande maatschappij-ordening te veranderen. Bongers had altijd helder voor ogen wat het objectief van die verandering zijn moest: de socialistische heilsstaat. Het denken van Bongers was een soort combinatie van marxisme en geloof in de maakbaarheid. Bongers nam het gesloten wereldbeeld en het positivistisch, deterministisch denken van het marxisme over. Hij geloofde dat de socialistische heilsstaat gevestigd zou worden en dat hiervoor verschillende fases moesten worden doorlopen. In tegenstelling tot de marxisten formuleerde Bongers een duidelijke opvatting van hoe er naar het einddoel toe kon worden gewerkt. Het socialisme moest meer zijn dan een streven meende Bongers. Het was voor Bongers een mengeling van een politiek ideaal en wetenschappelijke inzichten en methoden. Hij omschreef het socialisme als een 'toegepaste wetenschap'. Het marxisme was in essentie vrij fatalistisch: de revolutie zou zich vanzelf voordoen waarop de omwenteling van de maatschappij en de vestiging van het socialisme zouden volgen. Hoe deze ontwikkeling eruit zou zien, was volgens marxisten niet te voorspellen. Bongers was praktischer. Hij zat niet te wachten op een revolutie die maar niet leek te komen en toen deze zich in november 1918 voordeed bovendien jammerlijk mislukte. De socialistische revoluties die zich in Rusland en Duitsland hadden voltrokken, waren geëindigd in anarchie en dictatuur. Bongers zwoer de revolutie af. Hij wilde de ontwikkeling van de maatschappij met behulp van wetenschappelijke methoden bestuderen en vervolgens 'steen voor steen' de socialistische maatschappij opbouwen. Dit was een gezamenlijk project van 'hoofd'- en 'handarbeiders'. De partij-intellectuelen moesten leiding geven aan de bouw van de maatschappij en vervulden in die zin de rol van instructeurs en opzieners. Zij hadden volgens Bongers dus een belangrijke taak in de partij. Zonder hen zou het socialistisch bouwproject niet van de grond komen.

Bongers zag *De Socialistische Gids* als een pionier van een wetenschapsgebied, namelijk het socialisme. Het verkennende werk was in de eerste plaats voor gevorderde lezers bedoeld en niet

voor het gemiddelde partijlid. Desalniettemin benadrukte Bonger meerdere malen dat het wetenschappelijk tijdschrift door alle partijleden gelezen moest kunnen worden. De educatieve waarde zat volgens hem juist in de moeilijkheidsgraad van het tijdschrift. Lezers uit het proletariaat moesten ervaren dat lezen en begrijpen grote inspanning vereiste. Daarmee wilde Bonger laten zien dat het werk van intellectuelen en wetenschappers moeilijk was en niet onderschat mocht worden. Door een tijdschrift van hoog niveau te publiceren probeerde hij waardering af te dwingen voor intellectuelen en wetenschappers in de partij. Tegelijkertijd probeerde hij hiermee intellectuelen en wetenschappers uit de burgerlijke klasse aan de arbeiderspartij te verbinden. Volgens Bonger waren dit soort hoogopgeleide partijleden hard nodig omdat de partij niet langer een oppositiepartij was maar een opbouwpartij. Nu de partij steeds meer volksvertegenwoordigers mocht afvaardigen, moesten er meer geleerde mannen worden aangetrokken die 'nuchtere zeemanskunst en harde arbeid' niet schuwden. Dit soort intellectuelen en wetenschapsmannen waren welkom om in *De Socialistische Gids* te schrijven.

Troelstra had heel andere ideeën over het wetenschappelijke tijdschrift. Hij probeerde tevergeefs politiek actuele vraagstukken in het tijdschrift besproken te krijgen ten gunste van zijn politieke positie. Hoewel hij hierin weinig succesvol was omdat de redactie zijn initiatieven meerdere keren blokkeerde, slaagde Troelstra er uiteindelijk toch in om het tijdschrift als politiek machtsinstrument in te zetten. Zijn mislukte revolutiepoging verdedigde hij met verve in de kolommen van het tijdschrift. Hij probeerde zijn lezers ervan te overtuigen dat het geen domme vergissing was geweest maar een logisch voortvloeisel uit de socialistische theorie. Troelstra had met andere woorden de theorie begrepen en er als één van de weinigen naar gehandeld. Hij was geen verstokte studeerkamer-intellectueel maar een intellectuele man met handelingsvermogen. Tijdens het paascongres van 1919 wist Troelstra de partijleden ervan te overtuigen om zich niet permanent tegen de revolutie als politiek middel te keren. Deze uitkomst werd door Troelstra ervaren als een kleine overwinning die op bescheiden wijze gevierd moest worden in *De Socialistische Gids*. In een afsluitend betoog dat na het congres in het tijdschrift verscheen, schreef Troelstra op de troepen vooruit te hebben gelopen en dat hij er zeker van was eens in zijn historische voetsporen gevolgd te zullen worden. Troelstra liet geen kans voorbij gaan om zichzelf in positief daglicht te portretteren. Hij probeerde het tijdschrift in te zetten als politiek instrument.

Het is duidelijk dat Troelstra het redactielidmaatschap begreep als verlengstuk van zijn partijleiderschap. Troelstra bleef politicus in zijn rol als redactielid. Dat zegt veel over hoe hij wetenschap zag. Het was voor hem geen middel om de wereld te maken, zoals Bonger meende. Daarvoor was politieke macht nodig. Wetenschap was voor Troelstra een troef die zo nu en dan gespeeld kon worden ten bate van zijn politieke macht. Wetenschappelijke pretenties gaven Troelstra aanzien en status in de partij en daarbuiten, bijvoorbeeld in de Tweede Kamer. Het ging er niet eens zozeer om of hij daadwerkelijk wetenschappelijke kennis bezat, zolang hij bij anderen de indruk kon wekken dat hij een wetenschappelijk man was. Troelstra was gevoelig voor het prestige die bij wetenschapsbeoefening hoorde. Hij omschreef de redactie dan ook als vertegenwoordiger van het prestige van de partij. Troelstra vond wetenschap niet alleen belangrijk voor zijn eigen persoon maar voor de partij als geheel. Wetenschap gaf een legitimatie van de politieke koers van de partij. Het was daarmee een middel tot een politiek doel.

Zowel Troelstra als Bongers beschouwden wetenschap als een middel om de politieke doelen van de partij te verwezenlijken. Toch schilde hierin een groot verschil: voor Bongers was wetenschap een kernelement van zijn ideologisch kader. Hij zag het socialisme als een amalgaam tussen wetenschap en politiek. Wetenschap was onderdeel van zijn ideologie. Het maakbaarheidsdenken van Bongers was ideologisch gefundeerd. Zijn visie op *De Socialistische Gids* als een maakbaarheidsinstrument kwam voort uit zijn opvatting van het socialisme als toegepaste wetenschap. Bongers beoefende wetenschap vanuit zijn ideologisch kader. Bij Troelstra was dit niet het geval. Hij zag het socialisme als politieke ideologie die de basis vormde voor de politiek van de partij. Wetenschap maakte geen deel uit van deze ideologie, maar kon als middel gebruikt worden om de politieke koers van de partij te legitimeren. Wetenschap stond voor hem los van het socialisme. Hij hield zich niet bezig met het wetenschappelijk tijdschrift vanuit zijn ideologisch kader, zoals Bongers, maar omdat dit heilzaam was voor zijn politieke legitimiteit en de ontwikkeling van de partij. Voor Troelstra was het wetenschappelijk tijdschrift kortom een machtsinstrument, terwijl *De Socialistische Gids* voor Bongers een maakbaarheidsinstrument was.

Het wetenschappelijk partijorgaan werd overigens meer identiteiten aangemeten in de redactie. Voor Kuyper was *De Socialistische Gids* vooral een ideologisch instrument waarmee een eind moest worden gemaakt aan de sfeer van 'matte berusting' in de partij. Kuyper sprak over een gebrek aan 'socialistische bezieling' en vond dat intellectuelen het tijt moesten keren. Zij hadden volgens Kuyper een educatieve taak. Zij moesten de socialistische ziel van het proletariaat aanwakkeren. Van der Waerden zag *De Socialistische Gids* als podium van denkvrijheid. Hij vond het bestaan van een intellectuele vrijplaats waar zonder angst meningen uitgewisseld konden worden belangrijk omdat dit de groei van de partij ten goede zou komen. Net als Kuyper vreesde ook hij voor een verstarring van het geestesleven van de partij. In deze moeilijke tijden waarin de klassiek marxistische theorie niet langer geldig leek, moest de partij zich ideologisch herbronnen. De vrijplaats kon helpen antwoorden te formuleren op moeilijke politieke vragen omtrent bijvoorbeeld het militarisme en het ministerialisme. Een levendige debatcultuur zou goed zijn voor de groei van de partij. Hierdoor zouden intellectuelen van verschillende denkstromingen zich thuis voelen in de partij. In een periode waarin de partij groeide en haar interne diversiteit toenam, was dit belangrijk. *De Socialistische Gids* was voor Van der Waerden en Kuyper een soort *governance forum* avant la lettre.

Als deze scriptie iets aantoont, is het wel dat wetenschap niet *for its own sake* werd beoefend in de partij. Het wetenschappelijk werk was veel meer dan een leuke hobby voor een kring hoogdravende partijgenoten. Er kleefden allerlei verwachtingen aan dit soort werk. Niet alleen van de zijde van intellectuelen en wetenschappers, maar ook van partijbestuurders, partijafgevaardigden en het gewone partijlid. Voor hen gold dat zij verschillende redenen hadden om de wetenschapsbeoefening in de partij te verwelkomen, waarvan de belangrijkste twee waren een educatieve verdieping en politieke stabiliteit. Overigens waren de verwachtingen over het algemeen niet torenhoog en soms zelfs bijzonder laag. De Eerste Wereldoorlog temperde de verwachtingen van het intellectuele werk. Loopuit betwijfelde of het nieuwe tijdschrift een eenheid van geesten kon bewerkstelligen. Vliegen zag het intellectuele werk als een 'kleine activiteit', een doekje voor het bloeden. Ten overstaan van het congres benadrukte hij echter wel het belang van het nieuwe tijdschrift. Ook een aantal partij-afdelingen had zich op het congres zeer positief geuit over wetenschappelijk werk in de partij. Ongeacht hoe hoog gespannen de

verwachtingen wel niet waren, allerlei verschillende partijleden hadden verwachtingen van wetenschap. Daarom werd *De Socialistische Gids* als 'nieuwjaarsgeschenk' verwelkomd in de partij. Die woordkeuze was niet puur retorisch. Er schuilde een kern van waarheid in: het nieuwe wetenschappelijk partijorgaan werd als een gift ontvangen in de partij die in 1916 in moeilijke tijden verkeerde.

Er werd wat verwacht van de intellectuelen en wetenschappers die in het nieuwe tijdschrift schreven. Zij moesten de partij vooruit helpen. Hoe zij dit moesten bewerkstelligen, daarover verschilden de redactieleden van mening. Het leidde dikwijls tot irritaties aan de redactietafel en in 1926 barste de bom. Over de rol van intellectuelen en de identiteit van *De Socialistische Gids* waren onoverbrugbare meningsverschillen ontstaan. Naar aanleiding van het conflict verlieten Troelstra en Kuypers de redactie. Redactiesecretaris Bongers had nu vrij spel. Hij kon zijn visie van *De Socialistische Gids* als maakbaarheidsinstrument steeds verder verwezenlijken. Bongers bleef tot 1938 redactiesecretaris van *De Socialistische Gids* toen het tijdschrift overging in opvolger *Socialisme en Democratie*. De *Kenteringsocialist* Henk Brugmans en de religieus socialist Willem Banning stonden aan het hoofd van dit nieuwe wetenschappelijke partijtijdschrift. Er was in de partij duidelijk behoefte aan een ander soort wetenschapsbeoefening. Bongers was zeer misnoegd dat hij na al die jaren zijn schip moest verlaten.

Deze studie laat zien dat intellectuelen en wetenschappers veel meer waren dan opperpriesters van Marx. Zij vormden de voorhoede van het socialisme. Zij zorgden (bewust en onbewust) voor een ontwikkeling van deze politieke ideologie. Hoewel de bestaande historiografie van de SDAP het beeld in de hand werkt dat de generatie partij-intellectuelen van *De Socialistische Gids* betrekkelijk onbelangrijk was voor de partij, blijkt het tegenovergestelde waar te zijn. De generatie intellectuelen en wetenschappers rondom *De Socialistische Gids* was buitengewoon belangrijk voor de ontwikkeling van het socialisme en de sociaaldemocratische politiek in Nederland.

De Socialistische Gids markeert de overgang van het sterk ideologisch, theoretische karakter van het socialisme naar het planmatige en praktische karakter van het socialisme. Een eerste generatie partij-intellectuelen die verbonden was aan *De Nieuwe Tijd* hield zich bezig met het ontdekken van de socialistische heilsstaat door de marxistische theorie te herzien. Er verschenen daarom veel bijdragen over politieke filosofie, politiek, literatuur en kunst in het tijdschrift. Dit waren zogenaamde reflectieve vakgebieden aan de hand waarvan een herconceptualisering van het marxisme plaatsvond. De tweede generatie intellectuelen en wetenschappers die in *De Socialistische Gids* publiceerde, was bezig om de socialistische heilsstaat te maken door het socialisme als toegepaste wetenschap te beoefenen. Dit verklaart de dominantie van de bèta- en gammawetenschappen in het tijdschrift. Wetenschap betekende voor de tweede generatie iets heel anders dan voor de eerste generatie. Het werd een onderdeel van het ideologisch kader; het socialisme was een toegepaste wetenschap. Het nieuwe begrip van wetenschap had haar weerslag in de politieke documenten van de partij, zoals *Het Socialisatie-rapport*. In dat rapport ging niet over de vraag welk hoger doel de socialisatiemaatregelen moesten dienen, maar over de maatregelen zelf. De kring rondom *De Socialistische Gids* hield zich in steeds mindere mate bezig met normatieve vraagstukken en steeds meer met technische problemen. In de jaren dertig riep dit verzet op bij een 'derde generatie intellectuelen', zoals

Hilda Verwey Jonker de kring rondom het tijdschrift *De Kentering* noemde. De echt)paren Verwey en Tinbergen, maar ook Hein Vos, Stuuf Wiardi Beckman en Brugmans vonden *De Socialistische Gids* te weinig gericht op ideologie en ideologische vernieuwing.

Ondanks deze kritiek nam de derde generatie het maakbaarheidsdenken van Bonger en zijn tijdsgenoten in belangrijke mate over. Deze ideeën kwamen overeen met de ideeën over economische planning die in heel West Europa en uiteraard ook in Rusland populair werden. In 1931 werd in de Amsterdamse Beurs van Berlage de conferentie *World Social Economic Planning* geopend door toenmalige wethouder en sociaaldemocraat Wibaut. Economen en wetenschappers van over heel de wereld kwamen daar bijeen om te praten over economische planning als politiek middel. Dit laat zien dat het denken van Bonger internationaal gezien geen uitzondering was. Dat de conferentie door Nederland werd georganiseerd, geeft andermaal aan dat in ons land bijzondere aandacht was voor planning en de maakbaarheid van de maatschappij. Vooral bij de SDAP.

In 1935 werd *Het Plan van de Arbeid* gepresenteerd in de partij. Het rapport werd geschreven door onder anderen Jan Tinbergen en Hein Vos. In vergelijking tot *Het Socialisatie-rapport* spreekt uit *Het Plan* een open wereldbeeld waarbij een onomstotelijk geloof in de komst van de socialistische heilsstaat niet langer aanwezig is. Desalniettemin ging het in het rapport niet over de ideologische einddoelen of beginselen van de partij. *Het Plan* was het antwoord van de partij op de economische crisis van de jaren dertig en was daarom veel meer praktisch gericht. In tegenstelling tot Bonger meende Tinbergen dat de economische crisis voorkomen had kunnen worden. De crisis was in zijn ogen geen onvermijdelijk onderdeel van het kapitalisme. *Het Plan* had als doelstelling om enerzijds de bestaande crisis op te lossen en om anderzijds een nieuwe crisis te voorkomen. Economische planning werd voor het eerst structureel ingezet voor de lotsverbetering van het proletariaat. Er werd geprobeerd om met allerlei maatregelen het kwaad van het kapitalistische systeem af te zwakken. Het was het maakbaarheidsdenken in optima forma. Vergeleken met *Het Socialisatie-rapport* speelt het marxisme een veel kleinere rol in *Het Plan* en het maakbaarheidsdenken een veel grotere rol. Dit betekent dat tijdens het Interbellum een intellectuele traditie die vrij fatalistisch was plaats maakte voor een intellectuele traditie die gekenmerkt werd door een activistische houding. Het willen ingrijpen in de praktijk en het idee dat de maatschappij maakbaar was, waren een erfenis van Bonger en zijn vrienden van *De Socialistische Gids*. Het tijdschrift markeert het begin van een traditie waarin intellectueel denkwerk praktisch en pragmatisch werd ingezet om de politieke praktijk van de partij te ondersteunen.

De Socialistische Gids laat de geboorte van het maakbaarheidsdenken zien. Er is beweerd dat het maakbaarheidsdenken pas na de Tweede Wereldoorlog vat kreeg op de sociaaldemocraten. De historici Jan Willem Duyvendak en Ido de Haan schrijven hierover:

Waar de liberalen aan het begin stonden van overheidsinterventies als reactie op de ravage die een ongebreidelde markt aanricht, daar namen met name na de Tweede Wereldoorlog sociaaldemocraten en confessionelen de fakkel over.³⁷⁴

³⁷⁴ Jan Willem Duyvendak, Ido de Haan, eds. *Maakbaarheid, Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (1997) 23.

Duyvendak en De Haan suggereren dat het maakbaarheidsdenken een erfenis is van de liberalen die na de Tweede Wereldoorlog door de sociaaldemocraten werd overgenomen. Liberalen waren al vanaf halverwege de negentiende eeuw bezig met het bedenken van maatregelen waarmee geïntervenieerd werd in de maatschappij. Zij deden dit vanuit hun normatieve kader. Uit deze studie blijkt dat ook de sociaaldemocraten zich vóór de Tweede Wereldoorlog bezighielden met het ingrijpen in de samenleving vanuit een normatief kader. Bij Bongers zien we hoe het geloof in de maakbaarheid ingebed wordt in een lichte versie van het marxisme en hoe hij vanuit dit normatieve kader handelt als redactiesecretaris van *De Socialistische Gids* maar bijvoorbeeld ook deelneemt in de *Socialisatie*-commissie. Het denken over de middelen tot lotsverbetering krijgt een inbedding in het socialistisch gedachtegoed. Voornamelijk na de Tweede Wereldoorlog werpt dit vruchten af voor de sociaaldemocraten.

De heroriëntatie binnen de sociaaldemocratische politiek vindt haar wortels bij *De Socialistische Gids*. Het technocratisch denken werd sindsdien dominanter bij de sociaaldemocraten. Het is binnen de sociaaldemocratische politiek in steeds mindere mate gegaan over de vraag wat normatief wenselijk is en steeds meer over wat technisch of praktisch mogelijk is. Na de Tweede Wereldoorlog werden bijvoorbeeld het *Centraal Planbureau* en het *Centraal Bureau van Statistiek* opgericht met steun van de sociaaldemocraten. Het Keynesiaanse conjunctuurmodel werd bepalend voor de naoorlogse maatschappij-ordening. De ideeën van John Maynard Keynes zouden uiteindelijk in heel West Europa, in de Verenigde Staten en zelfs in Japan door zowel linkse als rechtse politici worden geïmplementeerd. Keynes was een kritische bondgenoot van het liberalisme. Bij de Nederlandse sociaaldemocraten was het zijn tijdgenoot Bongers die de kiem zaaide voor het maakbaarheidsdenken dat later zo bepalend zou zijn voor de Partij van de Arbeid (PvdA). Bongers zelf zou dat niet meer meemaken: toen de Duitsers in 1940 het land binnen vielen, maakte hij een einde aan zijn leven. De angst dat de maatschappij door de verkeerde mensen gemaakt zou gaan worden, maakte zich van hem meester. Het laat zien hoe idealistisch de wetenschapper Bongers was. Het politiek engagement van deze wetenschapper was gedreven door idealen. De huidige PvdA zou er baat bij hebben wanneer zij dit type intellectueel of wetenschapper weer weet aan te trekken. De sociaaldemocratie doet er verstandig aan de wetenschap opnieuw te verwelkomen in haar midden; niet om beleidsvoorstellen te laten doorrekenen, maar om het partijdebat een impuls te geven en het socialisme ideologisch te vernieuwen.

**Bijlage: Abonnement
aantallen**

13-01-1916	617
13-02-1916	740
13-03-1916	1075
12-02-1917	1233
11-06-1917	1346
10-09-1917	1360
14-01-1918	1199
9-09-1918	1295
13-01-1919	1379
10-02-1919	1422
12-05-1919	1674
14-07-1919	1761
15-09-1919	1829
12-10-1919	1857
10-11-1919	1945
15-12-1919	1875
12-04-1920	1893
20-12-1920	1993
10-01-1921	1799
14-02-1921	1762
11-04-1921	1784
9-05-1921	1788
11-07-1921	1744
9-10-1922	1285
22-01-1923	1069
10-09-1923	1115
14-04-1924	1096

Bron: notulen redactievergaderingen, archief De Socialistische Gids, nr. A1, A2.

Bibliografie

Primaire bronnen

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, archief De Socialistische Gids, nummers: A1, A2, C1, E23, E54, E266, E288, E338, E404, E421, F1, F2.

—————, archief SDAP, nummers: 5, 7, 13, 17, 18, 27, 28, 53, 225, 263, 268, 270, 271, 272, 275, 2737, 2738, 2739.

—————, archief Pieter Jelles Troelstra, nummers: 52, 61, 75, 754, 755, 756.

Propria Cures

5 april 1898

11 november 1899

Het Volk, Dagblad voor de Arbeiderspartij

28 december 1915

3 januari 1917

16 februari 1918

Opwaarts, Orgaan van den Bond van Christen-Socialisten

28 januari 1916

De Socialistische Gids

Ankersmit, J. F., 'Socialistische Ministers. Een historische overzicht.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 3, nr. 2&3 (1918) 89-116.

Bonger, 'Evolutie en Revolutie' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 4&5 (1919) 321-361.

— — —, 'Geen illusionisme maar realisme' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 10 (1919) 794-804.

— — —, *Intellectuelen en socialisme*, stenogram van eene op 28 oktober 1925 voor de soc.-dem studenten-club te Amsterdam gehouden rede N.V. Ontwikkeling, eerder gepubliceerd in *De Socialistische Gids*, jaargang 10, nr. 12 (1925)

— — —, 'Over een paladijn en nog meer' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 4 (1926) 369-383.

— — —, 'Een laatste woord' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 5 (1926) 480-482.

— — —, 'Repliek' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 6 (1926) 565-569.

De redactie, 'Ter Inleiding' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 1, nr. 1 (1916)1-5.

Jong, A.M. de, 'Bonger en de Kunstrubriek van „Het Volk', SG, jaargang 11, nr. 6 (1926) 558-564.

Kuyper, Rudolf, 'Nieuwe Pijlers voor het Marxisme?' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 1, nr. 2 (1916) 114-132.

— — —, 'Doel en middelen der sociaal-democratie in de naaste toekomst' in: *De Socialistische Gids* jaargang 4, nr. 3 (1919) 247-282.

— — —, 'Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 3 (1926) 188-206.

— — —, 'Het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 4 (1926) 344-368.

— — —, 'Nogmaals: het socialisme, de hoofdarbeiders en de komende cultuur' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 11, nr. 5 (1926) 464-480.

Troelstra, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 3 (1919) 201-222.

— — — —, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 4&5 (1919) 377-401.

— — — —, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 6 (1919) 512-524.

— — — —, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 7(1919) 566-579.

— — — —, 'De Revolutie en de S.D.A.P.' in: *De Socialistische Gids*, jaargang 4, nr. 8&9 (1919) 681-703.

Adama van Scheltema, Carel, *De Grondslagen eener Nieuwe Poëzie* (1907)

Ankersmit, J. F., *Een halve eeuw Journalistiek* (1937)

Kuyper, Rudolf, *Geen man en geen cent* (1914)

Vliegen, Willem, *Die onze kracht ontwaken deed* (1924)

Secundaire literatuur

Aerts, Remieg, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (1997)

— — — — —, 'Het Tijdschrift als Culturele Factor en als Historische Bron' in: Groniek, Historisch Tijdschrift. vol. 135 (1996) 170-182.

Austin, J.L., *How to do things with words?* (1962)

- Bevir, Mark, *The Making of British Socialism* (2011)
 — — — — —, *The Logic of the History of Ideas* (1999)
 — — — — —, 'Mind and Method in the History of Ideas', in: *History and Theory*, vol. 36, no. 2 (1997) 167-189.
 — — — — —, 'The Errors of Linguistic Contextualism', in: *History and Theory* vol. 31, no. 3 (1992) 276-298.
- Bloemgarten, Salvador, 'Joseph Loopuit', *BWSA* 4 (1990), p. 133-136. <http://hdl.handle.net/10622/BCB7C352-4E1A-42E6-B3C2-E355D2C3B537> (24-10-2015)
- Bos, Dennis, *Waarachtige Volksvrienden, de vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (2001)
- Buiting, Henny, *De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch Maandschrift 1896-1921* (2003)
 — — — — — — —, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP, het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (1989)
- Collini, Stefan, Michael Biddiss, David Hollinger, Quentin Skinner, J.G.A. Pocock, Bruce Kuklick, Michael Hunter, 'What is Intellectual History?' in: *History Today*, vol. 35, nr. 20 (1985) 46-54.
- Duyendak, Jan Willem, Haan, Ido de, eds. *Maakbaarheid, Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (1997).
- Faassen, Sjoerd, 'Ten koste van de helderheid. De overgang van De Socialistische Gids tot Socialisme en Democratie 1938' in: *Tweede Jaarboek voor het democratisch socialisme*, eds. Jan Bank, Martin Ros en Bart Tromp (1980) 149-162.
- Hagen, Piet, *Politicus uit hartstocht, Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (2010)
- Harmsen, Ger, *Willem Adriaan Bongers*; *BWSA* (8)2001, 1-7.
<http://hdl.handle.net/10622/14811943-2157-4C93-8548-004AA292ACC8> (16 oktober 2015)
- Heerikhuizen, Bart van, *W.A. Bongers, socioloog en socialist* (1987)
- Hulst, H. van, A. Pleyzier, A. Scheffer, *Het Rode Vaandel volgen wij: geschiedenis van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij van 1880 tot 1940* (1969)
- Jansen, Corneline, *Naast het kruis het roode vaan!* <http://wi.christenunie.nl/k/news/view/42162/643001/naast-het-kruis-het-roode-vaan.html> (18 oktober 2015)
- LaCapra, D., en Kaplan, S.L., eds. *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives* (1982)

Lovejoy, A.O., 'Reflections on the History of Ideas', *Journal of the History of Ideas*, vol. 1, nr. 1 (1940) 3-23

Pocock, J. G. A., *Virtue, Commerce and History, Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (1985)

Rodenburg, Peter, 'Ingenieurs van de samenleving, De opkomst van het technocratisch denken in de Verenigde Staten en Nederland' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 127, nr. 2 (2014) 271-291.

Rooy, Piet de, *Ons Stipje op de Waereldkaart, de politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (2014)

Rose, Jonathan, *The Intellectual Life of the British Working Classes* (2002)

Skinner, Quentin, 'Meaning and Understanding in the History of Ideas' in: *History and Theory*, Vol. 8, No. 1 (1969) 3-53.

Van der Steen, Margit, *Drift en Koers, De levens van Hilda Verwey-Jonker (1908-2004)* (2011)

Veldhuizen, Adriaan van, *De Partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* (2015)

Voerman, Gerrit, 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij' in: Kossmann instituut, *Benaderingen van de geschiedenis van politiek* (2006) 43-49.

Wickberg, Daniel, 'Intellectual History vs. the Social History of Intellectuals', *Rethinking History*, vol. 5, nr. 3 (2001) 383-395.

